

Managementplan
Werelderfgoed De Stelling van Amsterdam
Brendan McCarthy en Henk van Kessel, juni 2014

Colofon

Titel	: Managementplan Werelderfgoed Stelling van Amsterdam
Opdrachtgever	: Stichting Werelderfgoed.nl namens Ministerie van OCW
Kenmerk/Projectnummer	: 201301 BM/HK
Datum	: juni 2014
Projectomschrijving	: Managementplan dat voldoet aan de formele verplichting van UNESCO. Het plan biedt duidelijkheid over wat de provincies, als siteholders, de komende jaren gaan doen om de kernkwaliteiten van het Werelderfgoed te behouden en te beschermen. Het plan geeft aan hoe de siteholders daarbij omgaan met de wensen en belangen, de activiteiten en rollen van betrokken partijen in het gebied van de Stelling van Amsterdam.
Contactpersoon	: Joram Snijders en Nanette van Goor (Provincie Noord-Holland) Caroline Bugter (provincie Utrecht) Lodewijk van Roij en Dré van Marwijk (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) Harry Roenhorst en Carol Westrik (Stichting Werelderfgoed.nl)
Adviseurs	: Brendan McCarthy (LandKracht) Henk van Kessel (NC Advies)

Inhoud

Samenvatting	1
1 Inleiding	7
1.1 Aanleiding managementplan	7
1.2 Doel van het managementplan	7
1.3 Aanpak managementplan	9
1.4 Status van het managementplan	9
1.5 Looptijd van het managementplan	10
1.6 Reikwijdte en begrenzing	10
2 Werelderfgoed Stelling van Amsterdam	11
2.1 UNESCO criteria, integriteit en authenticiteit	11
2.2 De Stelling van Amsterdam; een kwalitatieve beschrijving	13
3 Borgen in regelgeving: wettelijke en beleidsmatige kaders	19
3.1 UNESCO	19
3.2 Nederlands stelsel ter bescherming van het Werelderfgoed	19
3.3 Rijk: Visie Erfgoed en Ruimte	21
3.4 Provincies: Structuurvisies en cultuurnota	23
3.5 Gemeenten: Gemeentelijke Structuurvisies en erfgoedbeleid	28
3.6 Waterschappen	29
4 Organisatie	31
4.1 Eigendom en bezit	31
4.2 Organisatie van de uitvoering	32
4.3 Programmatische aanpak vanuit de siteholders	32
4.4 Regierol van de siteholders	34
5 Behoud en beheer van het werelderfgoed	37
5.1 Beheercyclus voor behoud en beheer	37
5.2 Onderzoek huidige conditie	38
5.3 Maatregelen bescherming en behoud	39
5.4 Onderhoud en exploitatie	43
5.5 Monitoring voortgang en kwaliteit	43
6 Uitdragen van het werelderfgoed	45
6.1 Communicatie	45
6.2 Educatie en voorlichting	46
6.3 Promotie en marketing	47
7 Omgaan met externe invloeden	49
7.1 Ligging in een drukke en hoogdynamische omgeving	49
7.2 Overzicht mogelijke ontwikkelingen in omgeving	49

7.3	Thematische schets van ontwikkelingen en maatregelen	52
7.4	Risicobeheersing / Risk Preparednes	57
7.5	Omgaan met alternatieven bij nieuwe ontwikkelingen	57
8	Financiering	61
8.1	Geldstromen bij elkaar krijgen	61
8.2	Bijdrage van het Rijk: afsprakenkader VER	61
8.3	Financiële inzet van de siteholders korte termijn: 2014-2016	61
8.4	Middenlange termijn: 2017 - 2020	63
Bijlagen		65
	Bijlage 1: (Retrospective) Statement of Outstanding Universal Value	66
	Bijlage 2: Lijst interviews	69
	Bijlage 3: Lijst deelnemers werkbijeenkomsten	70
	Bijlage 4: Lijst gebruikte documenten	71
	Bijlage 5: Veelgebruikte afkortingen	73
	Bijlage 6: Overzicht fortin in Stelling van Amsterdam met eigenaren, erfpacht en beheerders	74
	Bijlage 7: Illustratief overzicht van de in het verleden doorgevoerde restauraties (niet limitatief)	77
	Bijlage 8: Overzicht mogelijke ontwikkelingen in de omgeving van de Stelling van Amsterdam	78
	Bijlage 9: Uitvoeringsprogramma 2014-2016 Stelling van Amsterdam, provincie Noord-Holland	82
	Bijlage 10: Actieplan Stelling van Amsterdam, provincie Utrecht	84
	Bijlage 11: Engelstalige Samenvatting	

Samenvatting

Doel van het Managementplan

Het opstellen van een managementplan voor een werelderfgoedsite is sinds 2005 een vereiste van het Werelderfgoedcomité van UNESCO. De Stelling van Amsterdam is sinds 1996 werelderfgoed en de provincies Noord-Holland en Utrecht zijn 'siteholder', eerstverantwoordelijke, voor dit werelderfgoed. Met dit managementplan geven de siteholders aan hoe zij de komende 7 jaren willen werken aan het beheer en de bescherming van de Stelling van Amsterdam als 'culturele werelderfgoedsite'.

Werelderfgoed Stelling van Amsterdam

De Stelling van Amsterdam is een militair verdedigingswerk, aangelegd tussen 1880 en 1920. Het betreft een unieke, uitzonderlijke en monumentale verdedigingslinie van 135 kilometer lengte op gemiddeld 15 kilometer rondom Amsterdam. De 'Uitzonderlijke en Universele Waarden' (U UW's) van de Stelling van Amsterdam zijn als volgt benoemd:

1. Het unieke, samenhangende en goed bewaard gebleven, laat negentiende-eeuwse en vroeg twintigste-eeuwse hydrologische en militairlandschappelijke geheel, bestaande uit:
 - Een doorgaand stelsel van liniedijken in een grote ring om Amsterdam, Met de volgende attributen:
 - Sluizen en voor- en achterkanalen.
 - De fortten, liggend op regelmatige afstand, voornamelijk langs dijken.
 - Inundatiegebieden.
 - Voormalige schootsvelden (visueel open) en verboden kringen (merendeels onbebouwd gebied).
 - De landschappelijke inpassing en camouflage van de voormalige militaire objecten.
2. Relatief grote openheid.
3. Groene en relatief stille ring rond Amsterdam.

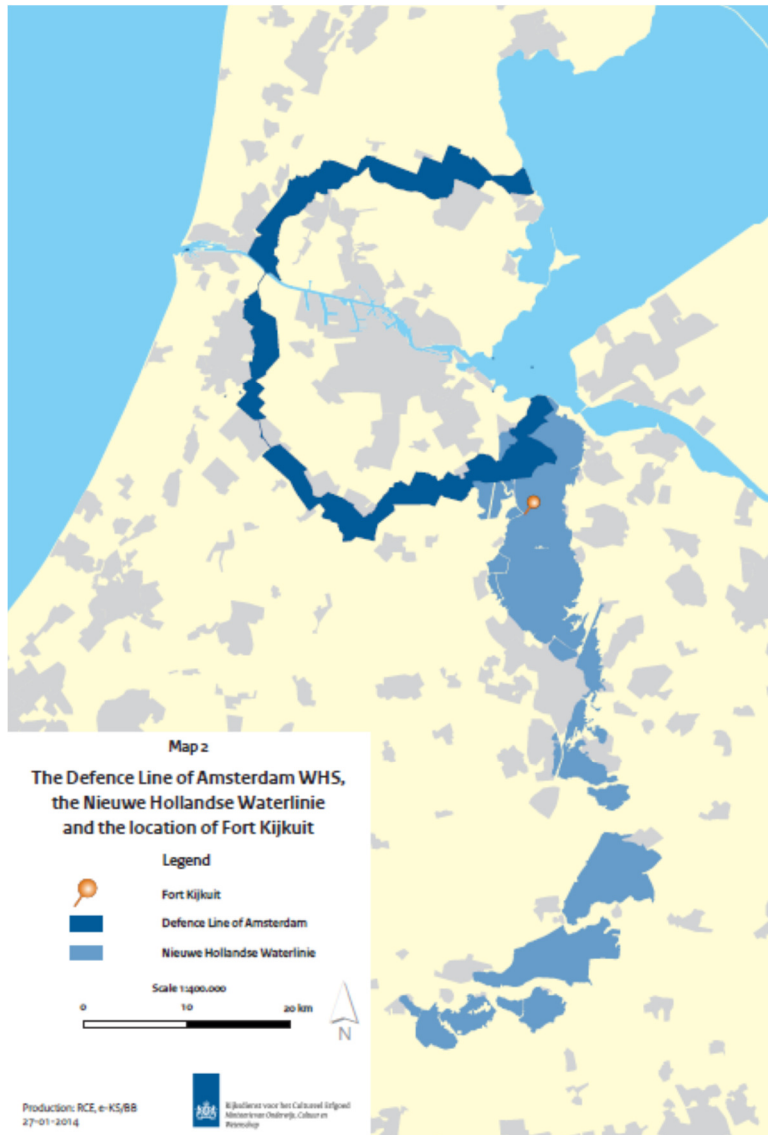
Waar de Stelling van Amsterdam oorspronkelijk is gebouwd zuiver vanuit militair oogpunt, heeft de Stelling in de loop van de decennia een andere betekenis gekregen. De Stelling is een combinatie van cultuurhistorie, recreatie en natuur, als aantrekkelijke groene zone rond de metropool Amsterdam. Ook kent de Stelling een aantal locaties waarbij gebouwen nieuwe economische en maatschappelijke functies vervullen, zoals opslag (wijn), kunst, health, leisure (sauna) en horeca/hotel.

De Stelling van Amsterdam ligt in een zeer druk en hoog dynamisch gebied. In dit gebied spelen diverse ontwikkelingen op het terrein van woningbouw, bedrijvigheid, landbouw, recreatie en toerisme, integraal waterbeheer, infrastructuur, natuur en landschap en archeologie. Al deze ontwikkelingen kunnen van invloed zijn op de Uitzonderlijke en Universele Waarden (U UW's) van de Stelling. Het managementplan geeft aan hoe de siteholders met deze ontwikkelingen omgaan.

De provincies Noord-Holland en Utrecht hebben in hun positie van siteholders twee kernopdrachten:

1. **Borgen:** Het in lijn met de criteria van UNESCO zorg dragen voor de duurzame instandhouding en het beheer van de Stelling van Amsterdam, omvattende een compleet, intact, authentiek en herkenbaar integraal verdedigingsstelsel rond Amsterdam dat model staat voor Europese verdedigingsstelsels uit de moderne periode, karakteristiek is voor de overgang in bouwstijlen en architectuur en een uiting is van de geniale technische vaardigheden van Nederlandse waterbouwkundigen.

2. **Uitdragen:** Het herkenbaar, toegankelijk en beleefbaar maken en overdragen van de uitzonderlijke universele waarden van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam aan huidige en komende generaties.

Borgen: wet- en regelgeving ruimtelijk spoor en erfgoed spoor

Voor de bescherming en het behoud van het werelderfgoed is zowel de planologische bescherming voor de Stelling als geheel, zichtlijnen en inundatievelden, als het monumenten spoor dat van toepassing is op objecten c.q. attributen van de Stelling van Amsterdam, van belang. De provincies Noord-Holland en Utrecht geven in beleidskaders, leidraden en verordeningen aan hoe wordt omgegaan met nieuwe ontwikkelingen die inbreuk kunnen maken op het werelderfgoed. In Noord-Holland wordt onderscheid gemaakt naar drie zones waarbij in de Monumentenzone geen ontwikkelingen zijn toegestaan en in de Kernzone (nee tenzij) en Stellingzone (ja mits) in beperkte mate ontwikkelingen worden toegelaten. In Utrecht geldt dat ontwikkelingen die impact hebben op de hoofdweerstandslijn, de inundatiegebieden, de schootsvelden en bijbehorende elementen en de accessen en verdedigingswerken in aanzet niet worden toegestaan.

Het Rijk (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, afgekort RCE) onderhoudt de relatie met UNESCO, stemt af met rijkspartners bij ontwikkelingen op basis van rijksbeleid en heeft regels opgesteld in het nationaal beleid (Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte). De siteholders zien er op hun beurt op toe dat het Rijk bij grootschalige ingrepen het belang van het werelderfgoed meeneemt in haar overwegingen en de effecten inzichtelijk maakt in een m.e.r./tracébesluit en/of Heritage Impact Assessment.

De gemeenten borgen de UUW's van de Stelling van Amsterdam uiteindelijk in het instrumentarium van het bestemmingsplan en handhaven met de omgevingsvergunning. Ook kunnen zij de borging regelen via het monumentenbeleid. In de structuurvisie geven de gemeenten aan hoe ze het werelderfgoed zien in hun beleid. De waterschappen doen dat op hun beurt met het waterbeheerplan, gebiedsplannen, de keur en (incidenteel) met erfgoednota's.

Organisatie

Het managementsysteem bestaat uit een samenhangend pakket van wet- en regelgeving, interventies en activiteiten en afspraken over de organisatie van het beheer en onderhoud. Voor een goede borging van de site werken de twee siteholders samen met een groot aantal partijen. De siteholders zijn op enkele objecten na niet de eigenaar van de Stelling van Amsterdam. Ook zijn zij veelal niet zelf het bevoegd gezag. De juridische borging vraagt dan ook om een goed samenspel met de andere overheden (rijk en gemeenten). Het borgen en uitdragen van de UUW van de Stelling van Amsterdam moet door de siteholders worden bereikt door samenwerking, overleg, overtuiging en/of verleiding en het maken van afspraken met andere overheden, eigenaren en beheerders van (delen van) de Stelling van Amsterdam. De siteholders hebben mede daarom de volgende rollen:

1. *Ten aanzien van het behouden en beschermen van de structuur, zichtbaarheid en beleefbaarheid:*
 - **Regelen en handhaven:** bewaker van het werelderfgoed door in het planologisch en in het monumenten spoor regels te stellen en de naleving van deze regels te bewaken en te monitoren. Regels die voor een belangrijk deel door de gemeenten worden uitgevoerd als bevoegd gezag voor bestemmingsplan en omgevingsvergunning.
 - **Coördineren:** de provincie heeft het overzicht van ontwikkelingen in de regio en stemt deze met elkaar af.
2. *Ten aanzien van het versterken en zorgen voor duurzaam beheer en onderhoud:*
 - **Verleiden:** Het verleiden van partijen om het werelderfgoed van de Stelling van Amsterdam in stand te houden. Daarbij kan ook gedacht worden aan het ondersteunen van bijvoorbeeld lokale organisaties, eigenaren en beheerders aan de hand van kennis, expertise en procesmanagement of met subsidies.
 - **Kennismakelaar:** het programmabureau Stelling van Amsterdam is het centrale punt waar praktijkervaringen worden verzameld en uitgedragen aan de hand van bijvoorbeeld thema's.
 - **Uitdragen:** Een centrale rol om over het geheel van de Stelling communicatie en educatietrajecten op te zetten en uit te (laten) voeren i.s.m. andere werelderfgoederen.
 - **Versnellen:** Het versnellen van ontwikkelingen van onderdelen van de Stelling door middel van coördinatie en financiële ondersteuning (subsidie).

Uitdragen van het werelderfgoed

Door het Programmabureau Stelling van Amsterdam wordt in de looptijd van dit managementplan veel aandacht besteed aan het beleefbaar en toegankelijk maken van de Stelling van Amsterdam voor omwonenden, recreanten en toeristen. Hiertoe worden tal van communicatie- en

educatieproducten ontwikkeld, zoals: het ontwikkelen van drie bezoekerscentra, de website www.stellingvanamsterdam.nl, evenementen, het interactief fortenspel en diverse leskisten. De siteholders treden op als kennismakelaar door praktijkervaringen te verzamelen en actief uit te dragen (via websites en informatiebijeenkomsten) naar betrokken partijen. Het Rijk (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) draagt via haar bijdrage aan het werelderfgoedpodium en in andere samenwerkingsprojecten bij aan de educatieve informatievoorziening over de Stelling van Amsterdam.

Behoud en beheer van het werelderfgoed

De beide siteholders richten zich op zowel de integrale structuur van de linie als op de afzonderlijke elementen en objecten (attributen). Dit proces bestaat uit de volgende fasen, waarbij niet altijd de siteholder zelf een leidende rol heeft:

- **Inventariseren** van de huidige conditie op basis van onderzoek naar de beheer- en onderhoudstatus van de structuur en objecten. Onder meer het verrichten van onderzoek naar de staat van kleinere elementen en objecten en landschapselementen, de staat van de forten en de economische potentie voor herbestemming;
- Het treffen van **beschermings- en herstelmaatregelen**. Naast het wettelijk instrumentarium nemen de siteholders maatregelen op het vlak van passief beheren, consolideren en restaureren. De siteholders hebben hun activiteiten vastgelegd in een uitvoeringsprogramma c.q. actieplan;
- **Duurzaam beheer**: het stimuleren en ondersteunen van beherende en exploiterende partijen (forteigenaren, beheerders en exploitanten) bij het maken van de beheer- en onderhoudsplannen gericht op een duurzaam beheer. Ook wordt hiermee bijgedragen aan de herontwikkeling, de herbestemming en het hergebruik, na afronding van eventuele herstelwerkzaamheden. Doel is het vermaatschappelijken van duurzaam beheer (breed draagvlak daarvoor vinden bij andere partijen).
- **Monitoring**: De siteholders dragen elke zes jaar zorg voor de periodieke rapportage over de stand van zaken van het werelderfgoed richting UNESCO. Daarin wordt onder meer gekeken naar de ontwikkelingen, inclusief cumulatie van kleinschalige ingrepen, die zich in de omgeving manifesteren. In voorbereiding is de ontwikkeling van een monitoring systematiek van de bouwkundige staat van alle objecten van de Stelling van Amsterdam. In Noord-Holland is onderzoek gedaan naar de consolidatiebehoefte van kleine objecten. Daarnaast is in Noord-Holland en Utrecht met een Kanskaart c.q. Waardenmeter in kaart gebracht in welke mate de forten de potentie hebben om herontwikkeld te worden. Belangrijke monitoringsinformatie wordt aanvullend verkregen uit de kennisdossiers die met diverse betrokken partijen (zoals terreinbeheerders, eigenaren en exploitanten) worden uitgewerkt.

Omgaan met externe factoren

Verschiedende factoren kunnen van invloed zijn op de uitzonderlijke universele waarden van de Stelling van Amsterdam. Denk daarbij aan ontwikkelingen op het vlak van wonen, bedrijvigheid, agrarisch gebruik, recreatie en toerisme, integraal waterbeheer, infrastructuur en verkeer, natuur en landschap en de cumulatie van meerdere (kleine) ingrepen. Beide siteholders en RCE spannen zich in om via onderstaande benaderingswijze de mogelijke impact van deze ontwikkelingen in of nabij de Stelling van Amsterdam in goede banen te leiden:

- **Signaleren**: Het vroegtijdig signaleren van relevante ontwikkelingen, zowel bedreigingen als kansen, om zo tijdig zicht te krijgen op de mogelijke impact, alternatieven en te treffen maatregelen ter bescherming en behoud van de Stelling van Amsterdam.
- **Voorkomen**: Het voorkomen dat zich ontwikkelingen met een negatieve impact op de Uuw van de Stelling van Amsterdam manifesteren. In de regel geldt daarbij dat de beide provincies ontwikkelingen die een negatieve impact hebben op de Uuw van de Stelling van Amsterdam

uitsluiten c.q. niet toestaan. Een mogelijk alternatief is het verplaatsen van een voorgenomen ontwikkeling naar een plek waar er geen impact op de U UW van de Stelling van Amsterdam optreedt.

- **Inpassen:** Het zodanig inpassen van ontwikkelingen dat er geen of een aanvaardbare impact optreedt in relatie tot de Stelling van Amsterdam. Dit vraagt steeds om maatwerk en kan onder meer inhouden dat de ontwikkelingen anders of beperkter worden uitgevoerd, verdiept of ondergronds worden aangelegd, of dat er extra aandacht is voor de landschappelijke inbedding.
- **Versterken:** Het benutten van ontwikkelingen voor het verder versterken (herkenbaar maken) van de U UW van de Stelling van Amsterdam. Dit geldt zowel voor de structuur, als de zichtbaarheid en beleefbaarheid.

Uitvoeringsactiviteiten

Beide siteholders voeren regelmatig overleg met betrokken partijen (gemeenten, eigenaren, beheerders etc.) over de implementatie van de maatregelen uit dit managementplan. Meer dan in het verleden zijn de provincies Noord-Holland en Utrecht van plan om samen te werken in de programmering van activiteiten in de Stelling van Amsterdam. Streven is om in de loop van 2016 te werken aan de afstemming van de uitvoeringsprogramma's van beide siteholders voor de periode 2017-2020. Vorm en inhoud zijn afhankelijk van de voortgang en inzichten in de koppeling van de Werelderfgoedsite Stelling van Amsterdam aan de beoogde Werelderfgoedsite Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Voor het Noord-Hollandse deel van de Stelling van Amsterdam wordt momenteel (2014) gewerkt met een meerjarig uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam 2014-2016. Dit uitvoeringsprogramma is onder meer gericht op het afronden van lopende activiteiten uit eerdere uitvoeringsprogramma's, het versterken van de marketing van de Stelling van Amsterdam, het herontwikkelen van minimaal twee forten en bijdragen aan restauratie en herstel van forten. Daarnaast is het uitvoeringsprogramma gericht op het bij elkaar krijgen en delen van kennis in relatie tot bijvoorbeeld het beheer en onderhoud. Utrecht is voornemens om aanvullend op het Agenda Vitaal Platteland (AVP) programma Utrecht West een specifiek op de waterlinies Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam gericht uitvoeringsprogramma op te stellen. Utrecht heeft voor de periode 2014 – 2016 een voorlopig Actieplan opgesteld. Deze acties bestaan onder meer uit het actueel houden van de Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen (inclusief handreiking), het voeren van overleg met de gemeente De Ronde Venen over borging in de structuurvisie, het vaststellen van de Ruimtelijke Agenda en het opstellen van de Culturele Agenda en het stimuleren van goed beheer door lokale eigenaren van terreinen, objecten en forten en een bijdrage verlenen aan het realiseren van de recreatieve infrastructuur rond Fort Abcoude.

Financiering

Siteholders faciliteren eigenaren bij het bij elkaar te krijgen van geldstromen en ontwikkelen van financieringsconstructies. Daarnaast stellen de provincies ook zelf subsidies beschikbaar. Ook vanuit het Rijk (Visie Erfgoed en Ruimte - VER) worden middelen beschikbaar gesteld voor een aantal samenwerkingsprojecten, waarbij het Rijk in totaal € 383.750,- bijdraagt. De financiële inzet van de siteholders voor de periode 2014 tot en met 2016 bestaat uit:

- inzet van middelen Noord-Holland: 13,6 miljoen euro provinciale middelen Noord-Holland voor afronden lopende activiteiten, subsidieregelingen, cofinanciering bij de restauratie van twee forten en andere werkzaamheden;
- inzet van middelen Utrecht: € 34.000,- voor realisatie toeristisch opstappunt Fort Abcoude;
- inzet van provinciale menskracht als onderdeel van de apparaatskosten van de beide provincies.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding managementplan

Het opstellen van een managementplan is sinds 2005 een vereiste van het Werelderfgoedcomité van UNESCO. Binnen Nederland is de Stichting Werelderfgoed.nl de opdrachtgever voor de managementplannen. Deze managementplannen richten zich op het in stand houden van de uitzonderlijke en universele waarde van door UNESCO erkende werelderfgoederen. Het gaat daarbij zowel om het beschermen, behouden, duurzaam onderhouden en beheren van het werelderfgoed, als het op adequate wijze inpassen van nieuwe ontwikkelingen. Ook is het van belang dat de uitzonderlijke en universele waarden van het werelderfgoed worden uitgedragen naar de samenleving.

Nederland kent tien werelderfgoederen; sterk verschillende sites met stuk voor stuk unieke universele waarden. Het Rijk heeft het belang van deze werelderfgoederen opgenomen in de Visie Erfgoed en Ruimte en geborgd in het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro). De Stichting Werelderfgoed.nl laat, in opdracht van het Ministerie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, managementplannen opstellen voor alle Nederlandse sites op de UNESCO Werelderfgoedlijst. In de afgelopen drie jaar zijn managementplannen opgesteld voor: Droogmakerij De Beemster, Schokland, Woudagemaal en Rietveld Schröderhuis.

De Stelling van Amsterdam is sinds 1996 opgenomen op de Lijst van Werelderfgoed van UNESCO, als tweede Nederlandse werelderfgoed. Zoals ieder werelderfgoed is ook de Stelling van Amsterdam uniek. De erkenning als werelderfgoed houdt in dat de Stelling van Amsterdam uitzonderlijke en universele waarden (U UW) kent die deze status rechtvaardigen. UNESCO beargumenteerde de Werelderfgoed status van de Stelling van Amsterdam als volgt:

Justification UNESCO (1996)

The Committee decided to inscribe the nominated property on the basis of cultural criteria (ii), (iv) and (v) considering that the site is of outstanding universal value as it is an exceptional example of an extensive integrated defence system of the modern period which has survived intact and well conserved since it was created in the later 19th century. It is also notable for the unique way in which the Dutch genius for hydraulic engineering has been incorporated into the defences of the nation's capital city.

De provincies Noord-Holland en Utrecht voeren als siteholders de regie op het beschermen, duurzaam onderhouden en beheren en het herkenbaar, toegankelijk en beleefbaar maken en overdragen van de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam. De beide siteholders stellen gezamenlijk het managementplan vast. Het managementplan is opgesteld in overleg en samenwerking met de partijen die een rol spelen in het beschermen en behouden van de uitzonderlijke en universele waarden (U UW).

1.2 Doel van het managementplan

De beide siteholders beogen met het plan duidelijkheid te bieden over wat de siteholders de komende jaren gaan doen om de U UW van het Werelderfgoed te behouden en te beschermen. Het plan geeft ook aan hoe de siteholders daarbij omgaan met de wensen en de belangen, de activiteiten en de rollen van betrokken partijen in het gebied van de Stelling van Amsterdam.

Uit de status van de Stelling van Amsterdam als werelderfgoed, met als meest recente grondslag de Engelstalige "draft version" van het (Retrospective) Statement of Outstanding Universal Values (RSOOUV)¹, volgen in grote lijnen twee kernopdrachten voor de beide siteholders:

1. Het in lijn met de criteria van UNESCO zorg dragen voor de duurzame instandhouding en het beheer van de Stelling van Amsterdam, omvattende een compleet, intact, authentiek en herkenbaar integraal verdedigingsstelsel rond Amsterdam. Ze staat model voor Europese verdedigingsstelsels uit de moderne periode en is karakteristiek voor de overgang in bouwstijlen en architectuur. De Stelling van Amsterdam is een uiting van de geniale technische vaardigheden van Nederlandse waterbouwkundigen.
2. Het herkenbaar, toegankelijk en beleefbaar maken en overdragen van de uitzonderlijke universele waarden van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam aan huidige en komende generaties.

Doel van dit managementplan is het borgen van de uitzonderlijke en universele waarden voor huidige en toekomstige generaties. Daarbij worden de activiteiten voor de komende 7 jaren benoemd. Het gaat daarbij om:

- Het inventariseren en in beeld brengen (monitoren) van de ontwikkelingen en mogelijke bedreigingen voor behoud en bescherming van de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam;
- Het benoemen van passende en uitvoerbare acties en maatregelen om deze ontwikkelingen en mogelijke bedreigingen zodanig in goede banen te leiden dat het behoud en de bescherming van de Stelling van Amsterdam in de komende 7 jaar duurzaam kan worden geborgd;
- Het verkrijgen van draagvlak bij partijen voor het doorvoeren van de in het managementplan opgenomen maatregelen.

Het managementplan is erop gericht het beheer, de bescherming, het behoud en het onderhoud van de uitzonderlijke en universele waarden van het Werelderfgoed de Stelling van Amsterdam duurzaam te verankeren. Onderdeel van het beheer is het tijdig anticiperen en vinden van passende oplossingen voor ontwikkelingen en mogelijke bedreigingen die zich rond en in het gebied en de gebouwen van de Stelling van Amsterdam manifesteren. Deze ontwikkelingen en mogelijke bedreigingen zijn een eerste keer beschreven in het "Gebiedsdocument Werelderfgoed Stelling van Amsterdam 2007-2013". De Stelling van Amsterdam ligt in een gebied met een hoge dynamiek. Vele actoren maken op verschillende wijze gebruik van (delen) van de Stelling van Amsterdam en de directe omgeving.

Van belang voor de uitvoerbaarheid is ook dat het een gedragen managementplan betreft dat bestuurlijk is vastgesteld en waarover commitment is verkregen bij betrokken partijen. De beide siteholders zijn, op Fort Uitermeer en Fort Vijfhuizen na, namelijk zelf geen eigenaar van de Stelling van Amsterdam of delen ervan zoals de forten of afzonderlijke objecten. Ook zijn de beide siteholders voor een adequate bescherming van de uitzonderlijke en universele waarden ten dele afhankelijk van het instrumentarium van andere overheden. Dit maakt dat de beide siteholders het managementplan in overleg en samenwerking met diverse partijen hebben opgesteld en ook uit (gaan) voeren:

- Partijen, zoals eigenaren, belangengroepen en beheerders, die een rol spelen bij het beschermen, behouden, duurzaam onderhouden, beheren en uitdragen van het werelderfgoed.

¹ In deze verklaring zijn de uitzonderlijke en universele waarden op grond waarvan de werelderfgoed status van UNESCO is verkregen formeel vastgelegd. De eis een dergelijke verklaring te hebben is vastgelegd in de revisie van de Operational Guidelines in 2005 en sinds 2007 verplicht voor alle (bestaande en nieuwe) sites.

- Partijen, zoals andere overheden, die een rol spelen bij het zodanig invullen van nieuwe gebruiksfuncties of omgaan met externe ontwikkelingen dat de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam niet in het geding komen.

1.3 Aanpak managementplan

Voor een managementplan (MP) geldt geen vast stramien. In dit managementplan is uitgegaan van de operational guidelines van UNESCO en de 'practical guide' van Birgitta Ringbeck. In deze practical guide wordt nog gesproken over "statement of significance", maar dat is inmiddels vervangen door "statement of outstanding universal value". Het managementplan voor de Stelling van Amsterdam is opgesteld in lijn met de eisen van de operational guidelines van UNESCO.

Duurzame instandhouding en duurzaam beheer van de Stelling van Amsterdam omvat zowel het behoud van de integrale structuur van de ringvormige verdedigingslinie, als de vele grote en kleinere objecten die gezamenlijk de Stelling van Amsterdam vormen. De in het managementplan opgenomen maatregelen zijn gebaseerd op de bestaande wettelijke kaders en plannen en de daaruit voortkomende procedures, regelingen en eisen. Hoewel het managementplan in eerste instantie is gericht op bescherming van het werelderfgoed, is het niet de bedoeling om ontwikkelingen in en rond de Stelling van Amsterdam op slot te zetten. Het plan gaat zowel in op maatregelen gericht op het dagelijks beheer van de uitzonderlijke en universele waarden, als op de maatregelen gericht op het verantwoord omgaan met externe invloeden en inpassen van ontwikkelingen. In het managementplan is dat vertaald in onderstaande opgaven:

1. Borgen van het werelderfgoed in wet- en regelgeving (hoofdstuk 3)
2. Adequaate inrichten van de organisatie (hoofdstuk 4)
3. Dagelijks beheer en behoud van het werelderfgoed (hoofdstuk 5)
4. Uitdragen van de waarden van het werelderfgoed (hoofdstuk 6)
5. Omgaan met externe invloeden (hoofdstuk 7)
6. Financiering van activiteiten (hoofdstuk 8)

De benodigde informatie voor het uitwerken van het managementplan is verkregen via deskresearch, gesprekken en werksessies met betrokken partijen, zoals: Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Landschap Noord-Holland, gemeenten, hoogheemraadschappen, Rijk, private ondernemingen en groepen vrijwilligers. Voorafgaande aan de gesprekken en werksessies is een krachtenveldanalyse opgesteld ter beoordeling van de rol, positie en mogelijke inbreng van alle betrokkenen en belanghebbenden rond het behouden en ontwikkelen van de werelderfgoed site. Vanuit krachtenveldanalyse, gesprekken en werksessies is een beeld verkregen van de opgaven ter behoud, bescherming en beheer van de Stelling van Amsterdam en de rol en positie van betrokken partijen en het draagvlak voor maatregelen.

Het managementplan is opgesteld door LandKracht/NC Advies in samenwerking met vertegenwoordigers van de provincies Noord-Holland en Utrecht, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en de Stichting Werelderfgoed.nl. De provincie Noord-Holland trad op basis van eerdere afspraken op als coördinator van de begeleidingsgroep.

1.4 Status van het managementplan

De verantwoordelijkheid voor een gereed en vastgesteld managementplan dat voldoet aan de voorwaarden van het Werelderfgoedcomité van UNESCO berust bij de Nederlandse Staat, Omdat de uitvoering voor de bescherming is neergelegd bij de siteholders, zijnde de provincies Noord-Holland en Utrecht, hebben de siteholders een belangrijke rol in het uitdragen en uitvoeren van de in het managementplan opgenomen maatregelen.

Het managementplan is, na vaststelling door Gedeputeerde Staten, primair een zelfbindend plan voor de beide siteholders. Het managementplan kent daarmee geen directe doorwerking naar andere overheden, private partijen, eigenaren en gebruikers/exploitanten. Na vaststelling wordt het managementplan naar het Werelderfgoedcomité van UNESCO gestuurd om te worden opgenomen in het dossier van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam.

1.5 Looptijd van het managementplan

Veelal wordt een managementplan opgesteld voor een periode van 10 jaar. Er zijn drie redenen waarom hiervan voor dit managementplan van wordt afgeweken:

- Het Werelderfgoed bevindt zich in een zeer dynamisch gebied, waardoor een kortere termijn focus gewenst is.
- De Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW) staat op de voorlopige (tentatieve) lijst van potentiële Werelderfgoed sites. Streven is om de NHW als uitbreiding van de Stelling van Amsterdam voor te dragen bij UNESCO. Op welke wijze dit wordt gedaan en wanneer wordt de komende jaren duidelijk.
- De strategische ruimtelijke plannen (Structuurvisies) van de provincies Noord-Holland en Utrecht kennen een doorlooptijd van 10 jaar en zijn recent vastgesteld (2010, resp. 2013). Met een doorlooptijd van 6 jaar loopt het Managementplan mee in het tijdpad van de "oudste structuurvisie", welke over uiterlijk 6 jaar wordt vervangen.

Dit managementplan richt zich op de periode 2015-2020. In het managementplan zijn gegeven deze looptijd ook met name die ontwikkelingen (kans of bedreiging) meegenomen waarvan aannemelijk is dat die zich in de komende 6 jaar manifesteren.

1.6 Reikwijdte en begrenzing

Het managementplan richt zich uitsluitend op de Stelling van Amsterdam, zoals die is opgenomen en begrensd in het dossier Werelderfgoed Stelling van Amsterdam bij UNESCO. Op 10 januari 2014 is ter verduidelijking van de begrenzing de "Clarification of the boundary of the World Heritage Site Defence Line of Amsterdam" aan UNESCO toegestuurd.

2 Werelderfgoed Stelling van Amsterdam

2.1 UNESCO criteria, integriteit en authenticiteit

2.1.1 Locatie en afbakening

Naam	Werelderfgoed Stelling van Amsterdam
Datum inschrijving werelderfgoed	1996
Criteria UNESCO	(ii), (iv) and (v)
Omvang grondgebied	17.572.755 ha (o.b.v. SoOUV)
Siteholders	Provincies Noord-Holland en Utrecht
Referentie	759

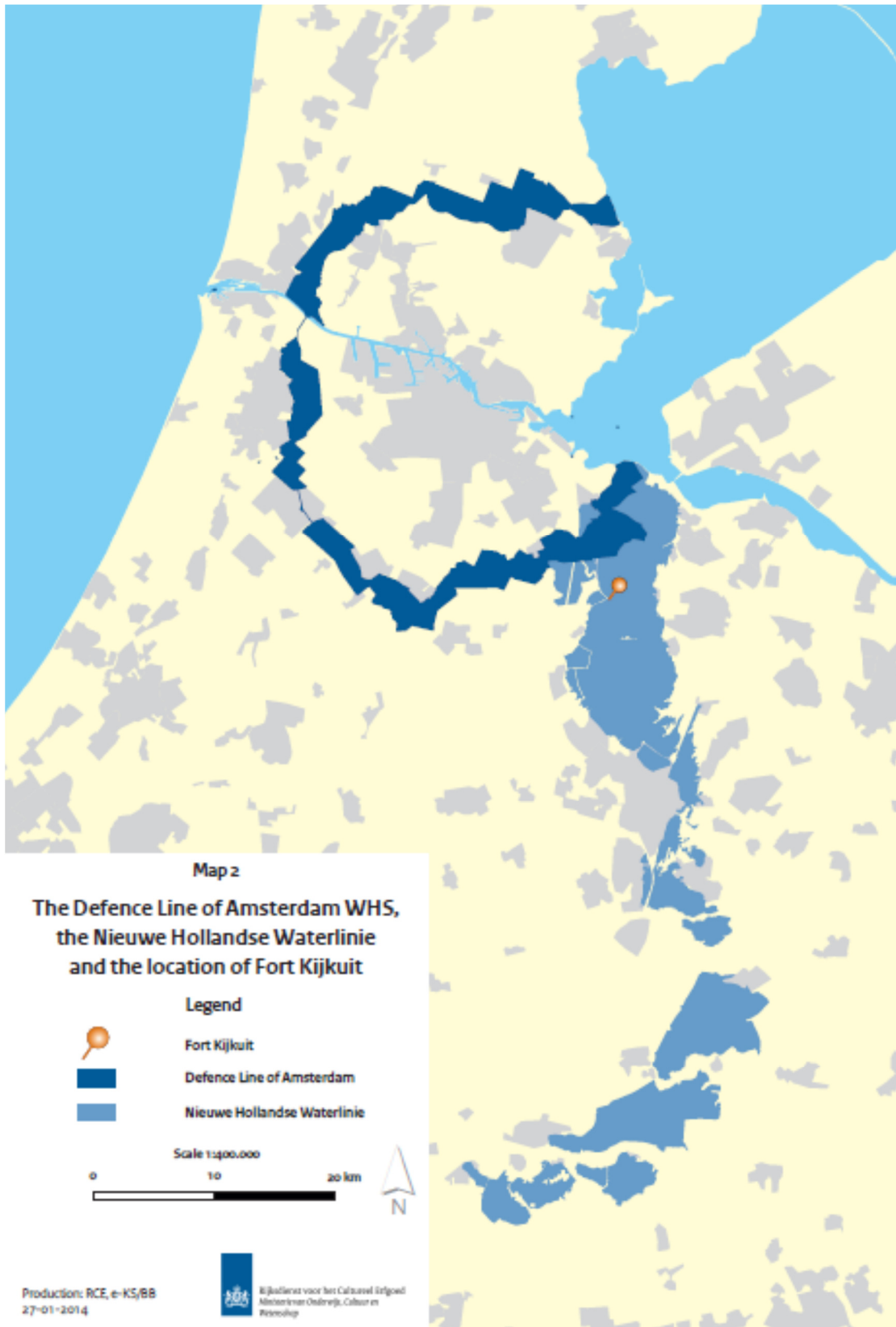
Het managementplan hanteert de begrenzing als opgenomen in het dossier Werelderfgoed Stelling van Amsterdam bij UNESCO en de in aanvulling daarop op 10 januari 2014 aan UNESCO toegestuurde "Clarification of the boundary of the World Heritage Site Defence Line of Amsterdam".

Recent is de begrenzing verduidelijkt. Dit was noodzakelijk omdat enkele stellingobjecten (Batterij bij het Gein) abusievelijk niet waren meegenomen in de oorspronkelijke begrenzing, in combinatie met enkele kleinere correcties van de exacte begrenzing van de werelderfgoedsite. Ook was in de oorspronkelijke begrenzing c.q. in het nominatiedossier abusievelijk het Fort Kijkuit opgenomen dat formeel en functioneel geen onderdeel uitmaakt van de Stelling van Amsterdam.

De bijgestelde begrenzing, inclusief onderstaande kaart, zijn op 10 januari 2014 toegezonden aan UNESCO als "Clarification of the boundary of the World Heritage Site Defence Line of Amsterdam". Er is nog geen formele reactie van UNESCO waarin deze "Clarification of the boundary" wordt aanvaard.

De provincie Noord-Holland blijft ook na met de correctie, zoals opgenomen in de "Clarification of the boundary" in haar beleid op enkele marginale onderdelen afwijken van de formeel bij UNESCO aangegeven begrenzing. Het betreft onder meer enkele objecten die buiten de bij UNESCO aangegeven zone van de Stelling van Amsterdam liggen maar er wel een functionele relatie mee hebben. Ook blijven er enkele in omvang kleinere afwijkingen van de begrenzing bestaan, bijvoorbeeld omdat de provincie in haar ruimtelijk beleid een net iets ruimere functionele afbakening en daarmee begrenzing van de Stelling van Amsterdam hanteert.

De kaart behorende bij de "Clarification of boundary" met daarop de formele begrenzing van de Stelling van Amsterdam staat (bladvullend) op de volgende pagina.

2.1.2 UNESCO criteria en Statement of Outstanding Universal Value

Op 6 december 1996 is door The World Heritage Committee van de UNESCO de Stelling van Amsterdam toegevoegd aan de lijst van werelderfgoederen. Dit is gebeurd op grond van de navolgende internationaal ontwikkelde culturele criteria. Deze criteria vormen ook de basis voor meest recente Engelstalige *draft version* van de 'Retrospective Statement of Outstanding Universal Value' (RSOUV), waarvan wordt beoogd deze in 2015 vast te stellen:

- *Criterion (ii): The Stelling van Amsterdam is an exceptional example of an extensive integrated European defence system of the modern period which has survived intact and well conserved since it was created in the late 19th century. It is part of a continuum of defensive measures that both anticipated its construction and were later to influence some portions of it immediately before and after World War II.*
- *Criterion (iv): The forts of the Stelling are outstanding examples of an extensive integrated defence system of the modern period which has survived intact and well conserved since it was created in the late 19th century. It illustrates the transition from brick construction in the 19th century to the use of reinforced concrete in the 20th century. This transition, with its experiments in the use of concrete and emphasis on the use of unreinforced concrete, is an episode in the history of European architecture of which material remains are only rarely preserved.*
- *Criterion (v): It is also notable for the unique way in which the Dutch genius for hydraulic engineering has been incorporated into the defences of the nation's capital city.*

2.1.3 Integriteit en authenticiteit van de site

In de (RSOUV) staan de onderstaande passages over integriteit en authenticiteit:

- **Integrity:** *The Stelling van Amsterdam and its individual attributes are a complete, integrated defence system. The defence works have not been used for military purposes for the past four decades. As the surrounding area was a restricted military zone for many decades, its setting has been preserved through planning development control, although it could in the future be vulnerable to development pressures. The ring of forts make up a group of connected buildings and other structures whose homogeneity and position in the landscape have remained unchanged and distinguishable in all its parts. They form the main defence line together with the dikes, line ramparts, hydraulic properties, forts, batteries and other military buildings, and the structure of the landscape.*
- **Authenticity:** *The fortifications have been preserved as they were designed and specified. The materials and building constructions used have also remained unchanged. Repair in arrears applies in some cases. No parts of the Stelling van Amsterdam have been reconstructed. The Outstanding Universal Value is expressed in the authenticity of the design (the typology of forts, sluices, batteries, line ramparts), of the specific use of building materials (brick, unreinforced concrete, reinforced concrete), of the workmanship (meticulous construction apparent in its constructional condition and flawlessness), and of the structure in its setting (as an interconnected military functional system in the man-made landscape of the polders and the urbanised landscape). The Stelling van Amsterdam is a coherent man-made landscape, one in which natural elements such as water and soil have been incorporated by man into a built system of engineering works, creating a clearly defined landscape.*

2.2 De Stelling van Amsterdam; een kwalitatieve beschrijving

In het nominatiedossier van de Stelling van Amsterdam wordt onderscheid gemaakt naar de integrale structuur van de verdedigingslinie, inclusief de ligging en gebruikmaking van het omliggende landschap, en de afzonderlijke objecten (attributen), die gezamenlijk en in samenhang met elkaar de Stelling van Amsterdam vormen.

De Stelling van Amsterdam is een militair verdedigingswerk, aangelegd tussen 1880 en 1920. Het betreft een unieke, uitzonderlijke en monumentale verdedigingsring van 135 kilometer lengte op gemiddeld zo'n 15 kilometer in de omtrek van Amsterdam. Dit werelderfgoed bestaat uit een

complex van objecten, waaronder vele dijken, dammen en sluizen, terreinen die onder water konden worden gezet (inundatievelden), 44 forten met daartussen liggende schootsvelden en vele kleinere waterstaatkundige, aardkundige en (militaire) kunstwerken.

2.2.1 *Schets op hoofdlijnen*

De Stelling van Amsterdam is UNESCO Werelderfgoed vanwege de unieke wijze waarop, met gebruikmaking van de karakteristieken van het omringende landschap en door middel van inundatie, de verdediging van Amsterdam werd vormgegeven. Het vanuit UNESCO toekennen van de werelderfgoed status is een middel om het doel te bereiken dat de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam worden veiliggesteld en behouden blijven voor huidige en toekomstige generaties.

Doordat de schootsvelden en inundatievlakken binnen de begrenzing van de Stelling van Amsterdam vallen kent het werelderfgoed een doorsnede die varieert van 250 tot 5.000 meter. De Stelling van Amsterdam omvat 17.572,755 hectare en ligt op het grondgebied van twintig gemeenten en de twee provincies Noord-Holland en Utrecht en in het werkgebied van drie verschillende Hoogheemraadschappen. De Stelling van Amsterdam telt circa 20 rijksmonumenten (voornamelijk in het Utrechtse deel) en 125 provinciale (Noord-Hollandse) monumenten. Het is een verdedigingsring die optimaal gebruik maakt van het karakteristieke landschap ter verdediging van de hoofdstad Amsterdam tegen invallen van buiten; een ring die is aangelegd met optimale gebruikmaking van de Nederlandse hydrologische expertise en kennis van ingenieurs.

Naast haar cultuurhistorische waarden is de Stelling van Amsterdam uniek door haar landschappelijke openheid en schoonheid midden in een voor overgrote delen sterk verstedelijkte en hoog dynamische omgeving. Op zo'n 15 tot 25 kilometer afstand van het centrum van Amsterdam ligt deze relatief open en stille landschapszone met ingenieuze militaire en waterstaatkundige bouw- en kunstwerken, die zich tevens leent voor recreatief medegebruik.

De Stelling van Amsterdam heeft deels overlap met het UNESCO Werelderfgoed Droogmakerij De Beemster en met de Nieuwe Hollandse Waterlinie (geplaatst op de voorlopige Nederlandse lijst van UNESCO Werelderfgoederen).

2.2.2 *Ontstaan*

De Stelling van Amsterdam is door het voormalige Ministerie van Oorlog aangelegd in een periode van grote militaire onrust in Europa. Door het gebruik van modern geschut (brisantgranaat) in de Frans-Pruisische oorlog (1870-1871) kwam het besef om de verdediging van Nederland anders vorm te geven. Tot dan toe werd vertrouwd op de verdediging met de Nieuwe Hollandse Waterlinie. In de Vestingwet van 1874 werd de aanleg van de Stelling van Amsterdam vastgelegd. In 1896 werd de Inundatiewet van kracht. Hierin werd het stellen van inundaties (verdediging door middel van onder water zetten van land), de beschadiging van particuliere eigendommen en de schadevergoeding daarvan wettelijk geregeld.

Vooruitlopend op het ontwerp van de gehele linie begon de bouw in 1881 met het Fort bij IJmuiden, ter verdediging van het Noordzeekanaal. In 1886 werd het fort bij Abcoude opgeleverd. Tussen 1886 en 1894 werden de aardwerken van andere forten uitgevoerd en vonden aanpassingen in het ontwerp plaats, zoals de beslissing om in de Haarlemmermeerpolder een Slaperdijk te ontwikkelen. Elders werd gebruik gemaakt van bestaande dijken. De metamorfose van alle aangelegde aardwerken naar verdedigbare aardwerken werd in de periode 1894-1897 uitgevoerd. Tegelijkertijd werden de inundatiemiddelen en andere infrastructuur zoals gemeenschapswegen aangelegd, hetgeen in 1896 grotendeels voltooid was. Van 1902 tot 1908 werden ook diverse betonnen nevenbatterijen gebouwd als aanvulling en vervanging van geplande

aarden batterijen. Deze nevenbatterijen waren tussen de forten aangelegd om het zware geschut te verspreiden over het terrein en daardoor minder kwetsbaar te maken.

2.2.3 Beschrijving van de uitzonderlijke en universele waarden

De Stelling van Amsterdam fungeert als relatief groene en stille ring rondom de hoofdstad door de beleving van rust, ruimte en groen, recreatiemogelijkheden en cultuurhistorie. In de RSoOuv zijn als 'Uitzonderlijke en Universele Waarden' (Uuw's) van de Stelling van Amsterdam benoemd:

1. Het unieke, samenhangende en goed bewaard gebleven, laat negentiende-eeuwse en vroeg twintigste-eeuwse hydrologische en militairlandschappelijke geheel, bestaande uit:
 - Een doorgaand stelsel van liniedijken in een grote ring om Amsterdam;
 Met de volgende attributen:
 - Sluizen en voor- en achterkanalen;
 - De forten, liggend op regelmatige afstand, voornamelijk langs dijken;
 - Inundatiegebieden;
 - Voormalige schootsvelden (visueel open) en verboden kringen (merendeels onbebouwd gebied);
 - De landschappelijke inpassing en camouflage van de voormalige militaire objecten;
2. Relatief grote openheid;
3. Groene en relatief stille ring rond Amsterdam.

De Stelling van Amsterdam bestaat uit een groot samenhangend gebied en een aantal vrij liggende forten zoals Pampus, Durgerdam, Diemerdam, IJmuiden, Fort Heemstede en de Voorstelling bij Vijfhuizen.

UNESCO gaat er van uit dat rond elk werelderfgoed een bufferzone wordt vastgesteld om de site daarmee te beschermen tegen externe invloeden. Voor de Stelling van Amsterdam is geen bufferzone vastgesteld. De omliggende gebieden bestaande uit schootsvelden en inundatievlakten zijn als integraal onderdeel van het werelderfgoed opgenomen en daarmee is de noodzaak van het aanwijzen van een afzonderlijke bufferzone komen te vervallen.

2.2.4 Cultuurhistorische betekenis

De Stelling van Amsterdam is een voorbeeldige, complete uitwerking van het militair-historisch denken van rond 1900. Uniek vanwege de relatieve gaafheid van deze waterlinie in een hoogdynamische, stedelijke omgeving. In de loop der jaren zijn de meeste forten, de gebouwen en andere onderdelen van de Stelling van Amsterdam grotendeels herkenbaar gebleven en gerestaureerd. Ook de verdedigingswerken zijn grotendeels bewaard gebleven zoals ze oorspronkelijk zijn ontworpen en uitgevoerd. Het waterlinieprincipe was gebaseerd op het tijdelijk onder water zetten van een gebied om het achterliggende land te beschermen tegen een

oprukkende vijand. In Europa zijn weinig van dergelijke, grotendeels intacte, verdedigingslijnes terug te vinden in het huidige landschap.

2.2.5 *Landschappelijke en waterhuishoudkundige betekenis*

Sinds de 16^e eeuw is in Nederland gebruik gemaakt van de expertise op het vlak van waterbeheer om verdedigingssystemen op te zetten. Bij het ontwerpen is daarmee voortgebouwd op het bestaande watersysteem. Er hoefden soms maar kleine aanpassingen aan het watersysteem te worden gedaan om een gebied (tijdelijk) te inunderen en zo een verdedigbare zone te creëren. De forten liggen vaak op die delen die zwaarder verdedigd moesten worden omdat ze door een hogere ligging moeilijk te inunderen waren of ter verdediging van wegen, spoorwegen en/of waterwegen die daar lagen (accessen). Het te inunderen gebied werd opgedeeld in verschillende inundatievlakken. Ieder inundatievlak kende zijn eigen werken, waterlopen, in- en uitlaatsluisjes en dijkjes. Mede dankzij de Kringenwet, een wet die er op was gericht bepaalde vormen van bebouwing in de schootsvelden van de Stelling van Amsterdam uit te sluiten, is de stellingzone voor een belangrijk deel onbebouwd gebleven. Landschappelijk gezien heeft de Stelling van Amsterdam in de laatste decennia vooral de betekenis gekregen van een groene rustige zone als een groene buffer rondom de stad Amsterdam.

2.2.6 *Functionele betekenis als verdedigingslinie*

De forten werden gebouwd op strategische locaties waar wegen, spoorwegen of waterwegen de verdedigingslijn doorsneden (accessen). De forten markeren een belangrijk punt in de mondiale ontwikkeling van de militaire bouwkunst. Ze markeren de verschuiving van het gebruik van baksteen (Montalembert traditie) naar een voorkeur voor staal en beton (zoals in de Maginot en Atlantik Wall versterkingen). Ook de combinatie van forten met vaste opstelpunten voor verdediging met de inzet van mobiele artillerie was vooruitstrevend op het moment van de bouw.

2.2.7 *Externe invloeden*

In en om het gebied van de Stelling van Amsterdam spelen diverse voornamelijk economische ontwikkelingen op het terrein van woningbouw, bedrijvigheid, landbouw, recreatie en toerisme, integraal waterbeheer, infrastructuur, natuur en landschap en archeologie. Ontwikkelingen die mogelijk impact op de uitzonderlijke en universele waarden kunnen hebben. Het gaat hier om ontwikkelingen die een bedreiging kunnen vormen voor de uitzonderlijke en universele waarden

van de Stelling van Amsterdam. In hoofdstuk 5 wordt ingegaan op de benodigde maatregelen voor het behoud en beheer van de Stelling van Amsterdam. In hoofdstuk 7 wordt specifiek op de ontwikkelingen ingevolge externe invloeden ingegaan en de opgaven die daaruit voortvloeien voor de siteholders gericht op het beschermen van de U UW's van de Stelling van Amsterdam.

2.2.8 *Functionele veranderingen in het (duurzaam) gebruik door de jaren*

Waar de Stelling van Amsterdam oorspronkelijk is gebouwd zuiver vanuit militair oogpunt, heeft deze in de loop van de decennia een andere functie en betekenis gekregen. Momenteel kent de Stelling van Amsterdam de betekenis van een combinatie van cultuurhistorie, recreatie en natuur, als aantrekkelijke groene zone rond de metropool Amsterdam. Ook kent de Stelling van Amsterdam een aantal locaties waarbij gebouwen worden ingezet voor economische en maatschappelijke functies, zoals opslag (wijn), kunst, health, leisure (sauna) en horeca. Diverse van deze locaties en gebouwen zijn publiek toegankelijk. Hiermee wordt bijgedragen aan de beleving van het werelderfgoed in een nieuwe functionele context.

2.2.9 *Relatie met Werelderfgoed Droogmakerij De Beemster*

Bijzonder is de geografische overlap van twee Werelderfgoederen Stelling van Amsterdam en Droogmakerij De Beemster. Van de in totaal 44 fortten liggen er 5 in deze droogmakerij, inclusief

hun schootsvelden, zichtlijnen en inundatievlakten en een inundatiesluis. Voor beide werelderfgoederen zijn de unieke en universele waarden en daarmee de (uitgewerkte) kernkwaliteiten op onderdelen verschillend. In een aantal gevallen kan dat tot een verschillende benaderingswijze leiden bij inpassing van

ruimtelijke ontwikkelingen.

2.2.10 *Relatie met Nieuwe Hollandse Waterlinie*

De Stelling van Amsterdam overlapt in het oostelijk deel met onderdelen van de (wat oudere) Nieuwe Hollandse Waterlinie (NHW). De NHW en Stelling van Amsterdam maakten immers gebruik van hetzelfde watersysteem en onderdelen van de NHW zijn aangepast om onderdeel te kunnen uitmaken van de Stelling van Amsterdam. De NHW is sinds 12 november 2010 opgenomen op de voorlopige lijst van werelderfgoederen met als voorstel om als uitbreiding van het Werelderfgoed Stelling van Amsterdam voorgedragen te worden. Het nominatiedossier voor de NHW moet nog worden opgesteld.

3 Borgen in regelgeving: wettelijke en beleidsmatige kaders

3.1 UNESCO

Met de ondertekening van het UNESCO-verdrag in 1992 heeft de Staat der Nederlanden zichzelf verplicht tot het beschermen en in stand houden van de binnen de begrenzing van het Koninkrijk gelegen werelderfgoederen. Een lidstaat is verplicht ruimtelijke ontwikkelingen die gevolgen kunnen hebben voor (het behoud van) de uitzonderlijke en universele waarden van het werelderfgoed, voor te leggen aan het Werelderfgoed comité van UNESCO (paragraaf 172 van de 'Operational Guidelines for the implementation of the World Heritage Convention'). Ook gelden er regels voor wanneer en in welke gevallen zogenaamde 'monitoring' door (of in opdracht van) het Werelderfgoed comité plaatsvindt.

De Nederlandse Staat heeft de verantwoordelijkheid voor de bescherming en instandhouding deels neergelegd bij die overheid of instelling die het meest is toegerust op het te beschermen gebied of object. In het geval van de Stelling van Amsterdam zijn dat de provincies Noord-Holland en Utrecht. De beide siteholders hebben het Rijk inmiddels verzocht de Stelling van Amsterdam in het geheel aan te wijzen als rijksmonument. De minister heeft besloten dat verzoek vooralsnog net te honoreren en daarover te besluiten na vaststelling van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als werelderfgoed.

3.2 Nederlands stelsel ter bescherming van het Werelderfgoed

Het Nederlandse stelsel gericht op de bescherming van cultuurhistorische waarden is globaal ondergebracht binnen twee beleidsvelden:

- Het stelsel van de ruimtelijke ordening voor planologische bescherming.
- Het stelsel van het monumentenbeleid.

Voor de bescherming en het behoud van de uitzonderlijke en universele waarden van werelderfgoed Stelling van Amsterdam is de planologische bescherming gericht op de bescherming van de Stelling van Amsterdam als geheel, inclusief de zichtlijnen en inundatievelden (zones en gebieden). Het monumentenbeleid is gericht op het behoud, de bescherming en het herstel van de objecten c.q. attributen van dit werelderfgoed.

3.2.1 *Planologische bescherming*

Het Nederlandse stelsel van de ruimtelijke ordening is gedecentraliseerd, waarbij elke overheid een eigen verantwoordelijkheid draagt. Het Rijk stelt de prioriteiten van nationaal belang vast in Rijksnota's. De provincies dienen de rijksprioriteiten vanuit het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro) te vertalen in de provinciale structuurvisie, verordening en leidraden, behalve voor die onderdelen die al een rechtstreekse doorwerking hebben. De provincie verlangt van de gemeenten haar specifiek aangewezen belangen door te vertalen in het gemeentelijk beleid zoals gemeentelijke structuurvisie en bestemmingsplannen. De daadwerkelijke planologische borging van rijks- en provinciale belangen vindt uiteindelijk in een gemeentelijk bestemmingsplan plaats. Het bestemmingsplan en gemeentelijke verordeningen vormen het toetsingskader voor aanvragen van initiatiefnemers voor ontwikkelingen, zoals bouwwerken of functionele veranderingen in het grondgebruik.

In alle afzonderlijke planvormen zijn maatschappelijke controlemechanismen ingebouwd, zoals de mogelijkheid tot het inschakelen van adviescommissies (waaronder de gemeentelijke Welstandscommissie of de provinciale Adviescommissie Ruimtelijke Ordening van de provincie

Noord-Holland) en het bieden van de mogelijkheid aan belanghebbenden om in te spreken bij, zienswijzen in te dienen over c.q. bezwaar te maken tegen ruimtelijke visies of plannen.

Schematisch is de verantwoordelijkheid als volgt georganiseerd:

	Rijk	Provincie	Gemeente
Beleid	▪ Structuurvisie ▪ Infrastructuur en Ruimte ▪ Visie Erfgoed en Ruimte	▪ Provinciale ruimtelijke structuurvisie	▪ Gemeentelijke structuurvisie ▪ Bestemmingsplan ▪ (Omgevingsnota/-plan)
Juridisch kader	▪ Barro ▪ Milieueffectrapportage ▪ Inpassingsplannen	▪ Provinciale Ruimtelijke Verordening ▪ Milieueffectrapportages ▪ Inpassingsplannen	▪ Bestemmingsplan ▪ Gemeentelijke verordeningen ▪ Omgevingsvergunningen

Voor grootschalige ruimtelijke ingrepen geldt binnen het planologisch regime de verplichting tot het uitvoeren van een m.e.r.-procedure (milieueffectrapportage), waarin de impact van verschillende voorgenomen besluiten integraal tegenover elkaar dienen te worden afgewogen. De m.e.r.-verplichting geldt voor grootschalige ingrepen op onder meer het vlak van woningbouw en bedrijventerreinen. Bij de aanleg of verbreding van Rijkswegen (en soms ook provinciale wegen), spoorlijnen et cetera dient een Tracébesluit te worden genomen, waarbij ook de m.e.r.-procedure dient te worden doorlopen. Een nieuw instrument dat recent is ingezet bij de beoordeling van een ingreep in het gebied van de Nieuwe Hollandse Waterlinie is de Heritage Impact Assessment. Internationaal is dit instrument al eerder ingezet om de effecten van ingrepen op de Uuw van werelderfgoederen te onderzoeken.

De Stelling van Amsterdam heeft als werelderfgoed actuele betekenis en impact in de ruimtelijke ordening in en rond de hoofdstad. De Stelling van Amsterdam en afzonderlijke onderdelen en objecten zijn nog niet in alle gevallen adequaat planologisch geborgd. Bij ruimtelijke ontwikkelingen in het stellinggebied neemt het werelderfgoed een vooraanstaande plaats in bij de belangenafweging. Dit laat onverlet dat zich rondom de Stelling van Amsterdam met name economische ontwikkelingen manifesteren die een groot maatschappelijk belang kennen. Daar waar mogelijk worden dergelijke ontwikkelingen goed ruimtelijk ingepast en dienen de mogelijkheden daartoe tijdig in de planvorming en exploitatie mee te worden genomen. Dit vraagt om een goede planologische bescherming van de Stelling van Amsterdam in de gemeentelijke bestemmingsplannen.

3.2.2 Erfgoedbeleid

Het Nederlandse regime van het erfgoedbeleid kent een andere verantwoordelijkheidsverdeling dan het planologische stelsel. Zowel Rijk, provincie als gemeente zijn bevoegd om een lijst van beschermde monumenten samen te stellen. De Stelling van Amsterdam kent in het Utrechtse deel rijksmonumenten en in het Noord-Hollandse zowel provinciale als rijksmonumenten, alsmede twee beschermde stads- en dorpsgezichten.

In de Monumentenwet 1988 is de bescherming van rijksmonumenten en beschermde stads- en dorpsgezichten geregeld. Bij eventuele wijzigingen aan deze monumenten en beschermde gezichten is de gemeente verantwoordelijk voor de vergunningverlening en besluitvorming. De gemeente laat zich hierbij adviseren door de gemeentelijke monumentencommissie en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Voor de provinciale monumenten geldt de Provinciale Monumentenverordening. Ook voor de provinciale monumenten geldt dat de gemeenten verantwoordelijk zijn voor vergunningverlening en besluitvorming. De provincie heeft in het geval van een provinciaal monument een adviesrol.

3.2.3 Gecoördineerde inzet van het instrumentarium

De bescherming van het werelderfgoed op basis van het wettelijk instrumentarium vereist een gecoördineerde inzet. De siteholders zijn niet in alle gevallen zelf het bevoegd gezag en kunnen daardoor niet altijd zelf beschikken over de juridische instrumenten die ter bescherming van de Stelling van Amsterdam zijn aan te wenden. Veel moet door de siteholders worden bereikt op basis van overleg, overtuiging en/of verleiding, door samenwerking en het maken van afspraken met betrokken partijen. Dit vereist afstemming en coördinatie door de siteholders in samenwerking met het Rijk.

Ten aanzien van UNESCO is het Rijk aan zet om aan de verplichtingen die verbonden zijn aan het verkrijgen van de werelderfgoedstatus te voldoen. Het vaststellen van de SoOuv en het opstellen van dit managementplan vormen enkele uitwerkingen daarvan. In onderstaande tabel is een overzicht op hoofdlijnen opgenomen van respectievelijk de instrumenten die op de te onderscheiden overheidsniveaus aanwezig zijn en die kunnen ingezet ter bescherming en behoud van de Stelling van Amsterdam. Deze worden in het vervolg van dit hoofdstuk verder uitgewerkt per overheidslaag.

Overheidslaag	Instrumenten Ruimtelijk spoor	Instrumenten Erfgoed spoor
Nationaal / Rijk	■ Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte / Barro / MIRT ■ Visie Erfgoed en Ruimte ■ MER ■ Inpassingsplannen	■ Visie Erfgoed en Ruimte ■ Monumentenwet ■ Rijksmonument ■ HIA ■ Beschermd stads- en dorpsgezicht
Provinciaal	■ (Ruimtelijke) Structuurvisie ■ Provinciale ruimtelijke verordening ■ Leidraad Landschap en Cultuurhistorie ■ Beeldkwaliteitsplan Stelling van Amsterdam ■ Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen – Katern Waterlinies incl. handreiking ■ Ruimtelijk beleidskader overlap Beemster en Stelling van Amsterdam ■ Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam ■ MER ■ Inpassingsplannen	■ Cultuurhistorische hoofdstructuur (CHS) Utrecht ■ Provinciale cultuurnota ■ Provinciale monumentenverordening ■ Provinciale monumenten ■ Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam ■ HIA
Gemeentelijk	■ Structuurvisies ■ Bestemmingsplannen ■ Omgevingsvergunning	■ Lokaal monumentenbeleid
Waterschappen	■ Waterbeheerplan en gebiedsplannen ■ Keur	■ Erfgoednota's

3.3 Rijk: Visie Erfgoed en Ruimte

In 2011 heeft het Rijk de Visie Erfgoed en Ruimte (titel: Kiezen voor Karakter) vastgesteld. In deze visie wordt onder meer de relatie tussen erfgoedbeleid en ruimtelijke ordening nadrukkelijk gelegd, volgend op een langere ontwikkeling in het kader van de Nota Belvedere en aanpassingen aan het monumentenbeleid (Modernisering Monumentenzorg). De zorg voor de werelderfgoederen

wordt in de Visie Erfgoed en Ruimte als een van de hoofdprioriteiten benoemd. Het Rijk kiest voor het effectief beschermen en het presenteren aan de huidige en behouden voor toekomstige generaties van de uitzonderlijke universele waarden van de werelderfgoederen: *"Dit betekent toepassing van passende instrumenten voor bescherming (afhankelijk van het erfgoed via de aanwijzing als rijksmonument, beschermd stads- of dorpsgezicht of borging via de Amvb infrastructuur en ruimte [red. nu Barro]), voldoende financiële instrumenten voor behoud en meer aandacht voor een duurzame recreatieve en toeristische ontsluiting van de werelderfgoedsites."* Deze uitgangspunten zijn eveneens opgenomen in de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (2011). Hierin wordt het werelderfgoed Stelling van Amsterdam benoemd als nationaal belang.

3.3.1 Rijk: Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro)

Het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro) van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu is de uitwerking van de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte naar algemene regels. Deze Barro is in 2012 vastgesteld. In het Barro zijn de kernkwaliteiten van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam vastgesteld. Deze kernkwaliteiten zijn een uitwerking van de uitzonderlijke en universele waarden van UNESCO c.q. de SoOuv. In het kader van de Visie Erfgoed en Ruimte is voor de Stelling van Amsterdam een Plan van Aanpak voor de periode 2013-2015 opgesteld.

De toelichting van het Barro vermeldt dat de begrenzing van het werelderfgoed expliciet een onderdeel is van de uitzonderlijke universele waarden. Het Rijk benoemt daarbij de kernkwaliteiten van de werelderfgoederen – essentiële landschappelijke en cultuurhistorische kenmerken van een erfgoed van uitzonderlijke universele waarden - zoals aangegeven in paragraaf 2.2.3 (Barro, artikel 2.13.3, bijlage 8).

Met het Barro (artikel 2.13.4) krijgen de provincies Noord-Holland en Utrecht de opdracht om de kernkwaliteiten van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam uit te werken en objectiveerbaar te maken. Ook krijgen zij de opdracht om deze in de provinciale verordeningen van beide provincies te vertalen naar regels met betrekking tot de bestemmingsplannen die de werelderfgoederen in stand houden of versterken. De provincies Noord-Holland en Utrecht worden daarmee geacht de kernkwaliteiten van de Stelling van Amsterdam verder uit te werken en te objectiveren en te vertalen naar regels die in de provinciale verordeningen worden gesteld met betrekking tot de bestemmingsplannen. Het Barro verplicht de provincies om regels over de inhoud van bestemmingsplannen te stellen, waarmee wordt geborgd dat nieuwe bestemmingsplannen altijd bijdragen aan het in stand houden of verbeteren van de kernkwaliteiten van het werelderfgoed.

De gemeenten dienen in de bestemmingsplannen voor het gehele grondgebied van de Stelling van Amsterdam regels op te stellen voor instandhouding en versterking van de kernkwaliteiten conform de provinciale verordening. Wanneer gemeentelijk of provinciaal beleid onevenredig wordt belemmerd door nationaal beleid kan de Minister van Infrastructuur en Milieu in overeenstemming met de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in uitzonderlijke gevallen ontheffing verlenen op (onderdelen van) de verplichting tot het stellen van bovengenoemde regels in bestemmingsplan of provinciale verordening (zie het Besluit algemene regels ruimtelijke Ordening art. 2.13.4).

3.3.2 Rijk: Monumentenwet

In de Monumentenwet 1988 is geregeld hoe monumenten kunnen worden aangewezen als beschermd monument. Enkele forten en onderdelen van de Stelling van Amsterdam zijn aangewezen als rijksmonument. Dit geldt met name het Utrechtse gedeelte, al zijn ook in Noord-Holland enkele onderdelen van de Stelling van Amsterdam rijksmonument. In het Noord-Hollandse deel van de Stelling van Amsterdam worden de forten en overige onderdelen beschermd vanuit de provinciale Monumentenverordening en zijn deze aangewezen als provinciale monumenten.

Een initiatiefnemer heeft een monumentenvergunning nodig bij restauratie, sloop, verbouwing of op een andere manier wijzigen van een beschermd gebouwd rijksmonument. De gemeente is hierin bevoegd gezag.

Maatregelen	■ Het Rijk heeft de Stelling van Amsterdam opgenomen in de Structuurvisie Erfgoed en Ruimte en verankerd in het Barro ■ Het Rijk borgt dat in het Rijksbeleid in onder meer structuurvisies en in de door het Rijk geïnitieerde projecten ((spoor)wegen, havens, luchtvaartterreinen, kV-lijnen en gasleiding) rekening wordt gehouden met de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam ■ Het Rijk borgt dat waar ontwikkelingen een mogelijke impact hebben op de uitzonderlijke en universele waarden de effecten van deze ontwikkeling en de mogelijke maatregelen vroegtijdig in kaart worden gebracht in een m.e.r./tracébesluit of HIA ■ Het Rijk adviseert over de Stelling van Amsterdam vanuit de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de gemeenten bij bestemmingsplannen en omgevingsvergunningen ■ Het Rijk heeft in de provincie Utrecht diverse onderdelen en objecten uit de Stelling van Amsterdam aangewezen als rijksmonument ■ Het Rijk (Ministerie van OCW) draagt zorg voor het monumenten beleid met een actueel en toegankelijk monumentenregister ■ Het Rijk ziet er op toe dat de status als rijksmonument afdoende wordt beschermd in het beleid van de provincie Utrecht en het beleid en de uitvoering van de omgevingsvergunning door gemeenten
-------------	---

3.4 Provincies: Structuurvisies en cultuurnota

Beide provincies hebben concreet invulling gegeven aan de opdracht vanuit het Barro om de kernkwaliteiten van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam uit te werken en objectiveerbaar te maken en in de provinciale verordeningen van beide provincies te vertalen naar regels met betrekking tot de bestemmingsplannen.

In beide provincies heeft deze uitwerking vorm gekregen in de trits:

- Structuurvisie
- Verordening
- Nadere uitwerking van de regels in respectievelijk:
 - Leidraad Landschap en Cultuurhistorie (Noord-Holland).
 - Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen Katern Waterlinies (Utrecht), inclusief de handreiking die daarvoor voor gemeenten is opgesteld

Daarnaast is het erfgoedbeleid in beide provincies uitgewerkt in de Cultuurnota.

3.4.1 Provincie Noord-Holland: Structuurvisie Noord-Holland 2040 en Cultuurnota

In 2008 heeft de provincie Noord-Holland een Beeldkwaliteitplan en Ruimtelijk Beleidskader opgesteld voor de Stelling van Amsterdam. Het Beeldkwaliteitplan bevat een ruimtelijk en landschappelijk kader vanuit cultuurhistorisch oogpunt. Het plan beoogt de herkenbaarheid en de beleefbaarheid te behouden en te versterken, met als vertrekpunt: "behoud door ontwikkeling". Het plan biedt ruimte en richting voor nieuwe initiatieven en ontwikkelingen en beschrijft en visualiseert de ruimtelijke en landschappelijke kwaliteiten van de Stelling van Amsterdam.

Het Beeldkwaliteitplan was de bouwsteen voor het planologische beleid voor de Stelling van Amsterdam, zoals in het Ruimtelijk Beleidskader Stelling van Amsterdam is vastgesteld. Het Ruimtelijk Beleidskader geeft regels voor hoe in de ruimtelijke ordening om dient te worden gegaan met de Stelling van Amsterdam als werelderfgoed.

In de Cultuurnota van de provincie Noord-Holland is het erfgoedbeleid voor de Stelling van Amsterdam, zijnde een van de vier in de provincie gelegen werelderfgoederen, benoemd. Het erfgoed beleid richt zich op behoud en beheer. Belangrijk instrument en kader voor de uitvoering van het erfgoedbeleid is het uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam.

3.4.2 Provincie Noord-Holland: Leidraad Landschap en Cultuurhistorie en provinciale verordening

In de Leidraad van de provincie Noord-Holland wordt, met als basis het beeldkwaliteitplan, ingezoomd op drie zones en daarbinnen de afzonderlijke elementen (forten, schootscirkels, zichtlijnen, e.d.). Het Ruimtelijk Beleidskader is vanaf 2010 opgenomen in de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie, onderdeel van de provinciale Structuurvisie 2040 (vastgesteld in 2011). De provincie Noord-Holland heeft daarmee de inhoudelijke kernkwaliteiten, zoals die voor de Stelling van Amsterdam waren gesteld in het Barro, uitgewerkt en vastgesteld. De provincie geeft hiermee het kader aan voor (Noord-Hollandse) gemeenten gelegen in het gebied van de Stelling van Amsterdam. Deze gemeenten dienen hun eigen ruimtelijke plannen (structuurvisies en bestemmingsplannen) hierop in te richten.

De doorwerking van het provinciaal beleid vindt plaats op basis van de Provinciale Ruimtelijke Verordening Structuurvisie (2010). Artikel 20 benoemt de UNESCO Werelderfgoederen. Artikel 21 van de verordening geeft aan: "Voor de gronden gelegen binnen de werelderfgoederen genoemd in artikel 20 dienen in het bestemmingsplan regels te worden opgenomen ten behoeve van het behoud of versterking van de Uitzonderlijke Universele Waarden van het betreffende werelderfgoed zoals omschreven in de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie". Artikel 22 van de verordening regelt vervolgens dat de werelderfgoederen gevrijwaard dienen te blijven van grootschalige ruimtelijke ontwikkelingen. In de leidraad is per zone het provinciale beleid als volgt uitgewerkt:

1. **Stellingzone:** De gehele Stelling van Amsterdam (begrensd als UNESCO-werelderfgoed) is Stellingzone. De Stellingzone vormt het samenhangend geheel tussen de verdedigingswerken en het landschap. Ook voormalige inundatiegebieden maken deel uit van de Stellingzone. De te beschermen uitzonderlijke universele waarden in deze zone zijn:
 - Behoud van nog bestaande zichtlijnen tussen de forten en doorzichten op de forten;
 - Openhouden van schootscirkels rond de forten in de nog open landschappen;
 - Behoud van bestaande accessen. Dit zijn de plaatsen waar de hoofdverdedigingslijn werd doorsneden door dijken, kanalen, spoorlijnen en wegen.
2. **Kernzone:** De kernzone wordt gevormd door de hoofdverdedigingslijn en de schootscirkels rond de forten. De hoofdverdedigingslijn en de schootscirkels rond de forten zijn belangrijke elementen in het Stellinglandschap. De hoofdverdedigingslijn markeert de grens aanval-verdediging en tevens de grens van de inundaties. De schootscirkel is een cirkel van 1.000 meter rond een fort.
3. **Monumentenzone:** De Monumentenzone vormt het hart van de Stelling van Amsterdam. Binnen de Monumentenzone liggen objecten die via de Monumentenwet of Provinciale Monumentenverordening zijn beschermd, zoals dijken, forten, sluizen en andere objecten. Ruim 20 objecten zijn opgenomen als Rijksmonument ingevolge de Monumentenwet en

ongeveer 125 objecten als Provinciaal Monument. In grote lijnen komt het beschermen van de uitzonderlijke en universele waarden in deze zone neer op geen ontwikkelingen toestaan die het (UNESCO-) monument beschadigen, vernielen of ontsieren.

Aangezien er sprake is van een geografische overlap met het werelderfgoed Droogmakerij De Beemster hebben de siteholders van beide werelderfgoederen gezamenlijk het *Ruimtelijk beleidskader Werelderfgoederen Stelling van Amsterdam – De Beemster* opgesteld. Het document biedt de kaders om mogelijke toekomstige ontwikkelingen in de overlapgebieden gemotiveerd te kunnen afwegen en daarin keuzes te maken, met behoud en respect van elkaars kernwaarden. Het ruimtelijk beleidskader is in 2011 door provincie Noord-Holland en gemeente Beemster onderschreven als leidend kader voor het overlapgebied.

3.4.3 *Provincie Noord-Holland: objectgericht monumentenbeleid*

In het Noord-Hollandse deel van de Stelling van Amsterdam liggen circa 125 monumenten die zijn geplaatst op de provinciale monumentenlijst, alsmede enkele rijksmonumenten. Daarnaast is een aantal Stellingonderdelen binnen Noord-Holland rijksmonument. Op deze objecten is de Monumentenverordening Noord-Holland 2010 van toepassing c.q. de Monumentenwet 1988. De Monumentenverordening regelt dat het is verboden een beschermd monument te beschadigen of te vernielen. Een omgevingsvergunning (gemeente is bevoegd gezag) is vereist voor alle ingrepen die een mogelijke impact hebben op het monument, zoals sloop, herstel, overige ingrepen aan het gebouw en wijzigingen in het gebruik.

3.4.4 *Provincie Utrecht: Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2013-2028 en Cultuurnota*

In de Utrechtse Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie (PRS), die is vastgesteld in februari 2013, wordt onder meer belang gehecht aan de cultuurhistorische hoofdstructuur. In de provincie Utrecht zijn de militaire linies een belangrijk onderdeel van de cultuurhistorische hoofdstructuur. Paragraaf 4.3.2. van de PRS stelt onder meer: *'voor het militair erfgoed van de voormalige waterlinies ligt de opgave vooral op het via gebiedsontwikkelingen versterken en beleefbaar maken van de linies in het landschap..... De provincie Utrecht kent een aantal grotere gebiedsgerichte ontwikkelingstrajecten rond de voormalige waterlinies: de Nieuwe Hollandse Waterlinie, de Grebbelinie en de Stelling van Amsterdam. De programma's zijn voor een belangrijk deel in uitvoering en de inzet is om deze uitvoering verder te ondersteunen. Het accent ligt op het versterken van de linies in het landschap. Ook liggen er kansen op het gebied van publieksbereik.'* De PRS benoemt voor de Stelling van Amsterdam een realisatiestrategie gericht op het behouden en versterken van de kwaliteit van de cultuurhistorische hoofdstructuur. In de PRS wordt voor het stedelijke programma van de gemeente De Ronde Venen specifiek ingegaan op ontwikkelingen in het plangebied Amstelhoek. Daarbij wordt behoud en vergroten van de zichtbaarheid van de Stelling van Amsterdam en het fort Amstelhoek als een randvoorwaarde benoemd. De provincie ziet voor zichzelf een regulerende rol gericht op het behouden en versterken van de karakteristieke waarden van het militaire erfgoed richting de gemeenten. Dit is uitgewerkt in de Provinciale Ruimtelijke Verordening.

In de Cultuurnota 2012 – 2015 geeft de provincie Utrecht de hoofdlijnen van haar cultuurbeleid aan. De nota brengt focus aan in de ambities en inspanningen en biedt duidelijkheid over de invulling van de provinciale rol en de in te zetten instrumenten. De Stelling van Amsterdam is geplaatst in Ambitie I: Cultuur verrijkt, waarbij de provincie haar beleid richt op het behouden, verbeteren en zichtbaar maken van de cultuurhistorische kwaliteit en maakt onderdeel uit van de categorie "militair erfgoed". De uitwerking van het beleid is verder verankerd in de Cultuurhistorische Hoofdstructuur, de PRS en PRV werken door in het gebiedsgericht beleid en monumentenbeleid van de provincie.

3.4.5 Provincie Utrecht: Provinciale Ruimtelijke Verordening (PRV), Kwaliteitsgids Utrechtse landschappen en Agenda Vitaal Platteland (AVP)

De provincie stelt in de Provinciale Ruimtelijke Verordening beleidsregels en vraagt aan de gemeenten om deze op te nemen in haar ruimtelijke plannen (structuurvisie en bestemmingsplan). Bij planontwikkeling worden vanuit de PRV voorwaarden gesteld gericht op het behouden en waar mogelijk versterken van de karakteristieke waarden van het militair erfgoed (artikel cultuurhistorische hoofdstructuur, CHS). In Artikel 2.10 wordt de cultuurhistorische hoofdstructuur (CHS) nader beschreven. Bij onderdeel b, Militair erfgoed, is het volgende opgenomen: *'behoud door ontwikkeling is het uitgangspunt. Bij ruimtelijke ontwikkelingen in de nabijheid van de linies is het behouden en versterken van de openheid van de voormalige inundatiegebieden en van de samenhang tussen de elementen van de linie van groot belang. De linies zijn bepalend voor de ontwikkelingsrichting en vorm van verstedelijking en grootschalige infrastructuur. De cultuurhistorische waarde van de linies ligt met name in:*

- *de hoofdweerstandslinje inclusief de daarbij behorende elementen en, indien aanwezig, voorposten en stoplijn;*
- *de inundatiegebieden en bijbehorende elementen;*
- *de accessen en verdedigingswerken.'*

Met deze teksten heeft de provincie Utrecht het Barro verankerd in het provinciaal juridisch kader.

Daarnaast worden in de PRV voor de Stelling van Amsterdam de volgende (landschappelijke) kernkwaliteiten voor behoud en versterking benoemd:

1. samenhangend stelsel van forten, dijken, kanalen en inundatiekommen;
2. groen en overwegend rustig karakter c.q. relatief 'stille' ring rond Amsterdam;
3. relatief grote openheid.

Bij ontwikkelingen in het landschap van de Stelling van Amsterdam stelt de provincie het waarborgen en versterken van de samenhang tussen de elementen van de Stelling van Amsterdam centraal.

Bovengenoemde kernkwaliteiten uit de PRV heeft de provincie Utrecht nader uitgewerkt in de Kwaliteitsgids Utrechtse landschappen, katern Waterlinies, welke is voorzien van een handreiking voor gemeenten over hoe hiermee verder handen en voeten te geven. Deze kwaliteitsgids heeft geen formele juridische status, maar wordt gebruikt om ontwikkelingen in de Utrechtse landschappen verder te begeleiden aan de hand van onder meer verschillende ontwikkelprincipes.

In deze principes zijn de landschappelijke kernkwaliteiten, met name rond de accessen, verder uitgewerkt. De kwaliteitsgids is vooral een instrument om initiatiefnemers en medewerkers bij gemeenten, waterschappen en andere betrokken partijen te stimuleren en te verleiden om plannen zo uit te voeren dat ze de kernkwaliteiten van het landschap van de Stelling van Amsterdam versterken.

De provincie Utrecht heeft de ambitie om vóór eind 2015 met alle gemeenten te beschikken over bestuurlijk ondertekende, ruimtelijke agenda's met daarop gezamenlijk uit te voeren belangrijke en urgente ontwikkelopgaven. Met de enige Utrechtse gemeente, waar de Stelling van Amsterdam ligt (De Ronde Venen), is deze

agenda in voorbereiding en zal naar verwachting begin 2014 worden ondertekend. De Stelling van Amsterdam is onderwerp van één van de concept-ontwikkelopgaven van deze agenda, maar de exacte omschrijving vraagt nog om een nadere verkenning. Meer toegespitste borging in bestemmingsplannen, randvoorwaarden bij nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen en betere beleefbaarheid vormen hierbij aandachtspunten. In het verlengde van de afspraken in deze agenda stimuleert de provincie i.s.m. de gemeente De Ronde Venen de lokale eigenaren van terreinen, objecten en forten gelegen in de Stelling van Amsterdam om deze goed te beheren. In samenhang met de gebiedsontwikkeling 3.0 waar de agenda onderdeel van uitmaakt vervult de provincie een katalysatorrol. De provincie daagt derden c.q. private partijen uit en verleidt deze om forten langjarig te exploiteren. Randvoorwaarde is dat deze partijen zorgen voor een duurzaam onderhoud en behoud van de Uuw's en bijdragen aan het vergroten van de beleefbaarheid van het werelderfgoed, conform het uitgangspunt "behoud door ontwikkeling".

Voor de uitvoering van het beleid in het landelijk gebied van Utrecht is de Agenda Vitaal Platteland (AVP) van toepassing. Met deze AVP ondersteunt de provincie initiatieven van partijen in de regio en initieert zij projecten voor zover deze binnen de zogenaamde AVP doelen vallen. Het initiatief voor deze ontwikkelingen wil de provincie zoveel mogelijk bij de gebiedspartijen neerleggen. Programmering van de AVP vindt daardoor plaats in de regio door de gebiedscommissie, die wordt ondersteund door een ambtelijke organisatie in het Programmabureau Utrecht West. In eerdere gebiedsprogramma's van Utrecht West waren specifieke activiteiten opgenomen gericht op het behoud van de Stelling van Amsterdam. In het huidige gebiedsprogramma Utrecht West zijn geen activiteiten opgenomen vanuit het perspectief van de Stelling van Amsterdam. Wel wordt bij de uitvoering van projecten rekening gehouden met de Stelling van Amsterdam. Voornemen is in toekomstige uitvoeringsprogramma's van Utrecht West weer activiteiten voor de Stelling van Amsterdam op te gaan nemen.

3.4.6 Provincie Utrecht: objectgericht monumentenbeleid

De provincie Utrecht kent geen provinciale monumenten, maar diverse objecten (alle forten) in de Stelling van Amsterdam zijn in de provincie Utrecht wel beschermd als rijksmonument.

Maatregelen	■ De beide siteholders hebben de rijksprioriteiten vanuit het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (Barro) doorvertaald en verankerd in de provinciale structuurvisies, verordening en nader uitgewerkt in de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie, inclusief achterliggend Beeldkwaliteitplan (Noord-Holland) en de Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen en bijbehorende handreiking voor gemeenten (Utrecht) ■ De beide siteholders zien er op toe dat het Rijk bij grootschalige ingrepen het belang van het werelderfgoed meeneemt in haar overwegingen en de effecten inzichtelijk maakt in een m.e.r./tracébesluiten/of HIA ■ De beide siteholders borgen dat de gemeenten het vigerende beleid effectief door laten werken in hun bestemmingsplannen en omgevingsvergunningen en dienen waar nodig zienswijzen in of stellen beroep in, of gaan over tot het opstellen van een inpassingsplan (dit laatste kan ook door het Rijk worden geïnitieerd) ■ De beide siteholders voeren overleg met de gemeenten om tot een effectieve borging van de uitzonderlijke en universele waarden in hun beleid en de uitvoering van omgevingstaken (in het bijzonder omgevingsvergunningen) te komen en maken waar nodig of wenselijk nadere afspraken
-------------	---

- De beide siteholders hebben de uitvoeringsmaatregelen die voortkomen uit hun beleid opgenomen in specifieke uitvoeringsprogramma's. In Noord-Holland is een specifiek uitvoeringsprogramma voor de Stelling van Amsterdam opgesteld. Utrecht is voornemens maatregelen op te nemen in het uitvoeringsprogramma van de gebiedscommissie Utrecht West. Een eerste aanzet voor een actieplan is in de bijlagen bij dit managementplan opgenomen
- De Provincie Noord-Holland kent een provinciale monumentenverordening en heeft diverse objecten van de Stelling van Amsterdam opgenomen op de provinciale monumentenlijst
- De provincie Noord-Holland verlangt van haar gemeenten dat zij bij de invulling van hun beleid en uitvoering van de taken inzake de omgevingswet op afdoende wijze rekening houden met de kaders die gesteld zijn in de monumentenverordening

3.5 Gemeenten: Gemeentelijke Structuurvisies en erfgoedbeleid

De Stelling van Amsterdam is gelegen op het grondgebied van 20 gemeenten. De gemeenten kennen nadrukkelijk een eigen verantwoordelijkheid rond het behoud van uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam. Alle 20 gemeenten hebben de verplichting hun structuurvisies en bestemmingsplannen zo in te richten dat deze zich verdragen met Structuurvisies en Verordeningen van beide provincies. Hoewel de gemeenten hun bestemmingsplannen recentelijk (voor 1 juli 2013) hebben geactualiseerd betekent dit niet dat gemeenten de planologische bescherming van de Stelling van Amsterdam in alle gevallen adequaat in de bestemmingsplannen hebben geregeld. Dit houdt in dat bij meerdere gemeenten de vanuit de provinciale ruimtelijke verordeningen gevraagde doorwerking en uitwerking van een conserverend regime nog moet plaatsvinden. Bij enkele gemeenten die de Stelling van Amsterdam al wel in hun structuurvisie en met name bestemmingsplannen hebben opgenomen wordt nagedacht over een verdere optimalisatie.

Diverse gemeenten met op hun grondgebied delen van de Stelling van Amsterdam besteden er ook in hun gemeentelijk erfgoedbeleid aandacht aan. Daarnaast hebben gemeenten incidenteel plannen vastgesteld of in voorbereiding specifiek gericht op onderdelen van de Stelling van Amsterdam.

De gemeentelijke bestemmingsplannen worden gezien als het belangrijkste ruimtelijk borgende instrument om de Stelling van Amsterdam te beschermen tegen ongewenste ontwikkelingen in combinatie met het vergunningstelsel uit de Wabo. Deze bestemmingsplannen zijn nog niet in alle 20 betrokken gemeenten adequaat ingericht op het behouden en versterken van de Stelling van Amsterdam en daarmee als kader voor de beoordeling van ontwikkelingen die zich in en rond de Stelling van Amsterdam manifesteren. Dit los van het gegeven dat ook indien de Stelling van Amsterdam adequaat is beschermd in een bestemmingsplan zich incidentele ontwikkelingen van zwaarwegend maatschappelijk belang voor kunnen (gaan) doen die kunnen leiden tot aanpassingen van het bestemmingsplan (grotere ontwikkelingen) of een omgevingsvergunning die afwijkt van de regels die het bestemmingsplan stelt. Gemeenten dienen bij het beoordelen van omgevingsvergunningen (Wabo) rekening te houden met de werelderfgoed status van de Stelling van Amsterdam. Hiertoe is een goede planologische bescherming van de Stelling van Amsterdam in bestemmingsplannen en andere gemeentelijke beleidsstukken, zoals het gemeentelijk monumentenbeleid, een vereiste. Aangezien de meeste forten en grotere werken in de Stelling van Amsterdam een rijks- of provinciale monumentenstatus kennen hebben deze overheden wel een adviesfunctie bij de vergunningverlening voor deze objecten.

Maatregelen	■ De gemeenten dragen zorg voor borging van de kernkwaliteiten van de Stelling van Amsterdam in gemeentelijke structuurvisies, bestemmingsplannen en in de uitvoering van de Wabo (vergunningverlening en toezicht op naleving van gestelde regels) ■ De gemeenten dragen zorg voor het zich tijdig laten adviseren bijvoorbeeld vanuit een monumentencommissie en waar aan de orde de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
-------------	---

3.6 Waterschappen

De werkzaamheden van de drie waterbeheerders Amstel Gooi en Vecht (AGV), Hollands Noorderkwartier en Rijnland zijn gericht op drie kerntaken: veiligheid tegen overstromingen, droge voeten en schoon water. In de waterbeheersplannen (10-jaarlijks) geven de waterschappen aan hoe zij deze taken uit willen voeren. De opgaven voor het waterbeheer worden in het Waterbeheersplan zowel kwantitatief (klimaatverandering en daarmee een opgave voor de waterberging in pieksituaties) als kwalitatief (Europese Kaderrichtlijn water, verzilting) uitgewerkt. Per deelgebied worden gebiedsplannen uitgewerkt. De waterbeheerders zijn in het kader van hun maatschappelijke neventaken onder voorwaarden bereid mee te werken en mee te financieren aan behoud, beheer en herstel van cultuurhistorische waarden en recreatief medegebruik. Voorwaarde is dat er een logische verbinding moet zijn met kerntaken van de waterbeheerder. Bovendien moeten projecten er aan bijdragen dat via het erfgoed de kennis over het watersysteem in het gebied breed wordt uitgedragen. Waterbeheerder Amstel Gooi en Vecht kent bijvoorbeeld het meerjarenprogramma landschap en cultuurhistorie dat loopt t/m 2016. In dit programma zitten twee projecten die raken aan de Stelling van Amsterdam, te weten Damsluis en Vuurlinie. Deze laatste is in 2010 geheel gerestaureerd opgeleverd i.s.m. de provincie Noord-Holland.

Maatregelen	■ De beide siteholders treden in overleg met de waterschappen en maken waar nodig nadere aanvullende afspraken om tot een goede borging van de bescherming en het behoud van de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam in de waterbeheersplannen van de waterschappen te komen
-------------	--

4 Organisatie

4.1 Eigendom en bezit

Binnen het werelderfgoed is het eigendom versnipperd over diverse partijen met verschillende beheerdoelen. Het eigendom van de 44 forten van de Stelling van Amsterdam is verdeeld over de volgende eigenaren (in bijlage 6 staat het complete beeld van eigendommen, erfpacht en beheerders van de 44 forten, zoals bekend november 2014):

Eigenaar	Aantal forten
Staatsbosbeheer	10
Diverse gemeenten	9
Natuurmonumenten	7
Rijksoverheid (Defensie, Domeinen, Rijkswaterstaat)	6
Diverse private partijen	5
Landschap Noord-Holland	2
Provincie Noord-Holland	3
Recreatieschappen	1
Stadsherstel Amsterdam	1

Een aantal forten en terreinen is in erfpacht uitgegeven aan organisaties als Stadsherstel Amsterdam, Natuurmonumenten, Landschap Noord-Holland, lokale stichtingen of een aparte holding. Het beheer en de exploitatie van de forten is vaak weer (langjarig) uitgegeven aan apart daartoe opgerichte stichtingen die veelal worden bemenst door vrijwilligers of aan bedrijven. De overige objecten, schootsvelden en inundatievlakten zijn eveneens in bezit en beheer bij een groot aantal terreinbeherende partijen, waaronder natuurorganisaties, recreatieschappen, agrariërs en overige particuliere terreineigenaren. Al met al zijn er dus zeer veel partijen direct betrokken bij het (dagelijkse) beheer en onderhoud van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam.

Naast de formele posities die partijen hebben als eigenaar, pachter of beheerder zijn ook zij bezig om op andere manieren bij te dragen aan het behoud, de bescherming, de versterking en het duurzaam beheer van de Stelling van Amsterdam door het:

- **delen van kennis en ervaringen**, uitvoeren van onderzoeken zoals die bij professionele en vrijwilligersorganisaties beschikbaar is (Stichting Menno van Coehoorn, stichting MEGA, Landschap Noord-Holland);
- **signaleren** van ontwikkelingen uit het veld door lokale overheden en organisaties;
- proactief **uitdragen** van het verhaal van de Stelling van Amsterdam;
- **meedenken** vanuit kennis en ervaringen van de diverse organisaties;
- **uitvoering** van projecten, waarbij eigen bijdragen van de partnerorganisaties zeker tot de mogelijkheden behoren.

Het complexe geheel van eigendomsverhoudingen en de diversiteit aan beheerders van delen van de Stelling van Amsterdam leidt tot versnippering en is in zichzelf een aandachtspunt bij het realiseren van sluitende afspraken over behoud, beheer en onderhoud van de Stelling van Amsterdam. Van de siteholders vraagt het extra inspanningen om de afspraken over beheer en onderhoud goed te regelen en daarnaast ook de verschillende beheerders te ondersteunen bij hun werkzaamheden door bijvoorbeeld bijscholing en kennisuitwisseling (zie verder hoofdstuk 6).

Naast de eigenaren en beheerders van forten zijn ook vrijwilligersgroepen, gemeenten en waterschappen, terreinbeheerderende organisaties, Stichting Herstelling en Stichting Landschap

en Erfgoed Utrecht van wezenlijk belang voor het behoud en beheer van de Stelling van Amsterdam. Het is zaak om met deze partijen continu te blijven werken aan een gezamenlijk beeld van het werelderfgoed en een conceptueel idee over hoe partijen daar mee om dienen te gaan.

4.2 Organisatie van de uitvoering

De beide siteholders hebben zich op verschillende wijze georganiseerd. In de provincie Noord-Holland is een programmabureau Stelling van Amsterdam ingesteld van waaruit de taken die de provincie als siteholder uitvoert zijn ondergebracht. Dit programmabureau voert behalve voor de provincie Noord-Holland ook enkele overkoepelende taken uit voor beide siteholders op het terrein van communicatie, onderzoek en monitoring. In de provincie Utrecht zijn de taken ondergebracht in de reguliere lijnorganisatie. Binnen de provincie Utrecht zijn de taken voor de Stelling van Amsterdam gekoppeld aan de taken van de omgevingsmanager Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Het programmabureau Stelling van Amsterdam is ondergebracht in de ambtelijke organisatie van de provincie Noord-Holland. De provincie Noord-Holland is daarin leidend en financiert de organisatiekosten. Het programmabureau werkt aan de hand van meerjaarlijkse uitvoeringsprogramma's. Op dit moment loopt het Uitvoeringsprogramma 2014-2016. Dit uitvoeringsprogramma is opgenomen in bijlage 9.

Bestuurlijk is er geen structureel overleg tussen de twee siteholders over het Werelderfgoed Stelling van Amsterdam. In de toekomst gaat een dergelijk bestuurlijk overleg mogelijk tenminste één keer per jaar worden belegd. Waar mogelijk zal dit overleg plaatsvinden in combinatie met overleg over de voorbereidende werkzaamheden in het kader van het nominatiedossier voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Ambtelijk zijn de contacten naar aanleiding van dit managementplan aangehaald en is de intentie om op een structurele basis de samenwerking te organiseren, mede ook met het oog op de nominatie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als werelderfgoed.

4.3 Programmatische aanpak vanuit de siteholders

De uitvoering van de activiteiten van de siteholders gebeurt in samenwerking met vele gebiedspartners en vrijwilligers. De uitvoering van activiteiten gericht op behoud en ontwikkeling is immers sterk afhankelijk van de vele partners die delen van de Stelling van Amsterdam in bezit hebben, onderhouden en beheren.

4.3.1 Provincie Noord-Holland: uitvoeringsprogramma 2014-2016

De achterliggende ambitie van dit uitvoeringsprogramma 2014-2016 is het behouden en ontwikkelen van de Stelling van Amsterdam tot een herkenbaar en samenhangend gebied met een bijzondere belevingswaarde. Daarbij kunnen nieuwe (economische) functies bijdragen aan een adequaat beheer en onderhoud van dit werelderfgoed, zowel in de sfeer van objecten als van het landschap. Het uitvoeringsprogramma 2014-2016 van Noord-Holland is gericht op de volgende onderdelen:

- Goede invulling van de rol van siteholder:
 - Het zorg dragen voor het behoud van het werelderfgoed Stelling van Amsterdam door het actueel en op orde houden van het ruimtelijk instrumentarium (structuurvisie en verordening) en het op een goede wijze uitdragen van het ruimtelijk en monumentenbeleid.
 - Breed uitdragen en bekend maken van de bijzondere waarden van dit werelderfgoed.
 - Verzorgen van de noodzakelijke rapportages richting rijk en UNESCO.
- Continuering van reeds lopende projecten vanuit het stimuleren/aanjagen en eventueel co-financiering. Reeds gereserveerde middelen (programma 2009-2013) blijven gereserveerd

voor de lopende projecten Fort Benoorden Spaarndam, Fort bij Hoofddorp, Vuurtoreneiland/Fort Durgerdam en het bezoekerscentrum Fort Benoorden Spaarndam.

- Intensivering van de samenwerking met partijen binnen en buiten de Stelling van Amsterdam; zowel met bestaande partners als met nieuwe (zoals Nieuwe Hollandse Waterlinie en andere Nederlandse Werelderfgoederen).
- Faciliterende rol aan de hand van 6 stellingbrede thema's, zodat eigenaren, beheerders en gemeenten hun beheers-, ontwikkel- en handhavingstaken op een goede wijze kunnen uitvoeren:
 - Behoud/beheer
 - Economische herontwikkeling
 - Financieringsstrategieën
 - Uitdragen ruimtelijk beleid
 - Communicatie/marketing
 - Vrijwilligers

Dit doet de siteholder in de rol van kennismakelaar door bijvoorbeeld het organiseren van kennisbijeenkomsten en het laten verrichten van eventuele noodzakelijke onderzoeken.

Daarnaast zet Noord-Holland twee uitvoeringsregelingen in:

- Uitvoeringsregeling 'Restauratie/herstel objecten Stelling van Amsterdam': noodzakelijke restauratie- of herstelwerkzaamheden.
- Uitvoeringsregeling 'Stelling van Amsterdam/Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013': voortzetting huidige regeling voor stimuleren van voorbereidings- of haalbaarheidsonderzoeken ten behoeve van restauratie- en/of herbestemming van onderdelen en cofinanciering stellingbrede communicatieactiviteiten en evenementen.
- Aanjagen en co-financieren van nog minimaal twee herontwikkelingen van forten. In nauwe samenwerking met eigenaar en gemeente mogelijke belemmeringen tot ontwikkeling van een kansrijk fort zo goed mogelijk wegnemen of verminderen. Plus een financiële bijdrage aan de restauratie/herontwikkeling van zo'n fort.
- Continueren van de taak ten aanzien van de Nieuwe Hollandse Waterlinie in de Vechtstreek-Noord (overlappend gebied) door coördinatie ten aanzien van de uitvoering van projecten en het oppakken van activiteiten in dit deelgebied zoveel mogelijk ten behoeve van zowel de Stelling van Amsterdam als van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

De provincie Noord-Holland ziet de instandhoudingsopgave voor de Stelling van Amsterdam, zowel in financiën als inzet van formatie, als een gedeelde verantwoordelijkheid van de diverse eigenaren en beheerders als van de siteholder. Dat is een van de redenen waarom zij voornamelijk op basis van cofinanciering subsidies verstrekt en de nadrukkelijke samenwerking zoekt in projecten.

4.3.2 Siteholder provincie Utrecht

In Utrecht is de programmering voor activiteiten in het landelijk gebied ondergebracht bij het programmabureau Utrecht West. In het uitvoeringsprogramma 2012- 2015 Utrecht West zijn nog geen activiteiten voorzien voor de Stelling van Amsterdam. Het managementplan is aanleiding voor de provincie Utrecht om hier wellicht een vervolg aan te geven in de vorm van een aanvullend uitvoeringsprogramma, dat nog nader ontwikkeld moet worden in 2014. Dat programma zou gekoppeld kunnen worden aan het uitvoeringsprogramma voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Immers, de nominatie van de Nieuwe Hollandse Waterlinie als werelderfgoed hangt in sterke mate samen met de Stelling van Amsterdam en de provincie Utrecht focust zich op samenhangende activiteiten voor beide waterlinies. Als eerste aanzet voor een dergelijk uitvoeringsprogramma is in dit Managementplan in Actieplan opgenomen in bijlage 10.

4.4 Regierol van de siteholders

Dit managementplan focust op de rol die de provincies vervullen als siteholders. Daarin hebben de twee provincies een centrale regierol met als verantwoordelijkheden het zorg dragen voor het beschermen en behouden van de uitzonderlijke en universele waarden (Uuw's) en het breed uitdragen en bekend maken van deze uitzonderlijke en universele waarden. Deze regierol uit zich op de volgende wijze:

- **regelen en handhaven:** bewaker van het werelderfgoed door in het planologisch en in het monumentenspoor regels te stellen en de naleving van deze regels te bewaken en te monitoren;
- **coördineren:** de provincie heeft het overzicht van ontwikkelingen in de regio en stemt deze met elkaar af. Dit kan door bijvoorbeeld gemeenten met elkaar in contact te brengen of lokale partijen bij elkaar te brengen;
- **verleiden:** Het verleiden van partijen om de werelderfgoed doelen van de Stelling van Amsterdam te realiseren. Daarbij kan ook gedacht worden aan het ondersteunen van bijvoorbeeld lokale organisaties, eigenaren en beheerders aan de hand van kennis, expertise en procesmanagement. Daarnaast stelt de provincie subsidies beschikbaar voor de restauratie van onderdelen of bijvoorbeeld het realiseren van bezoekerscentra;
- **kennismakelaar:** het programmabureau is het centrale punt waar praktijkervaringen worden verzameld en uitgedragen aan de hand van bijvoorbeeld thema's;
- **uitdragen:** Een centrale rol om over het geheel van de Stelling van Amsterdam communicatie en educatietrajecten op te zetten en uit te (laten) voeren. Daarbij wordt onder meer samenwerking gezocht met de andere werelderfgoederen in Nederland, Noord-Holland en de regio Amsterdam;
- **versnellen:** Het versnellen van ontwikkelingen van onderdelen van de Stelling van Amsterdam, onder andere wanneer derden er onderling niet uitkomen. Dat betekent partijen bij elkaar brengen en optreden als leider van een gebiedsproces. Soms betekent dit ook activiteiten die ervoor zorgen dat geldstromen van rijk, provincie en andere partijen slim bij elkaar worden gebracht.

Maatregelen	■ De beide siteholders blijven invulling geven aan en versterken waar nodig de regierol door regelmatig te overleggen met de diverse partijen over de borging van (regelen en handhaven) en de mogelijkheden tot verdere versterking (verleiden en versnellen) van de uitzonderlijke en universele waarden (zie ook maatregelen in hoofdstuk 3) ■ De beide siteholders dragen vanuit het overzicht dat ze hebben op de ontwikkelingen in de regio zorg voor een goede coördinatie en afstemming (coördineren) tussen betrokken partijen, de belangen en de kaders die gelden ter bescherming en behoud van de uitzonderlijke en universele waarden ■ De beide siteholders beschermen en behouden de uitzonderlijke en universele waarden van het werelderfgoed door in het planologische spoor en in het monumenten spoor regels te stellen en borgen het handhaven van deze regels door en vanuit alle betrokken partijen (regelen en handhaven) ■ De beide siteholders zien toe op een effectieve doorvertaling van deze regels in de instrumenten c.q. beleid en uitvoering van de gemeenten en - waar aan de orde - waterschappen (regelen) ■ De beide siteholders zien toe op de naleving van deze regels en monitoren dit (handhaven)
-------------	---

- De beide siteholders stemmen de activiteiten bestuurlijk op elkaar af
- De beide siteholders en in het bijzonder het programmabureau treden op als kennismakelaar door praktijkervaringen te verzamelen en actief uit te dragen naar betrokken partijen (kennis makelen)
- De beide siteholders verzorgen de communicatie en zetten educatietrajecten op en laten deze uitvoeren (uitdragen). Daarbij wordt actief samengewerkt met betrokken partijen (coördineren)

5 Behoud en beheer van het werelderfgoed

5.1 Beheercyclus voor behoud en beheer

De beide siteholders richten zich wat betreft het behouden en beschermen van de uitzonderlijke en universele waarden van de site - en met name de fysieke entiteiten van de Stelling van Amsterdam - op twee niveaus:

1. **Integrale structuur:** Maatregelen gericht op het behouden en beschermen van de integrale structuur van de Stelling van Amsterdam. Dit betreft zowel de fysieke structuur van het geheel van forten, dijken, schootsvelden, inundatievelden, sluizen en overige kunstwerken, als het zichtbaar houden en ook in de toekomst uit kunnen blijven dragen van het verhaal van de Stelling van Amsterdam.
2. **Afzonderlijke elementen en objecten (attributen):** Maatregelen gericht op het behouden en beschermen van specifieke elementen en objecten die onderdeel uit maken van de Stelling van Amsterdam.

In dit managementplan is er voor gekozen de activiteiten van de siteholders gericht op het behouden en beschermen van de uitzonderlijke en universele waarden van het werelderfgoed te schetsen aan de hand van de binnen de overheid gangbare beheerscyclus.

Deze beheerscyclus start met het inventariseren van de huidige conditie ofwel het op basis van onderzoeken in kaart brengen van de beheer- en onderhoudstatus van de structuur en objecten. Deze onderzoeken bieden zicht op de opgave c.q. de te treffen beschermings- en herstelmaatregelen waarover met partijen overeenstemming moet worden bereikt en waarvoor financiering moet worden gevonden. Vervolgens dient in samenspraak en afstemming met behorende en exploiterende partijen tot een duurzaam beheer en onderhoud, inclusief (her)gebruik en/of exploitatie van delen van de Stelling van Amsterdam te worden gekomen. Het sluitstuk van de beheercyclus wordt gevormd door het monitoren van de voortgang van de maatregelen en het voldoen aan de kwaliteitseisen die aan beheer en onderhoud en medegebruik en exploitatie worden gesteld. Gegeven het feit dat de siteholders al vanaf het moment dat de Stelling van Amsterdam als werelderfgoed is aangewezen bezig zijn met maatregelen gericht op bescherming, behoud, beheer, onderhoud en exploitatie is het niet zo dat de vier elementen uit de

cyclus een voor een en in volgorde worden doorlopen. In de praktijk zijn de siteholders tegelijkertijd bezig op alle vier de aspecten van de beheercyclus.

5.2 Onderzoek huidige conditie

5.2.1 *Programmabureau Stelling van Amsterdam (provincie Noord-Holland)*

Het programmabureau Stelling van Amsterdam heeft in de afgelopen jaren meerdere onderzoeken uit laten voeren naar behoefte en noodzaak van consolidatie en/of herstel van het geheel of delen ervan en betreffende zowel kleinere als grotere elementen en structuren, zoals de forten.

Gericht op de *kleinere (landschappelijke) elementen en objecten* van de Stelling van Amsterdam is in 2013 een onderzoek uitgevoerd gericht op het inventariseren van de benodigde consolidatie- en conserveringsmaatregelen en de urgentie c.q. prioritering in de noodzaak tot het doorvoeren van deze maatregelen. Ook de kosten van de te treffen maatregelen zijn in kaart gebracht. De uitkomsten van dit onderzoek worden gebruikt om opdrachten uit te zetten voor het consolideren en conserveren van dergelijke kleinere elementen en objecten in de Stelling van Amsterdam. Dit betreft het uitvoeren van consolidatiewerkzaamheden gericht op het langjarig in stand houden en in sommige gevallen ook zichtbaar en beleefbaar houden van deze objecten en elementen. De focus ligt daarbij op het tegengaan van verder verval. Het gaat hierbij om kunstwerken als dijkjes, sluisjes, batterijen, en dergelijke.

Gericht op de *forten* is in 2013 een breder onderzoekstraject gestart dat zich richt op de noodzaak tot consolidatie respectievelijk restauratie van de forten. Daarbij zij opgemerkt dat bij een groot aantal forten in Noord-Holland in het kader van de uitvoeringsprogramma's 2005-2009 en 2009-2013 al maatregelen in de sfeer van behoud, consolidatie en herstel (restauratie en in beperkte mate ook reconstructie) zijn doorgevoerd waarbij ook is ingezet op duurzaam onderhoud en beheer en waar mogelijk hergebruik c.q. exploitatie van de gebouwen.

Het onderzoek van de forten is gekoppeld aan andere onderzoeken zoals onderzoek naar herontwikkeling en hergebruik: de economische potentie van de forten, de mogelijke beperkingen die de omgeving van een fort met zich meebrengt en de wens/wil van een eigenaar om een fort te (laten) herontwikkelen. De stapeling van deze onderzoeken levert een kansenkaart op waarop duidelijk wordt welke forten kansrijk zijn om te (her)ontwikkelen c.q. her te bestemmen. Een dergelijk (her)gebruik genereert middelen die mede ten goede komen aan de restauratie van het fort en een duurzaam beheer en onderhoud. Uit dit onderzoek worden naar verwachting enkele forten geselecteerd om met financiële ondersteuning vanuit de provincie Noord-Holland en mogelijk de provincie Utrecht te worden opgeknapt.

Daarnaast participeert het programmabureau namens beide siteholders in een doorlopend studietraject gericht op het ontwikkelen van voor de Stelling van Amsterdam toepasbare alternatieve financieringsvormen voor herstel (restauratie) en duurzaam beheer en onderhoud.

5.2.2 *Provincie Utrecht*

De provincie Utrecht is bezig met het opstellen van een waardenmeter. Uit dit onderzoek komt een indicatie van de kansrijkheid om de in Utrecht gelegen forten van de Stelling van Amsterdam economisch (her) te ontwikkelen. In het verlengde hiervan treedt de provincie op als katalysator in het kader van haar streven naar een gebiedsontwikkeling 3.0. Concreet houdt dit in dat de provincie derden (met name private partijen) uitdaagt en verleidt om te investeren in een langjarige exploitatie van met name de forten. Deze exploitatie dient conform de gedacht van

“behoud door ontwikkeling” bij te dragen aan het duurzaam onderhoud en behoud van de Uuw’s van deze forten en ook het vergroten van de beleefbaarheid van het werelderfgoed.

5.2.3 *Onderzoeken door andere organisaties*

Daarnaast zijn er ook andere organisaties die zelfstandig onderzoeken uitvoeren naar de Stelling van Amsterdam en kennis erover actief uitdragen. Voorbeelden zijn de plannen van terreinbeherende organisaties zoals Landschap Noord-Holland in ‘Landschap met Liniedijken’ (gericht op het terugbrengen van oorspronkelijke vegetaties op onderdelen van de Stelling van Amsterdam), Recreatie Noord-Holland (in beeld brengen van de consolidatie- en restauratiebehoefte van elementen van de Stelling van Amsterdam) en de ‘Fortenvisie’ van Natuurmonumenten (gericht op het in stand houden van de forten als monumenten van natuur, landschap en cultuurhistorie in combinatie met een recreatieve functie).

5.2.4 *Kennis benutten die beschikbaar is bij andere partijen*

Belangrijke kennisdragers voor de diverse onderzoeken en het in kaart brengen van de huidige conditie van de Stelling van Amsterdam zijn: Stichting Menno van Coehoorn, Stichting MEGA (Militair Erfgoed Groot Amsterdam), Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en Landschap Noord-Holland en particulieren. Ook bij Stadsherstel Amsterdam en Stichting Herstelling is veel informatie beschikbaar over onderhoud, beheer en herstel van gebouwen en afzonderlijke objecten en elementen. In Utrecht vervult de Utrechtse (erfgoed)instelling Landschap en Erfgoed Utrecht (LEU) een kennispositie. In beide provincies vervult ook de Monumentenwacht een kennisfunctie. De Monumentenwacht adviseert bij restauratie en beheer van onderdelen van de Stelling van Amsterdam.

Maatregelen	■ De siteholders initiëren, ontwikkelen en begeleiden diverse onderzoeken met betrekking tot bijvoorbeeld het consolideren en conserveren van dergelijke kleinere elementen en objecten ■ De siteholders onderzoeken de noodzaak tot consolidatie respectievelijk restauratie van de forten. Dit moet leiden tot een zogenaamde ‘Kansenkaart’ (Noord-Holland) en Waardenmeter (Utrecht). ■ De siteholders ontsluiten kennis over alternatieve financieringsvormen voor herstel (restauratie) en duurzaam beheer en onderhoud ■ De siteholders streven naar het bundelen en ontsluiten van de onderzoeken die door andere organisaties worden uitgevoerd ■ De siteholders bundelen de kennis die bij andere organisaties aanwezig is
-------------	---

5.3 Maatregelen bescherming en behoud

5.3.1 *Toepassen wettelijk instrumentarium*

De siteholders zijn verantwoordelijk voor het op adequate wijze beschermen en behouden van de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam op het niveau van zowel de integrale structuur als de afzonderlijke objecten. Eerder is in hoofdstuk 3 al ingegaan op het belang, de rol en het samenspel tussen het ruimtelijk instrumentarium en specifieke instrumenten ter bescherming van het erfgoed vanuit de Monumentenwet. Op rijksniveau wordt de Stelling van Amsterdam beschermd vanuit de Structuurvisie Erfgoed en Ruimte en het Barro. Op provinciaal niveau is de bescherming door de beide siteholders nader verankerd in de structuurvisies en cultuurnota’s, de provinciale verordeningen (ruimtelijke verordening en voor Noord-Holland ook de Monumentenverordening) en nader uitgewerkt in leidraden en handreikingen richting primair de

gemeenten. Tevens is daar ingegaan op de belangrijke rol die de gemeenten vervullen waar het gaat om het borgen van de uitzonderlijke en universele waarden in gemeentelijke bestemmingsplannen en omgevingsvergunningen. De gemeenten vervullen bovendien een cruciale rol waar het gaat om het borgen dat de regels die - ter bescherming en behoud van de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam - zijn gesteld in de bestemmingsplannen en omgevingsvergunningen, ook daadwerkelijk worden nageleefd.

5.3.2 *Beschermen, behouden en herstellen*

De beide siteholders zetten in op het beschermen, behouden en waar nodig herstellen van de structuur of afzonderlijke objecten van de Stelling van Amsterdam. Daarbij heeft de siteholder, in samenspraak met eigenaren, beheerders en andere overheden steeds een afweging te maken, afhankelijk van de context.

Passief beheer

Passief beheer is het treffen van maatregelen gericht op het behouden en beschermen van (delen van) de Stelling van Amsterdam uitsluitend zonder dat actief wordt ingezet op het verbeteren of versterken ervan. Het behouden en beschermen gebeurt hier op basaal niveau. Basaal houdt in dat de bescherming plaatsvindt op basis van het wettelijk instrumentarium maar dat er niet actief wordt ingezet op het behouden of verbeteren van deze onderdelen van de Stelling van Amsterdam. Passief beheer kan van toepassing zijn op de vele landschappelijke elementen die onderdeel uitmaken van de Stelling van Amsterdam, zoals inundatievelden, schootsvelden en verboden kringen. Het kan ook van toepassing zijn op afzonderlijke elementen en objecten zoals dijken (die geen functie meer vervullen in het watersysteem) en batterijen en voor enkele forten. Dit laatste betreft vooral forten met primair een natuurfunctie, waarbij enkele van deze forten als nevenfunctie de opslag van goederen hebben. Een voorbeeld van een fort waarbij passief beheer wordt gehanteerd is *Fort Hinderdam*.

Consolideren

Consolideren is het actief ingrijpen door het treffen van maatregelen gericht op het vasthouden van de huidige bestaande staat van onderhoud en het tegengaan van verder verval van de structuur, afzonderlijke objecten en elementen en/of de zichtbaarheid en beleefbaarheid van (delen van) de Stelling van Amsterdam. Een voorbeeld van consolidatie uit het verleden is het geheel aan conserveringsmaatregelen die op *Fort Uitermeer* hebben plaatsgevonden om een verder verval van het fort en andere gebouwen tegen te gaan.

Restaureren

Restaureren is het treffen van maatregelen gericht op het herstel van in verval en soms ook in onbruik geraakte delen van de Stelling van Amsterdam. Het herstellen is gericht op het behouden, beschermen en versterken van de fysieke structuur, afzonderlijke objecten en elementen en/of de zichtbaarheid en beleefbaarheid. Naast restauratie kan het in enkele gevallen ook gaan om gedeeltelijke reconstructie van delen van de Stelling van Amsterdam.

Bij restauratie hanteren beide siteholders het credo 'behoud door ontwikkeling' als een belangrijk uitgangspunt. Behoud door ontwikkeling is voornamelijk gericht op het realiseren van

herontwikkeling, herbestemming en hergebruik. Herontwikkeling, herbestemming en hergebruik is gericht op het realiseren van een langjarige exploitatie van onderdelen van de Stelling van Amsterdam. Exploitatie draagt bij aan het veilig stellen van een duurzaam beheer en onderhoud van delen van de Stelling van Amsterdam en met name de forten. Maar de exploitatie draagt ook bij aan het zichtbaar en beleefbaar houden en maken. Behoud door ontwikkeling kan echter ook risico's met zich brengen bijvoorbeeld wanneer als gevolg van de exploitatie de herkenbaarheid van elementen van de Stelling van Amsterdam in het geding komt, of de openbare toegankelijkheid wordt ingeperkt. De siteholders kunnen hierop invloed uitoefenen door dergelijke zaken op te (doen/laten) nemen in de (pacht)overeenkomsten met de exploitanten.

In de periode 2005 tot heden is een groot aantal onderdelen van de Stelling van Amsterdam gerestaureerd en gedeeltelijk ook gereconstrueerd. Een goed voorbeeld van restauratie is het *Fort Nekkerweg*. In bijlage 7 is een overzicht opgenomen van de in het verleden doorgevoerde restauraties.

5.3.3 *Actieve bijdrage siteholders aan beschermen, behoud en herstel van structuur en objecten*

Naast het wettelijk instrumentarium hebben de siteholders ook additionele mogelijkheden om bij te dragen aan het beschermen, behouden en herstellen van de structuur als geheel en de objecten die gezamenlijk de Stelling van Amsterdam vormen. Het gaat hier om een verscheidenheid aan maatregelen gericht op het beschermen, behouden en herstellen van de fysieke entiteiten van de Stelling van Amsterdam, alsmede maatregelen gericht op het versterken van de zichtbaarheid en beleefbaarheid van de structuur en objecten. Deze maatregelen bestaan uit het actief ondersteunen van eigenaren en beheerders door het inbrengen van kennis en expertise, bij elkaar brengen van partijen en belangen, ondersteunen van uitvoeringsorganisaties en/of het zorgen voor cofinanciering van beschermings- en herstelmaatregelen.

De actieve rol die de siteholders op dit terrein vervullen is voor Noord-Holland uitgewerkt in de uitvoeringsprogramma's 2005-2009 en 2009-2013 die het programmabureau voor de Stelling van Amsterdam heeft uitgewerkt. De maatregelen uit deze programma's gericht op beschermen, behouden en herstel worden in de komende jaren gecontinueerd. Dit omvat het stimuleren en aanjagen en eventueel leveren van cofinanciering op in voorgaande periode gestarte en lopende projecten. Zo blijven bijvoorbeeld de middelen uit het programma 2009-2013 gereserveerd voor de lopende projecten gericht op behoud, herstel en deels ook onderhoud en hergebruik voor Fort bij Hoofddorp, Vuurtoreneiland/Fort Durgerdam en Fort Benoorden Spaarndam, inclusief de bijdrage aan het daar te ontwikkelen bezoekerscentrum.

De eerder genoemde onderzoeken naar de consolidatie van kleine objecten en stand van zaken betreffende de forten lopen wat betreft hun uitvoering door in het uitvoeringsprogramma 2014-2016. Hieronder valt bijvoorbeeld het aanjagen en mede financieren van de herontwikkeling van nog minimaal twee forten in nauwe samenwerking met de eigenaar en de gemeente.

Ook bij het uitvoeringsprogramma 2014-2016 blijft het programmabureau een actieve rol vervullen als kennismakelaar. Daarnaast zet Noord-Holland twee uitvoeringsregelingen in voor het ondersteunen van eigenaren, beheerders en exploitanten bij het beschermen, behouden en herstellen, alsmede het duurzaam onderhouden van (delen van) de Stelling van Amsterdam:

- Uitvoeringsregeling 'Subsidie restauratie of herstel objecten Stelling van Amsterdam Noord-Holland 2013': noodzakelijke restauratie- of herstelwerkzaamheden.
- Uitvoeringsregeling 'Subsidie activiteiten op en rond Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013': voortzetting huidige regeling voor stimuleren van voorbereidings- of haalbaarheidsonderzoeken ten behoeve van restauratie- en/of herbesteding van onderdelen en cofinanciering stellingbrede communicatieactiviteiten en evenementen.

Utrecht is voornemens om aanvullend op het AVP programma Utrecht West een specifiek op de waterlinies Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam gericht uitvoeringsprogramma op te stellen. Daarnaast heeft Utrecht voor de periode 2014 – 2016 een voorlopig Actieplan opgesteld. Beide siteholders voeren regelmatig overleg met betrokken partijen (gemeenten, eigenaren, beheerders etc.) over de implementatie van de maatregelen uit dit managementplan.

Meer dan in het verleden zijn de provincies Noord-Holland en Utrecht van plan om samen te werken in de programmering van activiteiten in de Stelling van Amsterdam. Streven is om in de loop van 2016 te werken aan een gezamenlijk uitvoeringsprogramma van beide siteholders voor de periode 2017-2020. Vorm en inhoud zijn afhankelijk van de voortgang en inzichten in de koppeling van de Werelderfgoedsite Stelling van Amsterdam aan de beoogde Werelderfgoedsite NHW.

Een belangrijke rol in het restaureren en herstellen van onderdelen van de Stelling van Amsterdam is weggelegd voor de Stichting Herstelling Amsterdam. Deze stichting voert in opdracht van een groot aantal forteigenaren onderhoudswerkzaamheden en eenvoudigere restauraties aan forten en objecten van de Stelling van Amsterdam uit.

Maatregelen	■ Siteholders ondersteunen eigenaren en beheerders door het inbrengen van kennis en expertise, bij elkaar brengen van partijen en belangen, ondersteunen van uitvoeringsorganisaties en/of het zorgen voor cofinanciering van beschermings- en herstelmaatregelen ■ Siteholders vervullen een actieve rol als kennismakelaar door het verzamelen en beschikbaar stellen van informatie en organiseren van bijeenkomsten ■ Siteholders sturen er op dat in (pacht)overeenkomsten zaken worden geregeld over behoud door ontwikkeling ■ Noord-Holland stelt twee uitvoeringsregelingen open: een voor restauratie- en/of herstel en een voor stellingbrede communicatieactiviteiten, evenementen en haalbaarheidsonderzoeken ■ De provincie Utrecht is voornemens om aanvullend op dit programma een specifiek op de waterlinies Nieuwe Hollandse Waterlinie en Stelling van Amsterdam gericht uitvoeringsprogramma op te stellen
-------------	---

5.4 Onderhoud en exploitatie

5.4.1 *Duurzaam beheer en onderhoud*

De inzet van de beide siteholders is er op gericht om in overleg en samenspraak met de forteigenaren, beheerders en exploitanten te komen tot een langjarig en duurzaam beheer en onderhoud van de forten en andere objecten en elementen van de Stelling van Amsterdam. Meerdere eigenaren werken gericht op het beheer en onderhoud van terreinen, gebouwen en overige onderdelen van de Stelling van Amsterdam vaak met eigen beheer- en onderhoudsplannen. De siteholders faciliteren met het inbrengen van kennis, materiële ondersteuning en financiële middelen het opstellen van degelijke plannen. De siteholders vinden het uitwerken van de plannen door de beheerders van delen van de Stelling van Amsterdam van

belang omdat op deze wijze wordt bijgedragen aan het zodanig beheren en onderhouden van delen van de Stelling Van Amsterdam dat deze delen op duurzame (langjarig) wijze behouden blijven en ook als structuur en/of element zichtbaar en beleefbaar blijven.

5.4.2 *Exploitatie als kostendrager voor duurzaam beheer en onderhoud*

De siteholders zetten in op herontwikkeling, herbestemming en hergebruik na afronding van eventuele

herstelwerkzaamheden. Hergebruik wordt daarbij gezien als basis voor een langjarige exploitatie van delen van de Stelling van Amsterdam (veelal forten maar soms ook andere gebouwen). Deze exploitatie kan verschillende vormen. Vanuit deze exploitatie ontstaat er een belang om de gebouwen en andere delen van de Stelling van Amsterdam, waar de exploitant gebruik van maakt, goed en duurzaam (langjarig) te beheren en onderhouden. De exploitatie levert opbrengsten op die kunnen bijdragen aan beheer en onderhoud. Dergelijke vormen van hergebruik zijn vooral toepasbaar op forten en soms ook andere gebouwen als genie- of munitieloodsen, batterijen of magazijnen.

Maatregelen

- De siteholders faciliteren forteigenaren, beheerders en exploitanten door het inbrengen van kennis, materiële ondersteuning en financiële middelen en het opstellen van degelijke plannen
- De siteholders zetten in op herontwikkeling, herbestemming en hergebruik na afronding van eventuele herstelwerkzaamheden

5.5 Monitoring voortgang en kwaliteit

5.5.1 *Monitoring*

Vanuit UNESCO wordt periodiek (iedere zes jaar) een rapportage verwacht van de stand van zaken van de site. Deze periodieke rapportage is verplicht en vraagt van de siteholders een reeks aan informatie die gestructureerd wordt verzameld en opgeslagen. De gehanteerde methodiek van UNESCO volstaat voor de siteholders voor het monitoren van de ontwikkelingen van de Stelling van Amsterdam. In 2013 is de rapportage uitgevoerd. De eerstvolgende periodieke rapportage vindt in 2019 plaats.

Er worden naast de verplichte monitoring aan UNESCO in beperkte mate aanvullende en tussentijdse monitoringactiviteiten uitgevoerd. Dit gebeurt door het laten uitvoeren van onderzoeken die mede in kaart brengen wat de stand van zaken van het behoud en onderhoud van delen van de Stelling van Amsterdam is. Onderzoeken die op basis van het uitvoeringsprogramma 2009-2013 zijn uitgezet naar de consolidatiebehoefte van kleine objecten en naar het behoud en beheer van forten leveren ook op het terrein van monitoring waardevolle informatie. De provincie Noord-Holland is bovendien van plan een monitoringsysteem op te zetten (uitvoeringsprogramma 2014 – 2016) waarbij de bouwkundige staat van alle Stellingobjecten regelmatig wordt gemonitord.

Belangrijke monitoringsinformatie wordt ook verkregen uit de kennisdossiers die in samenwerking met bij de Stelling van Amsterdam betrokken partijen (zoals terreinbeheerders, eigenaren en exploitanten) worden uitgewerkt en waaraan ook in het kader van het uitvoeringsprogramma 2014-2016 verder wordt gewerkt. Belangrijk hierin is het bundelen van de kennis over de beschermings- en herstelmaatregelen die in de komende jaren nog worden doorgevoerd.

Wat betreft de voortgang vindt er voortgangsbewaking plaats op het niveau van de budgetten die ter financiering van de maatregelen ter beschikking zijn gesteld vanuit de begroting van de siteholders. Specifieker worden de resultaten en eisen die gesteld worden aan partijen die gebruik maken van subsidies in casu provinciale cofinanciering bijgehouden in het kader van de subsidieverstrekking en –verantwoording. Daarnaast bevatten de opeenvolgende uitvoeringsprogramma's van het programmabureau van de Stelling van Amsterdam ook steeds een terugblik op de maatregelen die tot dusver zijn doorgevoerd.

Maatregelen	■ De beide siteholders dragen elke zes jaar zorg voor de periodieke rapportage over de stand van zaken betreffende de bescherming en het behoud van de uitzonderlijke en universele waarden van de werelderfgoed site richting UNESCO ■ De provincie Noord-Holland zet een monitoringsystematiek op naar de bouwkundige staat van alle Stellingobjecten
-------------	--

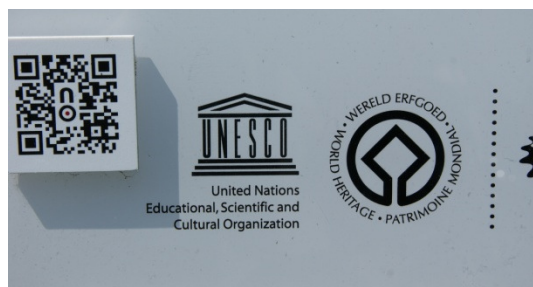
6 Uitdragen van het werelderfgoed

6.1 Communicatie

6.1.1 *Stichting Werelderfgoed.nl en Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed*

Stichting Werelderfgoed.nl en rijk (RCE) maken ieder een eigen communicatiestrategie in onderlinge afstemming. Dit gebeurt omdat de verantwoordelijkheden van beide organisaties overlappen maar niet gelijk zijn. De communicatie van Werelderfgoed.nl en RCE, via de website www.cultureelerfgoed.nl, richten zich op het vergroten van de bekendheid van de gezamenlijke Nederlandse werelderfgoederen vanuit een consequente en voortdurende communicatie via websites en persberichten, maar ook via diverse andere publieksuitingen als artikelen in vakbladen en pers. Een voorzet van deze gezamenlijkheid is gedaan met de opening van werelderfgoed podium in De Bazel in Amsterdam.

De communicatie van Stichting Werelderfgoed.nl is er ook op gericht de eisen die UNESCO stelt aan uitstraling en het gebruik van logo's te verbeteren en de eenduidige uitstraling van bebording en het UNESCO logo te bewaken. Daarnaast wil men het gebruik van het merk vergroten. De communicatie van beide partijen draagt er toe bij dat het recreatief en toeristisch potentieel van de werelderfgoederen in het algemeen en de Stelling van Amsterdam in het bijzonder, verbetert.

6.1.2 *Siteholders*

De provincie Noord-Holland neemt het voortouw in de communicatie over de Stelling van Amsterdam als geheel. Voor de Stelling van Amsterdam is een afzonderlijk communicatie- en marketing plan opgesteld gericht op het realiseren van een aantal communicatiemiddelen. Belangrijk instrument is hierbij de website www.stellingvanamsterdam.nl. Tevens is een mediacampagne uitgewerkt en uitgevoerd. Vanuit de siteholder is ook ingezet op een gemeenschappelijk logo en een gemeenschappelijke huisstijl die wordt gebruikt bij het communiceren en promoten van de Stelling van Amsterdam.

De communicatie is er op gericht de naamsbekendheid van de Stelling van Amsterdam te vergroten en mensen in kennis te stellen van de bijzondere waarden van dit werelderfgoed. Een ander communicatiedoel is het stimuleren van het bezoek aan de Stelling van Amsterdam en omgeving voor wandelen, fietsen en/of varen (beleving). Onderdeel hiervan is ook het realiseren van een uniforme en daarmee algeheel herkenbare bebording en bewegwijzering van de routes en informatiepanelen. Naast de website worden hiertoe uiteenlopende communicatiemiddelen ingezet, zoals folders en Stellingkoerier, maar ook evenementen als de Stellingmaand, het inrichten van bezoekerscentra (Pampus, Krommeniedijk, Fort Benoorden Spaarndam) en houden van presentaties. Bij de communicatie over de Stelling van Amsterdam wordt de provincie Noord-Holland ondersteund door de Stichting Cultuurcompagnie Noord-Holland. Zo organiseert bijvoorbeeld de Stichting CultuurCompagnie Noord-Holland in opdracht van de provincie Noord-Holland cursussen voor het organiseren en rondleiden van groepen en maken van tentoonstellingen over de Stelling van Amsterdam. De Stelling van Amsterdam is ook in diverse nationale en internationale media-uitingen ingebracht.

Belangrijk voor de communicatie over de Stelling van Amsterdam is ook de samenwerking die in het kader van promotie en marketing plaatsvindt met andere werelderfgoederen (inclusief de Nieuwe Hollandse Waterlinie) en de algehele promotie van Noord-Holland. Ook lokaal is de

aansluiting van communicatie over de Stelling van Amsterdam met lokale initiatieven van belang, zoals de ontwikkeling van het concept Fortenland in de Gooi- en Vechtstreek.

Voor de komende jaren staat het continueren en vernieuwen van de bestaande communicatie en marketing centraal.

6.2 Educatie en voorlichting

Voor de siteholders is de belevingswaarde van de Stelling van Amsterdam en het uitdragen van de historische waarde van dit erfgoed naar een breed publiek belangrijk. Dit start met het publiek toegankelijk maken van de Stelling van Amsterdam en bijzondere objecten (met name forten) in de Stelling. Daartoe worden op en rond de Stelling van Amsterdam onderling met elkaar verbonden wandel-, fiets- en vaarroutes ontwikkeld, die de Stelling van Amsterdam beleefbaar maken en waarbij met behulp van onder meer panelen en App's informatie over de Stelling van Amsterdam wordt verstrekt. Bijvoorbeeld in Abcoude draagt de provincie Utrecht als siteholder bij aan het inrichten van een aantrekkelijke recreatieve verbinding tussen station Abcoude en het Fort Abcoude, inclusief de ontwikkeling van een 'Toeristisch Overstap Punt' (TOP) met informatiepanelen, om zo de beleefbaarheid van het erfgoed op deze locatie te vergroten.

Binnen de Stelling van Amsterdam zelf ontwikkelen de siteholders tenminste 3 bezoekerscentra (Pampus, Krommeniedijk en Fort Benoorden Spaarndam) die er mede op zijn gericht de belevingswaarde van de Stelling van Amsterdam te vergroten.

Het uitdragen van de Stelling van Amsterdam gebeurt verder via een uitgebreide communicatie en breed opgezette promotie en marketing. Bij deze promotie en marketing wordt in toenemende mate samengewerkt met andere nabij gelegen en deels overlappende werelderfgoederen (Beemster / Grachtengordel Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie) en met de citymarketing Amsterdam. Vanuit Amsterdam wordt de Stelling van Amsterdam als een verborgen schat in de directe omgeving van de stad gezien. Vanuit de communicatie en promotie en marketing worden omwonenden, recreanten en toeristen naar de Stelling van Amsterdam getrokken die met hun bestedingen bijdragen aan de financiering van een duurzaam beheer en onderhoud. Uitdragen dient op die manier ook een financieel belang.

Educatie en voorlichting wordt vanuit de siteholders breed gepromoot en ondersteund. In achterliggende jaren is hieraan invulling gegeven door onder meer:

- Het aanleggen en verbeteren van een recreatieve infrastructuur met bewegwijzering en informatiepanelen en beschrijvingen en informatieve App's.
- Het (gaan) realiseren van tenminste drie bezoekerscentra.

- Het realiseren van een interactief fortenspel dat tevens educatieve doelen dient.
- Het openstellen van fort en beschikbaar krijgen van een groeiend aantal kleinschalige recreatieve voorzieningen op de fort.
- Het ontwikkelen van lesprogramma's en een leskist over de Stelling van Amsterdam.

Deze ontwikkelingen zijn geïnitieerd en deels mede gefinancierd door de siteholders. Ook diverse andere organisaties dragen een steentje bij aan de educatie en voorlichting waaronder terreinbeheerders als Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en Landschap Noord-Holland maar ook Stichting Menno van Coehoorn en Stichting MEGA. Ook vanuit de recreatieschappen, ANWB en Wandelnet worden fiets-, wandel- en vaarroutes met uniforme bebording en informatiepanelen ontwikkeld die informatief en educatief zijn en de waarden en het historisch belang van de Stelling van Amsterdam helpen uit te dragen.

6.3 Promotie en marketing

Promotie en marketing is van wezenlijk belang om, in combinatie met communicatie, de naamsbekendheid van de Stelling van Amsterdam te vergroten. Dit leidt ertoe dat meer bezoekers de weg naar de Stelling van Amsterdam weten te vinden en zo de historie en het belang van de Stelling van Amsterdam als erfgoed breed uit te dragen. De vele bezoekers dragen bovendien bij aan het genereren van inkomsten voor de diverse eigenaren, beheerders en/of exploitanten van de Stelling van Amsterdam.

Rond de promotie en marketing van de Stelling van Amsterdam wordt in toenemende mate samenwerking gezocht met andere werelderfgoederen, zoals de Droogmakerij de Beemster en Amsterdamse grachtengordel, maar ook via het Werelderfgoedpodium. Met Utrecht wordt al expliciet de samenwerking gezocht met de promotie en marketing van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Nieuw is dat ook de citymarketing van Amsterdam haar pijlen op de omgeving van de hoofdstad richt zodat ook de promotie en marketing van de Stelling van Amsterdam onderdeel wordt van de promotie van ATCB (Amsterdam Toerisme en Congres Bureau).

Maatregelen	■ Siteholders voeren via het programmabureau een actief communicatiebeleid op basis van het communicatie- en marketing plan. Daaronder vallen ook educatieve activiteiten. Daarbij werken ze samen met diverse lokale organisaties. Zij doen dit door onder meer: ○ Publiek breed toegankelijk maken van onderdelen van de Stelling van Amsterdam ○ Ontwikkeling van fiets-, wandel- en vaarroutes ○ Ontwikkeling van informatiepanelen en app's ○ Het ontwikkelen van drie bezoekerscentra ○ Brede communicatie en promotie activiteiten, zo mogelijk in samenwerking met andere Werelderfgoederen in de regio ○ Beheer van de website www.stellingvanamsterdam.nl ○ Gebruik van een gemeenschappelijk logo ○ Folders, Stellingkoerier ○ Evenementen ○ Presentaties ○ Promotie van een interactief fortenspel en gebruik van leskisten ■ Stichting Werelderfgoed.nl verzorgt de promotie van de Nederlandse werelderfgoederen in het algemeen ■ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed draagt via haar website en bijdrage aan het werelderfgoedpodium bij aan de educatieve informatievoorziening over de Stelling van Amsterdam
-------------	--

7 Omgaan met externe invloeden

7.1 Ligging in een drukke en hoogdynamische omgeving

Werelderfgoed Stelling van Amsterdam ligt in een van de meest dynamische, complexe en drukste gebieden van Nederland; een regio waar uiteenlopende maatschappelijke, economische, ruimtelijke, fysieke en ecologische ontwikkelingen plaatsvinden. Ook in de toekomst zullen zich hier steeds nieuwe ontwikkelingen van zeer uiteenlopend karakter blijven aandienen. Vanuit de Rijksstructuurvisie Infrastructuur en Ruimte (SVIR) is de regio aangeduid als prioritair gebied voor duurzame economische groei. Dit houdt in dat er op het gebied diverse ruimtelijke en economische claims en reserveringen rusten vanuit het rijk, de provincies, de gemeenten en de waterschappen. Regelmatig manifesteren zich in het gebied ontwikkelingen met een zwaarwegend maatschappelijk belang die in aanzet een potentiële bedreiging zouden kunnen vormen voor de Stelling van Amsterdam of onderdelen ervan. Het betreft veelal grootschalige en complexe ontwikkelingen.

Voor UNESCO is feitelijk elke aantasting van de uitzonderlijke en universele waarden van een werelderfgoed onacceptabel. Ruimtelijke ontwikkelingen in en om de Stelling van Amsterdam vragen van de siteholders en betrokken overheden om nadere afwegingen waarbij steeds voldoende recht dient te worden gedaan aan het behoud van uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam. Het combineren van ontwikkelingen van zwaarwegend maatschappelijk belang, met de werelderfgoedstatus van de Stelling van Amsterdam, vraagt om maatwerk.

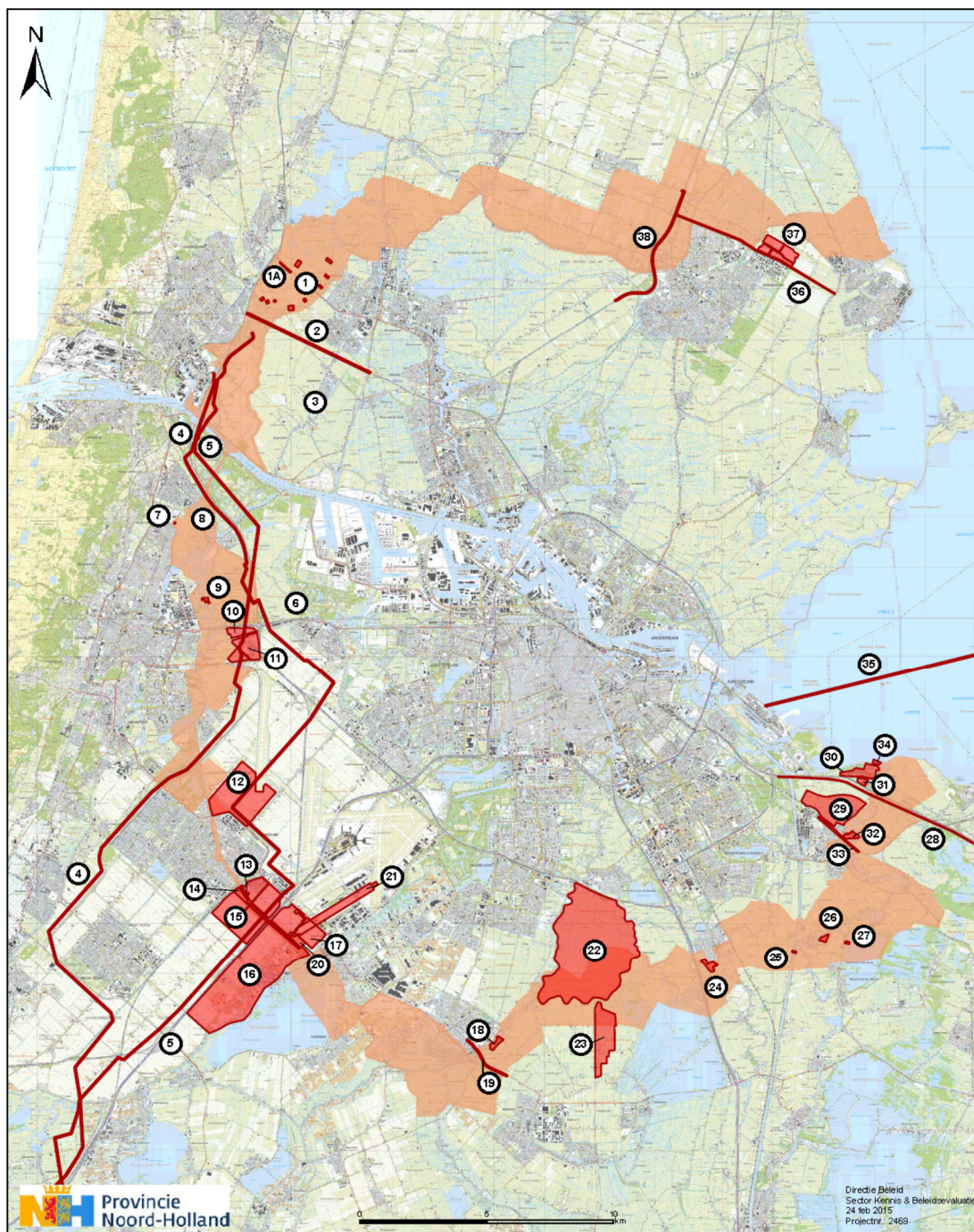
Hoewel er ontwikkelingen zijn die soms ook kansen bieden voor het behoud en versterken van de Stelling van Amsterdam, betreft het veelal ontwikkelingen die een stevige uitdaging en opgave voor de siteholder vormen om goed in te passen of samen te laten gaan met de belangen van de Stelling van Amsterdam. Het is aan de beide siteholders om de diverse ontwikkelingen en claims af te wegen en te beoordelen en vervolgens zodanig in te passen dat ze geen bedreiging voor de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam vormen. Eerder zijn in hoofdstuk 3 de geldende wettelijke en beleidsmatige kaders beschreven die zijn vastgesteld om deze uitzonderlijke en universele waarden langjarig te beschermen. In hoofdstuk 5 is de werking van het instrumentarium rond behoud en beheer van de Stelling van Amsterdam door de beide siteholders en haar partners beschreven. In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op de wijze waarop de beide siteholders concreet omgaan met de diverse externe invloeden, de uitgangspunten die zij daarbij hanteren en de concrete maatregelen die zij daartoe treffen. Voor een belangrijk deel wordt bij de maatregelen teruggegrepen op en verwezen naar de maatregelen die eerder al zijn beschreven in de hoofdstukken 3 en 5.

7.2 Overzicht mogelijke ontwikkelingen in omgeving

Op onderstaande kaart en bijgesloten tabel zijn alle mogelijke ontwikkelingen opgenomen die op het moment van het opstellen van het managementplan bekend zijn bij de beide siteholders. Tijdens een werkbijeenkomst met de siteholders, andere overheden, terreinbeheerders, eigenaren en andere betrokken maatschappelijke organisaties is deze lijst zover als mogelijk gecompleteerd. Een beschrijving van deze ontwikkelingen is opgenomen in bijlage 8. Het betreft alle ontwikkelingen die thans bekend zijn, dan wel waarvan verwacht wordt dat deze zich in de komende 10 jaar mogelijk gaan manifesteren. Niet alle vermelde ontwikkelingen zijn even concreet. Het betreft zowel ontwikkelingen die nu worden gerealiseerd als ontwikkelingen die nog slechts een voornemen zijn. De weergegeven ontwikkelingen als opgenomen in onderstaande tabel zijn met nummers op onderstaande kaart aangegeven.

Nr	Project / ontwikkeling	Thema
1	Vergroten van de agrarische bouwblokken gemeente Uitgeest	Agrarisch gebruik
	1a Opstelsterrein N203 Uitgeest	Infrastructuur
2	Doortrekken A8- A9	Infrastructuur
3	Recreatieve ontwikkeling Buitenlanden, Aagtenpark en Omzoom	Recreatie en toerisme
4	Hoogspanningsleiding 380 kV Randstad Noord	Infrastructuur
5	Nieuwe Gasleiding	Infrastructuur
6	Visie Groengebied Amsterdam-Haarlem, bufferzone in een metropolitaan landschap	Natuur en landschap / Recreatie en toerisme
7	Vogelziekenhuis	Bedrijvigheid
8	Ontwikkeling Fort benoorden Spaarndam	Recreatie en toerisme
9	Herontwikkeling Penningsveer	Recreatie en toerisme
10	Polanenpark	Bedrijvigheid
11	Uitbreiding De Liede / 380 kV Station Vijfhuizen	Infrastructuur
12	Landartpark Buitenschot (Ribbels Schiphol)	Infrastructuur
13	Beukenhorst Zuid	Bedrijvigheid
14	Geniepark	Recreatie en toerisme
15	A4-zone west / Schiphol Trade Park	Bedrijvigheid
16	PrimAviera	Bedrijvigheid
17	SLP (Schiphol Logistics Park)	Bedrijvigheid
18	Amstelhoek	Bedrijvigheid
19	Vrije busbaan (HOV)	Infrastructuur
20	OLV, Ongestoord Logistieke Verbinding	Infrastructuur
21	Parallele Kaagbaan Schiphol	Infrastructuur
22	Waterberging Ronde Hoep	Integraal waterbeheer
23	Waterberging Groot Mijdrecht Noord	Integraal waterbeheer
24	Woningbouw Abcoude	Wonen
25	Fietsbrug Nigtevecht	Infrastructuur
26	Nieuwe landgoederen Wijdmeren	Wonen
27	Herinrichting Jachthaven Dammerweg	Recreatie en toerisme
28	Reconstructie A1	Infrastructuur
29	Bloemendalerpolder	Wonen
30	KNSF-terrein	Wonen
31	Brediusgronden	Wonen
32	Transformatie Bedrijventerrein Nijverheidslaan Weesp	Bedrijvigheid
33	OV SAAL Weesp	Infrastructuur
34	Jachthaven Muiden	Recreatie en toerisme
35	IJmeerlijn OV-Verbinding Amsterdam – Almere	Infrastructuur
36	N244 (Waterland)	Infrastructuur
37	Bedrijventerrein Baanste Noord (Purmerend)	Bedrijvigheid
38	Capaciteitsvergroting A7 –A8	Infrastructuur

Projecten in Stelling van Amsterdam

7.3 Thematische schets van ontwikkelingen en maatregelen

7.3.1 *Ontwikkelingsdruk door wonen*

Schets mogelijke
ontwikkeling

De Stelling van Amsterdam ligt in de Randstad, zijnde een gebied met grote drukte en een hoge dynamiek. De Stelling van Amsterdam is vanwege haar cultuurhistorische en landschappelijke waarden, als groene ring rond de hoofdstad ook van zichzelf een positieve factor van betekenis in het vestigingsklimaat voor nieuwe bewoners en ook bedrijven in combinatie met o.a. de grachtengordel van Amsterdam, Droogmakerij de Beemster en Nieuwe Hollandse Waterlinie. De Stelling van Amsterdam draagt daarmee ook zelf bij aan de dynamiek in het omliggende gebied, maar biedt in combinatie met het omliggende landschap ook kansen en mogelijkheden voor recreatie en ontspanning. In de nabijheid van de Stelling van Amsterdam komen meerdere woningbouwprojecten tot ontwikkeling die eerder al planologisch zijn goedgekeurd en waar nadere eisen zijn gesteld aan een goede ruimtelijke inpassing ten opzichte van de Stelling van Amsterdam. Nieuwe woningbouwprojecten in het gebied waar de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam gelden worden niet toegestaan. Veelal gelden voor woningbouw in de nabije omgeving van de Stelling van Amsterdam nadere eisen.

Opgave

Het voorkomen of zodanig inpassen van woningbouwplannen en woningbouwprojecten dat dit geen inbreuk pleegt op de structuur of afzonderlijke elementen, of op de zichtbaarheid en beleefbaarheid van de Stelling van Amsterdam.

7.3.2 *Ontwikkelingsdruk door bedrijvigheid*

Schets mogelijke
ontwikkeling

In de omgeving van de Stelling van Amsterdam liggen meerdere voor de Nederlandse economie cruciale functies, zoals de mainport Schiphol, delen van de Greenport Nederland, havens, tal van grote en middelgrote bedrijventerreinen en belangrijke (glas)tuinbouw- en landbouwgebieden. Ondanks de economisch moeilijke tijden van dit moment zal het gebied rond Amsterdam een belangrijke motor blijven voor de Nederlandse economie. Dit brengt met zich dat in de omgeving van de Stelling van Amsterdam uiteenlopende veelal al planologisch vastgelegde bedrijventerreinen tot ontwikkeling komen. In de omgeving van de Stelling van Amsterdam is zowel sprake van herontwikkeling, transformatie en uitbreiding van bestaande bedrijventerreinen als de ontwikkeling van nieuwe terreinen. Naast concrete plannen die gedeeltelijk al in realisatie zijn liggen er in de omgeving van de Stelling van Amsterdam ook enkele grote strategische reserveringen voor toekomstige bedrijventerreinontwikkeling. Doordat de ontwikkeling van bedrijventerreinen in de regel grootschalige bebouwing inhoudt, is verbergen geen reëel alternatief. Voor enkele bedrijventerreinen is schrappen of verplaatsen wanneer het nog geen planologisch vastgestelde terreinen betreft een optie. Ook is het niet ondenkbaar dat de ontwikkeling van sommige bedrijventerreinen langjarig stagneert als gevolg van de economische recessie. Voor de meeste bedrijventerreinen uit de lijst geldt echter dat wordt ingezet op het goed inpassen van deze bedrijventerreinen en het langs die weg voorkomen en beperken van impact op de Stelling van Amsterdam.

Opgave Het voorkomen van het ontwikkelen van nieuwe bedrijventerreinen die in potentie een negatieve impact op de Stelling van Amsterdam kunnen hebben. Het voorkomen van negatieve gevolgen van de herontwikkeling, transformatie of uitbreiding van bestaande en planologisch al goedgekeurde bedrijventerrein door deze ontwikkeling dusdanig te situeren en in te passen dat ze geen effect op de Stelling van Amsterdam hebben.

7.3.3 *Veranderend agrarisch gebruik*

Schets mogelijke ontwikkeling Grote delen van de Stelling van Amsterdam zijn gesitueerd in het landelijk gebied. Het landelijk gebied in de omgeving van de Stelling van Amsterdam bestaat voor het overgrote deel uit landbouwgrond en daarnaast uit natuur en recreatiegebieden en water. Binnen de landbouw manifesteren zich ontwikkelingen gericht op verdere schaalvergroting, teeltverandering en -intensivering en biobased productie (biomassa). In de omgeving van de Stelling van Amsterdam liggen meerdere (glas)tuinbouwgebieden. Ook voor glastuinbouw geldt dat schaalvergroting een trend is. Daarnaast wordt vanuit de overheden en tuinbouwsector ingezet op het saneren van verspreid gelegen glas. Gelieerd aan met name de (glas)tuinbouw als onderdeel van de Greenport Nederland liggen in het gebied ook diverse logistieke centra (zie bedrijventerreinen) die mede gebruik maken van en claims leggen op de omliggende kwaliteit en capaciteit van de omliggende infrastructuur (zie infrastructuur). De schaalvergroting levert wat betreft het landbouwkundig gebruik van de gronden op basis van de nu bekende ontwikkelingen, m.u.v. de glastuinbouw, niet direct conflicten op met de Stelling van Amsterdam, al is dat niet geheel uit te sluiten gegeven de ontwikkeling van megastallen en grote silo's. Ook veranderingen van teelten kunnen van invloed zijn op de openheid van het landschap rond de Stelling van Amsterdam. De bedreiging voor de Stelling van Amsterdam zit bij schaalvergroting met name in de gelijktijdige opschaling van de volumes van bouwkavels en bebouwing.

Opgave Het waar mogelijk benutten van de kansen die vanuit het agrarisch gebruik van het omliggende gebied zich manifesteren voor het versterken van de zichtbaarheid en beleefbaarheid van de Stelling van Amsterdam (met name openheid). Het door een goede inpassing voorkomen van negatieve effecten als gevolg van schaalvergroting in bouwblokken en bebouwing waaronder de ontwikkeling van grote moderne glastuinbouwcomplexen.

7.3.4 *Recreatie en toerisme*

Schets mogelijke ontwikkeling De gevarieerde landschappelijke omgeving van de Stelling van Amsterdam, de in de nabijheid aanwezige specifieke recreatiegebieden maar ook de Stelling van Amsterdam zelf worden intensief recreatief gebruikt. Bewoners uit de Randstad zoeken er rust en ontspanning. De Stelling van Amsterdam trekt daarnaast ook toeristen die de omgeving van Amsterdam bezoeken en is onderdeel van de citypromotie en -marketing van Amsterdam. Recreatie en toerisme maakt gebruik van de Stelling van Amsterdam en biedt kansen doordat er opbrengsten mee kunnen worden gegenereerd die van cruciaal belang zijn voor een duurzaam beheer en onderhoud. In de omgeving van de Stelling van

Amsterdam komen meerdere recreatiegebieden tot ontwikkeling die kansen bieden tot het versterken van de zichtbaarheid en beleefbaarheid van de Stelling van Amsterdam. Deze recreatieve gebieden kunnen bijdragen aan het versterken van de openheid en het groene karakter van de omgeving van de Stelling van Amsterdam. Tot dusver is de omvang van recreatie en toerisme op de Stelling van Amsterdam zelf niet van dien omvang dat hier een bedreiging uit voortvloeit, mogelijk met uitzondering van de ontwikkeling van Fort Benoorden Spaarndam, waar het fortterrein en de schootsvelden worden herontwikkeld voor recreatieve verblijfsrecreatie.

Opgave Het benutten van de kansen die recreatieve ontwikkelingen met zich brengen door de realisatie van een meer open en groene inrichting in de omgeving van de Stelling van Amsterdam. Het versterken van de beleefbaarheid van het erfgoed door openstelling van delen van de Stelling. Het informeren van recreanten en toeristen door het inrichten van bezoekerscentra in enkele forten van de Stelling van Amsterdam (bijvoorbeeld Fort Benoorden bij Spaarndam). Het benutten van de opbrengsten uit recreatie en toerisme voor beheer en onderhoud. Mogelijke bedreigingen vanuit recreatie en toerisme zijn te voorkomen door een goede locatiekeuze en inpassing.

7.3.5 *Integraal waterbeheer*

Schets mogelijke ontwikkeling De Stelling van Amsterdam ligt in een complex waterhuishoudkundig gebied. Gesitueerd tussen Noordzee en IJsselmeer maakt de Stelling van Amsterdam gebruik van het tussenliggende landschap van polders en watergangen, om via ingenieuze kunstwerken een verdedigingslinie rond de hoofdstad te vormen. Het water is als het ware de natuurlijke partner van de Stelling van Amsterdam. Maar tegelijkertijd vraagt ook het water in het gebied waar de Stelling van Amsterdam is gelegen om meer ruimte voor onder meer waterberging en zijn er vanuit waterveiligheid ingrepen in de waterkeringen, omvattende dijken en kunstwerken te verwachten. Integraal waterbeheer biedt in relatie tot de Stelling van Amsterdam vooral kansen. De tijdelijke waterberging in verband met calamiteiten maakt het mogelijk de werking van de inundatievelden als onderdeel van de Stelling van Amsterdam weer zichtbaar en beleefbaar te maken. De aanleg van tijdelijke waterberging biedt naast kansen ook een mogelijke bedreiging voor de Stelling van Amsterdam. De bedreiging kan ontstaan door de aanleg van kunstwerken in of nabij het stellinggebied.

Opgave Het benutten van tijdelijke waterberging als mogelijkheid om de werking van de inundatievelden rond de Stelling van Amsterdam zichtbaar en beleefbaar te maken.

7.3.6 *Infrastructuur en verkeer*

Schets mogelijke ontwikkeling De hoogdynamische omgeving waarin de Stelling van Amsterdam ligt wordt gekenmerkt door een uitgebreid netwerk van infrastructuur dat bovendien intensief wordt gebruikt. Het gebied wordt doorsneden door wegen, spoorwegen en vaarwegen, maar ook door diverse hoogspanningslijnen (kV lijnen) en gasleidingen. In het gebied ligt bovendien de internationale luchthaven Schiphol en de tweede zeehaven van Nederland (Amsterdam) die bereikbaar is via het Noordzeekanaal. Deze bestaande infrastructuur raakt en/of doorsnijdt delen van de Stelling

van Amsterdam. Verbreding en uitbreiding van deze bestaande infrastructuur en zeker ook de aanleg van nieuwe infrastructuur heeft in dit gebied al snel implicaties voor de Stelling van Amsterdam. Deze nieuw aan te leggen infrastructuur betreft in de meest gevallen Rijksinfrastructurele projecten die door het Rijk worden aangemerkt als van zwaarwegend maatschappelijk belang. Daarnaast zijn er ook provinciale en gemeentelijke infrastructuurle projecten die impact kunnen hebben op de Stelling van Amsterdam. Bij alle nieuwe of uitbreiding van bestaande infrastructuur wordt expliciet naar de mogelijkheden van verplaatsen, verbergen en inpassen gekeken om de impact als gevolg van de ontwikkelingen in de infrastructuur zoveel mogelijk te beperken. Maar voor diverse infrastructuurle ingrepen geldt dat ze moeilijk zijn te realiseren zonder dat er enig negatief effect voor de Stelling van Amsterdam optreedt. Infrastructuurle werken zijn lijnverbindingen die door de ring heen gaan en het verbergen van deze infrastructuur door deze (gedeeltelijk) ondergronds aan te leggen is niet altijd mogelijk of financieel haalbaar. Bovendien leidt ondergrondse aanleg ook tot ingrepen bovengronds. Een alternatief om de effecten beperkt te houden is het bundelen van nieuwe met al bestaande infrastructuur en zo de ingrepen te beperken tot die plekken waar de Stelling van Amsterdam al door infrastructuur wordt doorsneden. Voor andere infrastructuurle ingrepen (bijvoorbeeld de Rijkswegen A8-A9) geldt voornamelijk het adagium dat ze goed moeten worden ingepast om zo de effecten te beperken. Het voorkomen dat infrastructuurle ingrepen negatieve effecten hebben op de uitzonderlijke en universele waarden, dan wel het tot een minimum beperken van dergelijke effecten door een goede inpassing op het moment dat de ingrepen vanuit zwaarwegende maatschappelijke belangen toch dienen te worden gerealiseerd.

Opgave

7.3.7 *Natuur en Landschap*

Schets mogelijke ontwikkeling Delen van het gebied waarin de Stelling van Amsterdam ligt zijn ook landschappelijk en/of ecologische waardevol en genieten bescherming als onderdeel van de Ecologische Hoofdstructuur, Natura 2000 gebied of Nationaal Landschap (bijvoorbeeld Laag Holland). Ook de Stelling van Amsterdam zelf vervult een belangrijke functie als kwalitatief hoogwaardige groene contramal voor het nabijgelegen stedelijk gebied van de metropoolregio Amsterdam.

Opgave Benutten van de kansen die de beschermde status van delen van omliggende natuurgebieden biedt om de waarden van de Stelling van Amsterdam te beschermen.

7.3.8 *Erfgoed en archeologie*

Schets mogelijke ontwikkeling De Stelling van Amsterdam overlapt met een ander werelderfgoed. In de Beemster overlapt de Stelling van Amsterdam met het werelderfgoed Droogmakerij de Beemster. Aan de oostzijde overlapt de Stelling van Amsterdam met een andere liniestructuur, te weten de Nieuwe Hollandse Waterlinie, waarvoor een traject loopt om ook voor deze linie de status van werelderfgoed te verkrijgen. De Stelling van Amsterdam ligt op gronden die al lang voordat er onderdelen van de verdedigingsring werden aangelegd in gebruik waren. Dit houdt in dat er in de ondergrond van de Stelling van Amsterdam op diverse plekken archeologische

waarden aanwezig zijn die afzonderlijk bescherming genieten. Deze archeologische waarden maken geen onderdeel uit van de maatregelen in dit managementplan.

Opgave In de overlappende gebieden zorgen voor een goede afstemming tussen de verschillende statussen en maatregelen bij Stelling van Amsterdam met het werelderfgoed Droogmakerij de Beemster, de Nieuwe Hollandse Waterlinie en andere monumenten die in het Stellinggebied liggen (denk aan bv. boerderijen die monument zijn). Het behoud van de archeologische (maar ook aardkundige) waarden in het gebied.

7.3.9 Cumulatie van meerdere (kleinschalige) ingrepen

Schets mogelijke ontwikkeling Op en rond de Stelling van Amsterdam vinden er permanent grotere en kleinere ingrepen plaats die weliswaar ingrijpen op de structuur, zichtbaarheid en/of beleefbaarheid maar niet in alle gevallen de uitzonderlijke en universele waarden aantasten. Het gaat hier om landbouwkundig gebruik van gronden en hergebruik van gebouwen door exploitanten. Voor veelal kleinschalige ingrepen geldt dat terreineigenaren die doen zonder zich bewust te zijn van een mogelijke impact op delen van de Stelling van Amsterdam.

Opgave Gevolg van vele kleinere ingrepen in de Stelling van Amsterdam die ieder afzonderlijk geen aantasting van de uitzonderlijke en universele waarden vormen kan zijn dat ze gezamenlijk wel tot een aantasting van die waarden leiden. De cumulatie van kleinere aantastingen en het afknabbelen van delen van de Stelling van Amsterdam voor bijvoorbeeld infrastructurele doorsnijdingen kan alsnog leiden tot een meer fundamentele aantasting van de samenhang in de structuur van de Stelling van Amsterdam of afzonderlijke elementen en objecten, de zichtbaarheid of beleefbaarheid. Het tijdig signaleren en in beeld brengen van mogelijke negatieve effecten als gevolg van de cumulatie van meerdere kleinere ingrepen is een belangrijke opgave voor de siteholders.

Maatregelen	■ Beide siteholders opereren in een netwerk waarin ze regelmatig overleg hebben met betrokken partijen over ontwikkelingen in de omgeving van de Stelling van Amsterdam en ze van daaruit monitoren welke ontwikkelingen, inclusief cumulatie van kleinschalige ingrepen, zich in de omgeving manifesteren. ■ Beide siteholders geven in hun beleidskaders aan hoe wordt omgegaan met nieuwe ontwikkelingen die een inbreuk op de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam met zich kunnen brengen. ○ In Noord-Holland wordt daarbij onderscheid gemaakt naar drie zones waarbij in de monumentenzone geen ontwikkelingen zijn toegestaan en in de Kernzone (nee tenzij) en Stellingzone (ja mits) in beperkte mate ontwikkelingen worden toegelaten. ○ In Utrecht geldt dat ontwikkelingen die impact hebben op de hoofdweerstandslinje, de inundatiegebieden, de schootsvelden en bijbehorende elementen en de accessen en verdedigingswerken in aanzet niet worden toegestaan. ■ Beide siteholders hebben de gemeenten gevraagd dit beleid door te vertalen in hun gemeentelijke beleid en plannen. ■ Beide siteholders overleggen met de beheerders van de terreinen over
-------------	--

een dusdanig beheer en onderhoud van omliggende terreinen dat dit bijdraagt aan het duurzaam beschermen van de waarden van de Stelling van Amsterdam.

- Beide siteholders treden vroegtijdig in overleg met betrokken partijen om de negatieve impact van ontwikkelingen te voorkomen dan wel deze goed in te passen in relatie tot de Stelling van Amsterdam.
- Beide siteholders zetten bij nieuwe ontwikkelingen in op het door initiatiefnemer vroegtijdig laten onderzoeken van de mogelijk impact op de Stelling van Amsterdam, mogelijke alternatieven en benodigde maatregelen om deze impact te vermijden. Dit kan onderdeel zijn van de concrete planuitwerking of in zwaarwegende gevallen aanleiding zijn tot het laten uitvoeren van een MER en/of HIA.

7.4 Risicobeheersing / Risk Preparednes

De Stelling van Amsterdam zelf ondervindt behoudens de effecten van natuurlijk verval nauwelijks negatieve effecten van klimaat, natuur of milieu. Op dit vlak vinden er ook geen bijzondere ontwikkelingen plaats. De Stelling van Amsterdam biedt als groene mal rond de hoofdstad wel kansen om een positieve bijdrage te leveren aan de kwaliteit van klimaat, natuur en milieu. Een mogelijke ontwikkeling waarbij ook de vooral groene en landschappelijke delen van de Stelling van Amsterdam worden gebruikt is het idee de Stelling van Amsterdam te ontwikkelen als een klimaatbuffer. Het idee is om de Stelling van Amsterdam te gebruiken voor de afvang van fijnstof, compensatie van CO₂-uitstoot en de productie van biomassa. Deze ontwikkeling kan echter ook een bedreiging voor de Stelling van Amsterdam worden wanneer teelten worden gebruikt die de structuur, zichtbaarheid of beleefbaarheid niet ten goede komen. Het biedt ook kansen doordat het inrichten van een dergelijke klimaatbuffer middelen kan genereren die kunnen worden gebruikt ter financiering van een duurzaam beheer en onderhoud van de Stelling van Amsterdam.

Calamiteiten die een directe bedreiging vormen voor de Stelling van Amsterdam als geheel zijn niet direct in beeld gekomen. Een algemeen risico dat voor heel Nederland geldt is de waterveiligheid. De Stelling van Amsterdam ligt evenals het omliggende gebied onder zeespiegelniveau en wordt beschermd via dijken en kunstwerken tegen het risico van overstromingen. Het Nederlandse beleid inzake waterveiligheid is vooralsnog gericht op het verder beperken van de risico's door strenge normen voor dijken en kunstwerken. De Stelling biedt ook op het terrein van waterveiligheid kansen door bijvoorbeeld inundatievelden in te richten voor piekberging. Hiermee kan tegelijkertijd worden bijgedragen aan het zichtbaar en beleefbaar maken van de defensieve rol van het water in de Stelling van Amsterdam (zie paragraaf 7.3.5).

Maatregelen

- Het zodanig inrichten van een eventuele klimaatzone dat er geen negatieve effecten optreden voor de Stelling van Amsterdam en vanuit de exploitatie van deze zone wordt bijgedragen aan beheer en onderhoud.
- De siteholders volgen de uitkomsten van de besluiten van de Deltacommissie betreffende de waterveiligheid, maar verwachten hier geen impact en daarmee geen specifieke opgave voor de Stelling van Amsterdam.

7.5 Omgaan met alternatieven bij nieuwe ontwikkelingen

Het is aan de beide siteholders om in combinatie met betrokken partijen, gebruikers en belanghebbenden in het gebied te zorgen voor een duurzame instandhouding, beheer en ontwikkeling van de Stelling van Amsterdam binnen de context van deze hectische, complexe en

hoogdynamische omgeving. Dit vereist van de siteholders dat zij ontwikkelingen vroegtijdig signaleren teneinde te bepalen hoe ze omgaan met, inspelen en anticiperen op de ontwikkelingen die zich rond de Stelling van Amsterdam manifesteren. Dit alles met als uitgangspunt ervoor zorg te dragen dat de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam behouden blijven. Dit krijgt voor een belangrijk deel haar uitwerking doordat de provincies het gebied van de Stelling van Amsterdam ruimtelijk beschermen via de instrumenten die zij daartoe beschikbaar hebben met als uitgangspunt de vanuit de Visie Erfgoed en Ruimte en het Barro gestelde kaders. Eveneens wordt ter bescherming van de Stelling van Amsterdam en de afzonderlijke objecten gebruik gemaakt van het erfgoedinstrumentarium en de kaders die gelden vanuit de monumentenwet. Op de werking van dit instrumentarium en de concrete maatregelen die de provincies in het kader van beide wettelijke regelingen treffen is eerder ingegaan in de voorgaande hoofdstukken 3 en 5.

De beide siteholders spannen zich in om relevante ontwikkelingen zo vroeg mogelijk te signaleren. Deze signalering vindt primair plaats vanuit het netwerk dat beide provincies als siteholders onderhouden met rijk, gemeenten en waterschappen en secundair vanuit het netwerk met terreinbeheerders, eigenaren en belanghebbende organisaties. Ook de initiatiefnemers zelf melden zich in de regel met mogelijk voor de Stelling van Amsterdam relevante ontwikkelingen bij een van beide siteholders. Deze vroegtijdige signalering is er op gericht waar nodig tijdig bij te kunnen sturen op initiatieven met een mogelijke impact op de kernkwaliteiten.

Het tijdig met initiatiefnemers kunnen overleggen over dergelijke ontwikkelingen biedt de mogelijkheid om al in een vroeg stadium na te gaan:

- Of er daadwerkelijk sprake is van een mogelijke impact van de voorgenomen ontwikkeling op de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam;
- Wat de effecten van de voorgenomen ontwikkeling zouden kunnen zijn;
- Hoe mogelijke negatieve effecten zijn te vermijden of te voorkomen of goed zijn in te passen;
- Hoe eventuele kansen ter versterking van de Stelling van Amsterdam kunnen worden benut.

Op het moment dat een ontwikkeling zich aandient met een mogelijke impact op de uitzonderlijke en universele waarden zijn er vaak nog meerdere alternatieven voor de verdere uitwerking en invulling van deze ontwikkeling mogelijk of denkbaar. Deze alternatieven worden veelal in nauw overleg en samenspraak met andere overheden, initiatiefnemers en betrokken partijen verder verkend en uitgewerkt.

Zodra een ontwikkeling in beeld komt bij de siteholders wordt bepaald of en, zo ja, wat de omvang van de potentiële impact is van de voorgenomen ontwikkeling en welke alternatieven er mogelijk zijn. Dit vraagt in de regel om nader onderzoek en nadere uitwerking. Dit is onderdeel van verdere planuitwerking en kan eventueel specifiek worden uitgewerkt in een beeldkwaliteitplan, inrichtingsplan,

milieueffectrapport of een specifieke Heritage Impact Assessment. In Utrecht doet de provincie ervaring op met dit instrument om de impact van ontwikkelingen op erfgoed en mogelijk te treffen maatregelen scherp in beeld te brengen. De verkenning c.q. uitwerking van mogelijke alternatieven is er op gericht te bepalen of mogelijke negatieve effecten kunnen worden voorkomen door de ontwikkeling naar vorm, omvang en/of locatie aan te passen.

De beide siteholders richten zich primair op het voorkomen en conform de eisen van UNESCO op het tegengaan van ontwikkelingen met een mogelijk negatieve impact op de Stelling van Amsterdam. Vanuit de geldende beleidskaders zal steeds moeten worden bepaald of een nieuwe ontwikkeling toelaatbaar is c.q. kan worden ingepast zonder negatieve impact op de uitzonderlijke en universele waarden. Voor een belangrijk deel is de mogelijke negatieve impact van een ontwikkeling gerelateerd aan de locatie en de mogelijke alternatieven voor een ontwikkeling in de omgeving van de Stelling van Amsterdam. Hoewel de Stelling van Amsterdam als integrale zone als werelderfgoed bij UNESCO is vastgelegd maakt het voor de impactbeoordeling en de feitelijke impact op de Stelling van Amsterdam uit waar de ontwikkeling plaatsvindt. Binnen de Stelling van Amsterdam zelf geldt in aanzet dat een ontwikkeling niet mogelijk is tenzij deze dusdanig wordt ingepast dat er geen negatieve effecten voor de uitzonderlijke en universele waarden optreden. In de omgeving van de Stelling van Amsterdam is er meer flexibiliteit en zijn er meer alternatieven voor ontwikkelingen dan bij ontwikkelingen die de Stelling van Amsterdam zelf raken of doorsnijden. In de omgeving zijn ontwikkelingen in aanzet mogelijk mits er afdoende rekening is gehouden met de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam. Daarbij gelden aan de buitenzijde van de Stelling van Amsterdam veelal eerder beperkingen dan aan de binnenzijde.

Hoewel het provinciale beleid in aanzet nieuwe ontwikkelingen met een mogelijk negatieve impact op de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam uitsluit en ook aan de gemeenten heeft gevraagd deze kaders door te vertalen in hun beleid, laat dit onverlet dat er zich ontwikkelingen manifesteren die om een specifieke nadere afweging van belangen vragen. Met name vanuit het rijk maar soms ook vanuit andere partijen manifesteren zich in het gebied ontwikkelingen met een dusdanig zwaarwegend maatschappelijk belang dat een nadere afweging van de belangen van de betreffende ontwikkeling in relatie tot mogelijke negatieve effecten op de Stelling van Amsterdam noodzakelijk is. Dit betreft met name doorsnijdingen van het Stellinggebied door vitale infrastructurele ingrepen zoals rijkswegen, transportleidingen voor stroom (kV-lijnen) en gas en de uitbreiding van het banenstelsel van de luchthaven Schiphol. Dit vraagt keer op keer om een maatwerkbenadering van alle betrokken partijen om rekening houdende met een goede bescherming van de uitzonderlijke en universele waarden van de Stelling van Amsterdam tot een passende uitwerking te komen. Ook dan geldt dat expliciet naar mogelijke alternatieven wordt gekeken om de impact als gevolg van de ontwikkeling met een zwaarwegend maatschappelijk belang zoveel mogelijk te vermijden dan wel zoveel mogelijk te beperken. De realiteit bij een dergelijke ontwikkeling met een groot maatschappelijk belang is dat het vaak onmogelijk blijkt om deze te kunnen realiseren zonder enige impact op de Stelling van Amsterdam.

Overigens vormen lang niet alle ontwikkelingen een bedreiging voor de Stelling van Amsterdam. Soms bieden ontwikkelingen ook kansen om de structuur, zichtbaarheid of beleefbaarheid van de Stelling van Amsterdam te versterken. Sommige ontwikkelingen op het terrein van bijvoorbeeld tijdelijke waterberging bij calamiteiten of natuuraanleg kunnen rechtsreeks bijdragen aan het versterken van de kwaliteit van de Stelling van Amsterdam. Andere ontwikkelingen zijn in eerste aanzet mogelijk als een bedreiging aangemerkt maar leveren op het moment dat ze goed worden ingepast alsnog een versterking van de structuur, zichtbaarheid of beleefbaarheid op. Ontwikkelingen bieden vaak ook kansen doordat vanuit de ontwikkelingen financiële middelen

beschikbaar kunnen komen of vrij kunnen worden gemaakt die mede bijdragen aan het behoud van de uitzonderlijke universele waarden van de Stelling van Amsterdam. Vanuit een ingreep wordt zo financieel bijgedragen aan het behouden, beschermen of versterken van delen van de Stelling van Amsterdam.

Maatregelen

- Beide siteholders spannen zich in om via onderstaande benaderingswijze de mogelijke negatieve impact van ontwikkelingen in of nabij de Stelling van Amsterdam in goede banen te leiden met behulp van het instrumentarium dat hen ter beschikking staat (zie hoofdstuk 3 en 5):
 - **Signaleren:** Het vroegtijdig signaleren van relevante ontwikkelingen, zowel bedreigingen als kansen, om zo tijdig zicht te krijgen op de mogelijke impact, alternatieven en te treffen maatregelen ter bescherming en behoud van de Stelling van Amsterdam.
 - **Voorkomen:** Het voorkomen dat zich ontwikkelingen met een negatieve impact voor de Stelling van Amsterdam of onderdelen ervan manifesteren. In de regel geldt daarbij dat de beide provincies ontwikkelingen die een negatieve impact hebben op de Stelling van Amsterdam uitsluiten c.q. niet toestaan. Een mogelijk alternatief is het verplaatsen van een voorgenomen ontwikkeling naar een plek waar er geen impact op de Stelling van Amsterdam optreedt.
 - **Inpassen:** Het zodanig inpassen van ontwikkelingen dat er geen of een aanvaardbare impact optreedt in relatie tot de Stelling van Amsterdam. Dit vraagt steeds om maatwerk en kan onder meer inhouden dat de ontwikkelingen anders of beperkter worden uitgevoerd, verdiept of ondergronds worden aangelegd, of dat er extra aandacht is voor de landschappelijke inbedding.
 - **Versterken:** Het waar ontwikkelingen dit mogelijk maken deze benutten voor het verder versterken (herkenbaar maken) van de uitzonderlijke universele waarden van de Stelling van Amsterdam, dit geldt zowel voor de structuur, als de zichtbaarheid of beleefbaarheid.

8 Financiering

8.1 Geldstromen bij elkaar krijgen

De provincies faciliteren eigenaren bij het bij elkaar te krijgen van geldstromen, financieringsconstructies ontwikkelen of subsidieaanvragen begeleiden. Hoewel gezocht wordt naar duurzame exploitatievormen door derden die op basis van deze exploitatie bijdragen aan het geheel of gedeeltelijk (mede) onderhouden van de Stelling van Amsterdam, dreigt er een financieel tekort. In dit kader wordt gezocht naar mogelijkheden om eveneens gebruik te kunnen maken van rijks- en provinciale middelen voor restauratie en onderhoud van respectievelijk rijks- en provinciale monumenten. Mogelijke fondsen voor cofinanciering zijn:

- Uitvoeringsregeling 'subsidie restauratie en herstel objecten Stelling van Amsterdam Noord-Holland 2013'.
- Subsidies buiten Uitvoeringsregeling voor restauratie bij grote herontwikkelingen van forten.
- Uitvoeringsregeling 'subsidie activiteiten op en rond Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013'.
- Onderhoud provinciale monumenten Noord-Holland 2011.
- Uitvoeringsregeling restauratiesubsidie rijksmonumenten Noord-Holland.
- Besluit Rijkssubsidiering Instandhouding Monumenten (BRIM).
- Begrotingsmiddelen Programmabureau Stelling van Amsterdam.

Daarnaast zijn diverse particuliere fondsen (K.F. Heinfonds, Prins Bernhard Cultuurfonds, BankGiro Loterij, Nationaal Groenfonds, et cetera) aan te wenden voor financiering. De provincie zet partijen op het juiste spoor en helpt particulieren op weg.

8.2 Bijdrage van het Rijk: afsprakenkader VER

Vanuit de Visie Erfgoed en Ruimte (VER) is een uitwerking gemaakt voor de werelderfgoederen in een plan van aanpak voor de periode 2013-2015. Zo ook voor de Stelling van Amsterdam. In dit plan van aanpak zijn de volgende projecten opgenomen:

- Naar buiten brengen van gezamenlijk verhaal drie Noord-Hollandse werelderfgoederen.
- Inrichting van bezoekerscentra voor de Stelling van Amsterdam op Fort bij Krommeniedijk en Fort Benoorden Spaarndam.
- Opstellen plan van aanpak hoe rijk en provincie gezamenlijk optrekken bij ruimtelijke ontwikkelingen en intensivering en verbreding samenwerking.
- Opstellen plan van aanpak welke vormen van inpassing mogelijk zijn.
- Onderzoek naar bouwkundige staat Stellingonderdelen en restauratiebehoefte.
- Onderzoek naar mogelijkheden duurzaam beheer en onderhoud van de Stelling van Amsterdam.
- Opstellen plan van aanpak betrekken (lokale) bedrijfsleven bij promotie en behoud werelderfgoederen.
- 'Stellingtour' verbreden naar gehele Stelling van Amsterdam.

De uitvoering van deze activiteiten is de gezamenlijke verantwoordelijkheid van Rijk en provincie Noord-Holland. Het Rijk draagt in totaal 383.750,- euro bij aan een totaal aan kosten van 1.275.000,- euro. De Provincie Noord-Holland draag in totaal € 781.000 aan de afspraken binnen de VER bij.

8.3 Financiële inzet van de siteholders korte termijn: 2014-2016

In hoofdstuk 4 is aangegeven hoe de siteholders hun activiteiten programmeren. De financiële inzet van de siteholders voor de periode 2014 tot en met 2016 is als volgt:

Siteholder	Activiteit 2014-2016	Financiering siteholders	Dekking
Provincie Noord-Holland	Uitvoeren nog af te ronden activiteiten in het uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam 2009-2013: - Geniepark Haarlemmermeer (€ 1.160.000) - Fort Benoorden Spaarndam, restauratie (€ 1.500.000) - Fort Benoorden Spaarndam, bezoekerscentrum (€ 600.000) - Vuurtoreneiland Durgerdam (€ 1.500.000); - Fort Hoofddorp (€ 900.000)	€ 5.660.000	EXIN-H en TWIN-H middelen en ILG-reserve
	Uitvoeringsmiddelen voor: • Cofinanciering van projecten uit de VER • Uitvoeringsregeling 'subsidie activiteiten op en rond de Stelling van Amsterdam en Nieuwe Hollandse Waterlinie Noord-Holland 2013': voorbereidings- en haalbaarheidsonderzoeken t.b.v. restauratie- en/of herbestemming, cofinanciering stellingbrede communicatie-activiteiten en evenementen • Werkbudget programmabureau	€ 1.261.000,	EXIN-H en TWIN-H middelen
	Uitvoeringsregeling 'subsidie restauratie en herstel objecten Stelling van Amsterdam Noord-Holland 2013': restauratie en herstel aan objecten (maximaal 50% co-financiering)	€1.100.000,00	ILG-reserve
	Activiteiten in het kader van het uitvoeringsprogramma Nieuwe Hollandse Waterlinie / Stelling van Amsterdam in specifiek het deelgebied Vechtstreek Noord 2011-2015, waarvan een deel ten goede komt aan de Stelling van Amsterdam	€2.582.000,00	Groene Uitwegmiddelen
	Cofinanciering van de restauratie van minimaal nog 2 forten (nader te bepalen op basis van de Kansenskaart), welke een nieuwe economische functie krijgen	€ 3.000.000,00	Begrotingsmiddelen 2015 en 2016 (onder voorbehoud van goedkeuring begrotingen van dat jaar)
	Apparaatskosten / bemensing programmabureau Stelling van Amsterdam	Integraal onderdeel reguliere apparaatskosten	Dekking uit algemene middelen voor apparaatskosten provincie
Provincie Utrecht	Apparaatskosten / bemensing t.b.v. inzet Stelling van Amsterdam (programmamanager NHW inclusief proceskosten als opgenomen in Actieplan bijlage 10): • Actueel houden Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen (incl. handreiking) • Met gemeente De Ronde Venen: overleg over borging in structuurvisie, vaststellen Ruimtelijke Agenda, stimuleren goed beheer door lokale eigenaren van terreinen, objecten en forten • Opnemen specifieke activiteiten Stelling van Amsterdam in uitvoeringsprogramma Utrecht West • Overleg Waterschappen over behoud en bescherming Uuw in nieuwe waterbeheerplannen • Realiseren goede inbedding Stelling van	Integraal onderdeel reguliere apparaatskosten	Dekking uit algemene middelen voor apparaatskosten provincie Utrecht, gekoppeld aan uitvoeringskosten voor de Nieuwe Hollandse Waterlinie

	Amsterdam in nominatiedossier NHW • Opstellen "waardemeter" gericht op de kansrijkheid herontwikkeling / duurzaam beheer forten • Katalysator i.k.v. gebiedsontwikkeling 3.0 (onderhoud, behoud en beleefbaarheid) • Expertise en middelen bijdragen voor ontwikkelen TOP en recreatieve verbinding tussen station en Fort Abcoude • Ontsluiten kennis en informatie Stelling van Amsterdam via provinciale website i.s.m. CHS; via LEU • Aansluiten op monitoringsystematiek bouwkundige staat Noord-Holland		
	Budget specifieke projectkosten uit Actieplan (m.n. recreatieve verbinding en TOP Abcoude)	€ 34.000	Bijdrage provincie i.k.v. subsidieaanvraag

8.4 Middenlange termijn: 2017 - 2020

Voor de periode na 2016 kan op dit moment nog geen voorspelling worden gedaan over de activiteiten die dan opgepakt worden. Streven van de siteholders is om in de loop van 2016 te werken aan een nieuw uitvoeringsprogramma voor de periode 2017-2020. Vorm en inhoud zijn mede afhankelijk van de voortgang en inzichten in de koppeling van de Werelderfgoed site Stelling van Amsterdam aan de beoogde Werelderfgoed site Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Op deze middenlange termijn voorziet dit managementplan niet in concrete activiteiten maar is het streven wel om t.z.t. in de lijn van dit managementplan nieuwe activiteiten op te pakken. Voor Utrecht zijn de middenlange termijn doelen nog niet bepaald, in afwachting van de UNESCO-nominatie en tijdstipbepaling van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Voor 2020 gelden de volgende concrete beoogde resultaten:

- De Stelling van Amsterdam is in de beleving van Nederlanders en buitenlanders een herkenbaar, samenhangend gebied met een bijzondere belevingswaarde. Het gebied is wezenlijk versterkt door het toevoegen van nieuwe blauwgroene functies aan de westzijde;
- In elke regio is de publieke toegankelijkheid van één of meerdere forten gegarandeerd. Tussenliggende forten dienen als kleinschalig recreatieknooppunt voor wandelaars en fietsers;
- De economische benutting van de Stelling van Amsterdam is versterkt. Er zijn nieuwe economische en maatschappelijke activiteiten toegevoegd, die samen met de vergrote publieke toegankelijkheid, een aantoonbare economische impuls aan de Stelling van Amsterdam geven;
- Minimaal drie bezoekerscentra zijn geopend, waardoor de belevingswaarde van de Stelling van Amsterdam is vergroot;
- Het merendeel van de kenmerkende onderdelen van de Stelling van Amsterdam – forten, hoofdverdedigingslijn, kringenwet boerderijen, inundatiewerken en inundatiegebieden - is onderling verbonden door recreatieve routes;
- De Stelling van Amsterdam heeft als Werelderfgoed actuele betekenis in de ruimtelijke ordening rond de hoofdstad. De kenmerkende onderdelen zijn door het ruimtegebruik duurzaam gegarandeerd en planologisch geborgd.

Bijlagen

1. SoOuv
2. Lijst interviews
3. Lijst deelnemers werkbijeenkomsten
4. Lijst gebruikte documenten
5. Lijst veelgebruikte afkortingen
6. Overzicht fortin in Stelling van Amsterdam met eigenaren, erfpacht en beheerders
7. Illustratief overzicht van de in het verleden doorgevoerde restauraties (niet limitatief)
8. Overzicht mogelijke ontwikkelingen in de omgeving van de Stelling van Amsterdam
9. Uitvoeringsprogramma 2014-2016 Stelling van Amsterdam, provincie Noord-Holland
10. Actieplan Stelling van Amsterdam, provincie Utrecht

Bijlage 1: (Retrospective) Statement of Outstanding Universal Value

(RETROSPECTIVE) STATEMENT OF OUTSTANDING UNIVERSAL VALUE

DEFENCE LINE OF AMSTERDAM, THE NETHERLANDS

Date of inscription	1996
Criteria	(ii), (iv), (v)
Property	14.953,3 ha ²
	Provinces of Noord-Holland (NH) and Utrecht (UT) N52 22 28 E4 53 35
Ref	759

Brief synthesis

The Stelling van Amsterdam (Defence Line of Amsterdam) is a complete ring of fortifications extending more than 135 km around the city of Amsterdam. Built between 1883 and 1920, the ring consists of an ingenious network of 45 forts, acting in concert with an intricate system of dikes, sluices, canals and inundation polders, and is a major example of a fortification based on the principle of temporary flooding of the land.

Since the 16th century, the people of the Netherlands have used their special knowledge of hydraulic engineering for defence purposes. The area around the fortifications is divided into polders, each at a different level and surrounded by dikes. Each polder has its own flooding facilities. The depth of flooding was a critical factor in the Stelling's success; the water had to be too deep to wade and too shallow for boats to sail over. Water levels were maintained by means of inlet sluices and barrage sluices. Forts were built at strategic locations where roads or railroads cut through the defence line (accesses). They were carefully situated at intervals of no more than 3500 m, the spacing being determined by the range of the artillery in the forts. The earlier ones were built of brick, the later of massed concrete.

The land forts have an important place in the development of military engineering worldwide. They mark the shift from the conspicuous brick/stone casemated forts of the Montalembert tradition, in favour of the steel and concrete structures that were to be brought to their highest level of sophistication in the Maginot and Atlantic Wall fortifications. The combination of fixed positions with the deployment of mobile artillery to the intervals between the forts was also advanced in its application.

Criteria

Criterion (ii): The Stelling van Amsterdam is an exceptional example of an extensive integrated European defence system of the modern period which has survived intact and well conserved since it was created in the late 19th century. It is part of a continuum of defensive measures that both anticipated its construction and were later to influence some portions of it immediately before and after World War II.

Criterion (iv): The forts of the Stelling are outstanding examples of an extensive integrated defence system of the modern period which has survived intact and well conserved since it was created in the later 19th century. It illustrates the transition from brick construction in the 19th

²A boundary clarification will be provided later this year.

century to the use of reinforced concrete in the 20th century. This transition, with its experiments in the use of concrete and emphasis on the use of unreinforced concrete, is an episode in the history of European architecture of which material remains are only rarely preserved.

Criterion (v): It is also notable for the unique way in which the Dutch genius for hydraulic engineering has been incorporated into the defences of the nation's capital city.

Integrity

The Stelling van Amsterdam and its individual attributes are a complete, integrated defence system. The defence works have not been used for military purposes for the past four decades. As the surrounding area was a restricted military zone for many decades, its setting has been preserved through planning development control, although it could in the future be vulnerable to development pressures.

The ring of forts make up a group of connected buildings and other structures whose homogeneity and position in the landscape have remained unchanged and distinguishable in all its parts. They form the main defence line together with the dikes, line ramparts, hydraulic properties, forts, batteries and other military buildings, and the structure of the landscape.

Authenticity

The fortifications have been preserved as they were designed and specified. The materials and building constructions used have also remained unchanged. Repair in arrears applies in some cases. No parts of the Stelling have been reconstructed. The Outstanding Universal Value is expressed in the authenticity of the design (the typology of forts, sluices, batteries, line ramparts), of the specific use of building materials (brick, unreinforced concrete, reinforced concrete), of the workmanship (meticulous construction apparent in its constructional condition and flawlessness), and of the structure in its setting (as an interconnected military functional system in the man-made landscape of the polders and the urbanised landscape).

The Stelling van Amsterdam is a coherent man-made landscape, one in which natural elements such as water and soil have been incorporated by man into a built system of engineering works, creating a clearly defined landscape.

Management and protection requirements

The Province of Noord-Holland is the site-holder. Responsibility for the conservation is also in the hands of the national government, the Province of Utrecht, 23 municipal authorities and three water boards. In addition, the many management bodies and owners of sections of the Stelling van Amsterdam (e.g. nature conservation organisations and private parties) play a role. The north side of the Stelling van Amsterdam overlaps with the Beemster Polder, another World Heritage property. The Stelling van Amsterdam has no buffer zone.

Protection of the sites is multi-level and comprehensive. The Stelling is protected by the Provincial By-law governing Monuments and Historic Buildings [*Provinciale Monumenten-verordening*] (more than 125 elements of the Stelling are provincial heritage sites) and the national 1988 Monuments and Historic Buildings Act [*Monumentenwet 1988*] (more than 25 elements are state monuments). In 2005, the Stelling van Amsterdam was designated as a National Landscape. Spatial planning policy in such areas emphasises the "preservation, management and reinforcement of landscape-related, cultural, historical and recreational features" and deterrence of large-scale property development, for example housing, industrial estates, greenhouse horticulture and infrastructure. The necessary protection and ongoing development of these areas must be set out in and achieved in accordance with the strategic structure agendas and zoning plans drawn up at provincial and municipal level. In order to ensure the necessary protection, the national government laid down rules governing the content of zoning plans and provincial by-laws in a General Order in Council on Spatial Planning [*Algemene Maatregel van Bestuur Ruimte*].

In 2005, the Province of Noord-Holland set up a programme office for the Stelling van Amsterdam in order to manage the site (preservation and development). The programme office is in charge of carrying out the Stelling van Amsterdam Implementation Plan [*Uitvoeringsprogramma*] 2009-2013, adopted by the Provincial Council of Noord-Holland in 2009. The planning framework for the Stelling has been set out in the Policy Framework for Spatial Planning [*Ruimtelijk Beleidskader*] (2008); quality assurance is regulated in the Visual Quality Plan [*Beeldkwaliteitsplan*] for the Stelling van Amsterdam (2009).

The Stelling van Amsterdam is subjected to the new provincial Strategic Structure Agenda for 2040 [*Structuurvisie 2040*] since 2010. The relevant provincial By-law lists the key attributes and OUV of the Stelling van Amsterdam and sets out rules for dealing with spatial aspects of the Stelling van Amsterdam as a World Heritage property and National Landscape. The relevant municipal authorities will incorporate these policy rules into their zoning plans. The section of the Stelling van Amsterdam located in the Province of Utrecht is covered by the 2005-2015 Regional Plan for Utrecht [*Streekplan Utrecht*]. This will be superseded by the Strategic Structure Agenda for Utrecht in the beginning of 2013. [*Structuurvisie provincie Utrecht*].

In the longer term, the Stelling van Amsterdam programme office intends to develop three visitor centres: one on the southeast side of the Stelling (Fort Pampus), which already opens in 2011. One on the west side (Fort Benoorden Spaarndam) and one at the northwest side (Fort bij Krommeniedijk) are planned. Because the Stelling van Amsterdam is located in a spatially and economically dynamic area, it may be affected in the years ahead by spatial developments that could have influence on its Outstanding Universal Value and the original open nature of its landscape setting.

A new Management Plan will be drawn up in 2013.

Bijlage 2: Lijst interviews

Naam respondent	Organisatie
Ton Belderok	Gemeente Aalsmeer
Luc Berris	Natuurmonumenten
Eric ten Brummelhuis	Provincie Noord-Holland
Caroline Bugter	Provincie Utrecht
Mireille Dosker	Landschap Noord-Holland
Vera Driessen	Gemeente De Ronde Venen
Lidia Ferrari	Gemeente Haarlemmermeer
Nanette van Goor	Provincie Noord-Holland
Saskia de Jonge	Staatsbosbeheer
Hans Kentie	Provincie Utrecht
Dré van Marrewijk	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Carine Nieman	Provincie Utrecht
Martin Overbeek	Provincie Utrecht
Jan Roelse	Hoogheemraadschap Amstel, Gooi en Vecht
AlexRohof	Recreatie Midden Nederland
Lodewijk van Roij	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Arthur Schaafsma	Landschap Noord-Holland
Pieter Scholten	Gemeente De Ronde Venen
Peter Schut	Militair Erfgoed Groot Amsterdam (MEGA)
Marcel van Uitert	Hoogheemraadschap Amstel, Gooi en Vecht
Paul Veldhuis	Provincie Noord-Holland
Bert Verhoef	Stichting Menno van Coehorn
Christiaan van Zanten	Gemeente Muiden
Mariëtte ZivkovicLaurenta	Regio Gooi- en Vechtstreek

Bijlage 3: Lijst deelnemers werkbijeenkomsten

Eerste werksessie: Fort Vijfhuizen

Naam deelnemer	Organisatie
Eric ten Brummelhuis	Provincie Noord-Holland
Lidia Ferrari	Gemeente Haarlemmermeer
Nanette van Goor	Provincie Noord-Holland
Christine Meeusen	Staatsbosbeheer
Lodewijk van Roij	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Harry Roenhorst	Stichting Werelderfgoed.nl / Gemeente Beemster
Joram Snijders	Provincie Noord-Holland
Menno Sybrandy	Gemeente De Ronde Venen
Bert Verhoef	Stichting Menno van Coehorn

Tweede werksessie: Provinciehuis Noord-Holland

Naam deelnemer	Organisatie
Ton Belderok	Gemeente Aalsmeer
Vera Driessen	Gemeente De Ronde Venen
Michel Driessen	Gemeente Haarlemmerliede en Spaarnwoude
Lidia Ferrari	Gemeente Haarlemmermeer
Jan Stuijbergen	Gemeente Uitgeest
Anna Ankoné	Gemeente Weesp
Arja van Veldhuizen	Landschap Erfgoed Utrecht (LEU)
Mireille Dosker	Landschap Noord-Holland
Kees de Wildt	MEGA
Peter Stolk	Nieuw-Hollandse Waterlinie
Nanette van Goor	Provincie Noord-Holland
Roland Blijdenstijn	Provincie Utrecht
Martin Overbeek	Provincie Utrecht
AlexRohof	Recreatie Noord-Holland (RNH)
Stella van Heezik	Stadsherstel
Joep Naber	Stichting LAW
Dorien Wolthuis	Stichting LAW

Bijlage 4: Lijst gebruikte documenten

- ir. J.N. Beets, Kleine landschapselementen op de Stelling van Amsterdam, Inventarisatiegegevens van de Stelling van Amsterdam
- Prof. dr. Guus J. Borger & drs. Adriaan Haartsen, Tien vensters op de ontwikkeling van het Noord-Hollandse landschap
- ICOMOS, World Heritage list, Amsterdam Defences, No 759
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu, Besluit algemene regels ruimtelijke ordening
- Ministerie van Infrastructuur en Milieu, Structuurvisie infrastructuur en ruimte
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur i.s.m. Ministerie van Infrastructuur en Milieu, Kiezen voor karakter; Visie Erfgoed en Ruimte
- Provincie Noord-Holland, Beeldkwaliteitsplan Stelling van Amsterdam
- Provincie Noord-Holland, Ruimtelijk beleidskader De Beemster & Stelling van Amsterdam
- Provincie Noord-Holland, Cultuurnota 2013
- Provincie Noord-Holland, Gebiedsdocument Werelderfgoed Stelling van Amsterdam 2007 - 2013
- Provincie Noord-Holland, Handboek ontwikkelen met ruimtelijke kwaliteit, voorbeelden voor het ontwerpen met landschap en cultuurhistorie
- Provincie Noord-Holland, Het aardkundig-militair complex Stelling van Amsterdam. Het aardkundig landschap als militair bouwwerk; de aardkundige waarden van de bouwstenen; suggesties voor beheer en inrichting
- Provincie Noord-Holland, Leidraad landschap en cultuurhistorie, ontwikkelen met ruimtelijke kwaliteit
- Provincie Noord-Holland, Midterm Review op het Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam 2009-2013
- Provincie Noord-Holland, Monumentenverordening Noord-Holland 2010
- Provincie Noord-Holland, Overzichtslijst van forten en gebruiksfuncties
- Provincie Noord-Holland, Periodieke rapportage Stelling van Amsterdam
- Provincie Noord-Holland, Ruimtelijke Verordening Structuurvisie
- Provincie Noord-Holland, Structuurvisie Noord-Holland 2040, inclusief partiële herziening
- Provincie Noord-Holland, Toelichting wijziging Provinciale Ruimtelijke Verordening Structuurvisie 2012
- Provincie Noord-Holland, Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam 2005-2008
- Provincie Noord-Holland, Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam 2009-2013
- Provincie Noord-Holland, Uitvoeringsprogramma Stelling van Amsterdam 2014-2016
- Provincie Noord-Holland, Waterplan 2010-2015 Beschermen, Benutten, Beleven en Beheren
- Provincie Noord-Holland, Werkboek Bouwstenen Structuurvisie Noord-Holland 1 t/m 3
- Provincie Utrecht, Agenda vitaal platteland
- Provincie Utrecht, Cultuurhistorische Hoofdstructuur CHS
- Provincie Utrecht, Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie 2013-2028
- Provincie Utrecht, Provinciale Ruimtelijke Verordening 2013
- Provincie Utrecht, Cultuurnota 2012-2015, Cultuur van U
- Provincie Utrecht, Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen, Katern Waterlinies
- Rene Ros, Verdedigingswerken van Amsterdam door de eeuwen heen
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Visie Erfgoed en Ruimte Werelderfgoed, Plan van Aanpak 2013-2015, Stelling van Amsterdam, September 2012 t.b.v. stuurgroep VER
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, State of Conservation of the World Heritage site of the Defence Line of Amsterdam, The Netherlands
- UNESCO, Management Plans for World Heritage Sites, A practical guide by Birgitta Ringbeck

- UNSECO, State of Conservation of World Heritage Properties in Europe SECTION II, Defence line of Amsterdam, The Netherlands
- UNESCO, Nominationdocumentation, Defence line of Amsterdam, no. 759
- UNESCO, OperationalGuidelinesfor the implementation of the World Heritage Convention
- UNESCO, Retrospective statement of oustandinguniversalvalue, defense line of Amsterdam, The Netherlands
- UNESCO, World Heritage Resource Manual, Managing culturalworldheritage 2012
- Vereniging Natuurmonumenten, Fortenvisie Noord-Holland en Utrecht 2006 – 2024, Een nieuwe rol voor de forten van Vereniging Natuurmonumenten
- Stichting Landschap Noord Holland, Verscholen in het groen, Een onderzoek naar de geschiedenis van de beplanting op de Stelling van Amsterdam

Bijlage 5: Veelgebruikte afkortingen

AGV	Amstel Gooi en Vecht
Amvb ruimte	Algemene maatregel van bestuur met betrekking tot de ruimtelijke ordening, rijkskader dat is overgenomen door het Barro (zie onder)
ANWB	Algemene Nederlandse Wielrijders Bond
ATCB	Amsterdam Toerisme en Congres Bureau
AVP	Agenda Vitaal Platteland
Barro	Besluit algemene regels ruimtelijke ordening
CHS	Cultuurhistorische Hoofdstructuur
HIA	Heritage impact assessment
HOV	Hoogwaardig Openbaar Vervoer
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites
kV	kilovolt
LEU	Landschap en Erfgoed Utrecht
MEGA	Militair Erfgoed Groot Amsterdam
MER/m.e.r.	milieueffectrapportage
MIRT	Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport
NHW	Nieuwe Hollandse Waterlinie
PRS	Provinciale Ruimtelijke Structuurvisie
PRV	Provinciale Ruimtelijke Verordening
OCW	Het ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap
OLV	Ongebonden Logistieke Verbinding
OUV	Outstanding Universal Values, in de Nederlandse vertaling: uitzonderlijke universele waarden
OV	Openbaar Vervoer
OV SAAL	Openbaar Vervoer Schiphol-Amsterdam-Alemere-Lelystad
OWHC	Organization of World Heritage Cities
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, onderdeel van het ministerie van OCW
RSoOUV	Retrospective Statement of Outstanding Universal Values, in de Nederlandse vertaling: uitzonderlijke universele waarde
SLP	Schiphol Logistic Park
SvA	Stelling van Amsterdam, Nationaal landschap en tegelijkertijd Werelderfgoed onder verantwoordelijkheid van de siteholder provincie Noord-Holland
SVIR	Sructuurvisie infrastructuur en ruimte
SoOUV	Statement of Outstanding Universal Values, in de Nederlandse vertaling: uitzonderlijke universele waarde
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
Uuw	Uitzonderlijke Universele Waarden
VER	Visie Erfgoed en Ruimte
Wabo	Wet algemene bepalingen omgevingsrecht

Bijlage 6: Overzicht forten in Stelling van Amsterdam met eigenaren, erfpacht en beheerders

Naam Fort	Eigenaar	Erfpacht	Fortbeheerder/gebruiker	functie
Fort bij Edam	Staatsbosbeheer		Stichting Fort bij Edam	rondleidingen
Fort bij Kwadijk	Privé		privé	dumpstore
Fort Benoorden Purmerend	Bart B.V.		Wijnimport J. Bart	Wijnimportgroothandel
Fort aan de Nekkerweg	Landschap Waterland	Erfgoed Holding BV	Fort Resort Beemster	wellness resort (sauna/hotel)
Fort aan de Middenweg	Natuurmonumenten			natuurgebied
Fort aan de Jisperweg	Natuurmonumenten			natuurgebied
Fort bij Spijkerboor	Staatsbosbeheer	Natuurmonumenten	Vrijwilligersgroep	museaal/rondleidingen
Fort bij Markenbinnen	Staatsbosbeheer		RBOC Fort Markenbinnen	oefencentrum Brandweer
Fort bij Krommeniedijk	Landschap NH	Stadsherstel Amsterdam	Vrijwilligerswerkgroep Fort bij Krommeniedijk	museaal/t.z.t. dagopvang autistische jongeren en bezoekerscentrum
Fort aan den Ham	Defensie	Stadsherstel Amsterdam	Stichting Fort aan den Ham	museaal
Fort bij Veldhuis	Staatsbosbeheer	Landschap NH	Stichting ARG 40-45	museaal/rondleidingen
Fort aan de St. Aagtendijk	Staatsbosbeheer	Stadsherstel Amsterdam	Stichting Fortpop	oefenruimte muziek
Fort bij Velsen	Firma Kruk		Firma Kruk	opslag
Fort bij Ijmuiden	Rijkswaterstaat		PBN, Vrienden van Forteiland IJmuiden	evenementen en museaal
Fort Benoorden Spaarndam	Staatsbosbeheer	Recreatieschap Spaarnwoude		mogelijk ontwikkeling tot vakantiepark en Bezoekerscentrum
Fort Bezuiden Spaarndam	Staatsbosbeheer	Recreatieschap Spaarnwoude	Café terras Fort Zuid/Kinderopvang	café, kanovereniging, kinderopvang
Fort a/d Liede	Rijkswaterstaat			opslag
Fort Zuidwijkermeer	Landschap NH		Film Instituut Nederland	opslag
Fort bij Penningsveer	Domeinen		St. fort bij Penningsveer	Verhuur ruimten
Fort bij Vijfhuizen	Provincie NH	St. Kunstfort Vijfhuizen	St. Kunstfort Vijfhuizen	kunst en horeca
Voorstelling bij Vijfhuizen	Provincie NH		n.v.t.	n.v.t.

Naam Fort	Eigenaar	Erfpacht	Fortbeheerder/gebruiker	functie
Fort bij de Liebrug	Staatsbosbeheer	Recreatieschap Spaarnwoude	Les chienblanc, DS Ruitersport	wijnimport, zadelmakerij
Fort bij Heemstede	Haarlemmermeer		n.v.t.	groen
Batterij aan de IJweg	Haarlemmermeer		n.v.t.	n.v.t.
Fort bij Hoofddorp	Haarlemmermeer		staat leeg	mogelijk ontwikkeling tot horeca
Fort bij Aalsmeer	Haarlemmermeer		Stichting Crash	museaal
Fort bij Kudelstaart	Defensie		VAFAMIL	jachthaven
Fort bij de Kwakel	particulier		Bart Fort	horeca
Fort a/d Drecht	Uithoorn		Amstelfort/creatieve stichtingen	horeca, expositieruimten
Batterij aan de sloterweg	Haarlemmermeer		n.v.t.	n.v.t.
Fort bij Uithoorn	Staatsbosbeheer	Fort Amstelhoek	Fort Amstelhoek/Brandweergames	
Fort bij Hinderdam	Natuurmonumenten		n.v.t.	natuur
Fort Waver-Amstel	Natuurmonumenten		Krimpenfort wijnen	bedrijfsruimte
Fort in de Botshol	Natuurmonumenten		n.v.t.	natuur
Fort a/d Winkel	Defensie		VAFAMIL	camping
Fort Abcoude	Natuurmonumenten		Stichting Fort Abcoude	viscentrum gehandicapten
Fort bij Nigtevecht	Natuurmonumenten		n.v.t.	natuur
Fort Uitermeer	Provincie NH	St. Uiteraard Uitermeer	Restaurant Uit&Meer	restaurant
Vesting Weesp	Weesp e.a.		divers	divers
Vesting Muiden	Muiden e.a.		divers	divers
Westbatterij Muiden	Muiden e.a.		n.v.t.	
Kustbatterij bij Diemerdam	Stadsherstel Amsterdam		Paviljoen Puur	horeca
Fort aan het Pampus	Stichting Pampus		Stichting Pampus	bezoekerscentrum Stelling van Amsterdam
Kustbatterij bij Durgerdam (Vuurtoreneiland)	Staatsbosbeheer		n.v.t.	ondernemer gezocht

* In het nominatiedossier (1996) is Fort Kijkuit abusievelijk als onderdeel van de Stelling van Amsterdam opgenomen. Het Fort maakt wel deel uit van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Dit is in 2013 door het Ministerie van OCW bij UNESCO aangegeven.

Bijlage 7: Illustratief overzicht van de in het verleden doorgevoerde restauraties (niet limitatief)

Restauratie met herbestemming forten	Restauratie waterstaatkundige werken	Restauratie overige objecten
■ Fort bij Vijfhuizen ■ Fort bij Spijkerboor ■ Muizenfort in Muiden ■ Fort aan de Nekkerweg ■ Fort bij Krommeniedijk ■ Kustbatterij Diemerdam ■ Kazerne in Muiden ■ Bastion 8/ Gebouw E Muiden ■ Fort bij Penningsveer	■ Sluis bij Kudelstaart ■ Inundatiesluis Zuiddijk Beemster ■ Damsluis Vuurlijn bij De Kwakel ■ Sluis bij Fort Uitermeer ■ Damsluis in Hoofddorp	■ Herbouw genieloods Fort bij Marken-Binnen ■ Aanleg trappen en vernieuwen hekwerk Bakkerschans ■ Stalen luiken Fort Ossenmarkt ■ Munitieloods Bastion Bakkerschans ■ Munitiemagazijn Bastion 8 /Gebouw E ■ Glazen vloer waterbassin Pampus

Bijlage 8: Overzicht mogelijke ontwikkelingen in de omgeving van de Stelling van Amsterdam

Nr	Project / ontwikkeling	Korte beschrijving
1	Vergroting agrarische bouwblokken gemeente Uitgeest	Gemeente Uitgeest heeft een bestemmingsplan in voorbereiding dat vergroting van agrarische bouwblokken tot maximaal 1,5 ha inhoudt. Dit <u>kan</u> leiden tot meer bebouwing.
1a	Opstelterrein N203	In het kader van het Programma Hoogfrequent Spoor doen ProRail en het Ministerie van Infrastructuur en Milieu onderzoek naar locaties voor een opstelterrein voor sprinters. Locatie N203 is de voorkeurslocatie van I&M en de regiogemeenten. Er wordt een Heritage Impact Assessment (HIA) uitgevoerd.
2	Doortrekken A8- A9	Provincie Noord-Holland onderzoekt verschillende tracés voor de verbinding A8-A9. Er is sprake van een Heemskerk variant, een golfbaan variant en de zogeheten Walhoutvariant. De mogelijke tracé's kruisen de hoofdverdedigingslijn, de inundatievelden en bevinden zich binnen de schootscirkel van Fort Veldhuis. Het onderzoek omvat o.a. een MER en een Heritage Impact Assessment (HIA).
3	Recreatieve ontwikkelingen in het gebied tussen Beverwijk, Heemskerk en Zaanstad: Buitenlanden, Aagtenpark en Omzoom. Voorheen het plan "Tussen IJ tot Z".	Het gaat om de aanleg van fiets- en wandelpaden, de aanleg van kleinschalige recreatieve voorzieningen en de aanleg van een het sportpark de Omzoom bij Saendelft. Inzet op verbreding van de landbouw.
4	Hoogspanningsleiding 380 kVRanstad-Noord	Door middel van een RIP legt het Rijk deze hoogspanningsleiding aan. De huidige hoogspanningslijn van 150 kV verdwijnt op het trajectdeel Beverwijk – Vijfhuizen. De Geniedijk wordt parallel aan de N205 bovengronds gekruist.
5	Nieuwe Gasleiding	Deze volgt deels de 380 kV leiding. Ten noorden van Hoofddorp buigt hij naar het oosten en gaat vervolgens via bedrijventerrein De Hoek richting zuiden. De Geniedijk wordt aan de oostzijde ondergronds gepasseerd.
6	Visie Groengebied Amsterdam-Haarlem, bufferzone in een metropolitaan landschap	Deze visie is primair gericht op versterking van de groene en recreatieve waarden van de voormalige Rijksbufferzone Spaarnwoude.
7	Vogelhospitaal	Een kleine ontwikkeling op de rand van de Stelling van Amsterdam in Haarlem-Noord.
8	Ontwikkeling Fort benoorden Spaarndam	Het terrein van het fort wordt getransformeerd in een vakantiepark (Landal). Het fort wordt hersteld en krijgt een passende functie.
9	Herontwikkeling Penningsveer	Het project beoogt de herinrichting van de Jachthaven Penningsveer en de verplaatsing van een bedrijf bij Fort Penningsveer. Op dit moment ligt het project stil.
10	Polanenpark	Dit is een bedrijventerrein in ontwikkeling. Het is een voormalige vuilstort. In het ruimtelijk ontwerp zal aan de westzijde aandacht besteed worden aan de

Nr	Project / ontwikkeling	Korte beschrijving
		samenhang met de Stelling van Amsterdam, i.h.b. de strook tussen Fort aan de Liede en Fort aan de Liebrug.
11	Uitbreiding De Liede / 380 kV Station Vijfhuizen	In het kader van het Streekplan NHZ 2007 is een uitbreiding van dit bedrijventerrein voorzien. Op dit terrein verrijst ook het 380 kV-station.
12	Landartpark Buitenschot (Ribbels Schiphol)	Om het grondgeluid van de Vijfde baan tegen te gaan, worden ten zuiden van deze baan zogeheten ribbels aangelegd. De agrarische functie verdwijnt daardoor grotendeels. Het terrein kan wel recreatief gebruikt worden.
13	Beukenhorst Zuid	Bedrijventerrein in ontwikkeling.
14	Geniepark	Voor de Geniedijk tussen Hoofddorp en Aalsmeer is een landschapsplan ontwikkeld. Het doel is de Geniedijk duidelijk te positioneren in relatie tot de voorziene stedelijke ontwikkelingen aan noord- en zuidzijde. De kwaliteiten van de Geniedijk worden versterkt door het herstel van de artefacten en het zodanig in te richten dat recreatief medegebruik mogelijk is. Daartoe is medio 2013 de fietsbrug over de A4 in gebruik genomen.
15	A4-zone west / Schiphol Trade Park	A4- zone west is een geprojecteerd logistiek bedrijventerrein behorend tot het programma Amsterdam Connecting Trade, ACT. Gezien de huidige economische situatie is de ontwikkeling vertraagd. De Ongestoord Logistieke Verbinding (OLV), maakt hiervan onderdeel uit. Het traject loopt parallel aan de A4.
16	PrimAviera	PrimAviera is een geprojecteerd hoogwaardig kassengebied. Het gaat plaats bieden aan kassen uit herstructureringsgebieden. Vooralsnog is er geen uitbreidingsbehoefte voor nieuw glas. De aanleg hiervan is eveneens vertraagd.
17	SLP (Schiphol Logistics Park)	SLP (Schiphol Logistics Park) is eveneens vertraagd, maar de uitgifte komt nu langzaam op gang.
18	Amstelhoek	In de Structuurvisie van de gemeente De Ronde Venen is in de overhoek tussen Amstel en nieuwe N201 een bedrijventerrein voorzien.
19	Vrije busbaan (HOV)	Betreft de westtak van de Zuid-Tangent van Hoofddorp, via Aalsmeer en Uithoorn naar de A4. De busbaan is deels aanwezig als één rijstrook in één richting.
20	OLV, Ongestoord Logistieke Verbinding	De OLV verbindt Schiphol Trade Park, SLP met het vrachttation van Schiphol. Vooralsnog is het tracé parallel aan de westzijde van de A4 gedacht. Er is geen nieuwe doorsnijding van de Geniedijk voorzien. Mogelijk dat ook het HOV hiervan gebruik gaat maken.
21	Parallele Kaagbaan Schiphol	Het betreft een reservering voor een nieuwe start- en landingsbaan. De eventueel aan te leggen baan ligt op afstand van de Geniedijk. Bij ingebruikname zal door laag overvliegende vliegtuigen de beleving van

Nr	Project / ontwikkeling	Korte beschrijving
		het Geniepark beïnvloeden.
22	Waterberging Ronde Hoep	Deze polder is in de Structuurvisie Noord-Holland aangewezen als waterberging bij calamiteiten. Er zijn enkele inlaatsuizen voorzien. De MER is in voorbereiding.
23	Waterberging Groot Mijdsrecht Noord	Calamiteiten waterberging in voor natuurontwikkeling gereserveerd gebied Groot Mijdsrecht Noord. Betrokken hebben gekozen voor de 'Versoerde Veenribbenvariant'. Het westelijk deel blijft agrarisch in gebruik.
24	Woningbouw Abcoude	Het bestemmingsplan Winkelbuurt voorziet in de bouw van circa 200 woningen.
25	Fietsbrug Nigtevecht	De nieuwe fietsbrug is ten zuiden van Nigtevecht over het Amsterdam-Rijnkanaal geprojecteerd.
26	Nieuwe landgoederen Wijdmeren	In de gemeentelijke structuurvisie zijn enkele nieuwe landgoederen voorzien. Doel is niet alleen de bouw van een woonhuis van allure maar ook herstel van landschappelijke ruimtelijke kwaliteit.
27	Herinrichting Jachthaven Dammerweg	De huidige jachthaven wordt gemoderniseerd. Vervallen gebouwen worden gesloopt. De bouw van een aantal woningen vormen mede de financieringsgrondslag voor dit project.
28	Reconstructie A1	De huidige A1 ter hoogte van Muiden wordt enigszins in zuidelijke richting verlegd. De weg krijgt 2x7 rijstroken. Het zicht op Muiden wordt hersteld, omdat de Vecht ondergronds wordt gekruist. De landschappelijke inpassing van de A1 zal waarschijnlijk op basis van het DLG rapport "Ruimtelijke Visie Muiden – A1" plaats vinden.
29	Bloemendalerpolder	De ontwikkeling van de polder vindt plaats op basis van het SUOK en het Ruimtelijk Kader.
30	KNSF-terrein	Voor de herinrichting van het voormalige bedrijventerrein KNSF is een bestemmingsplan in voorbereiding. De basis is een overeenkomst voor de bouw van ca. 1.400 woningen.
31	Brediusgronden	Dit terrein ligt zuidelijk van het KNSF-terrein. Gedacht wordt aan een invulling met sportvelden (o.a. afkomstig van KNSF-terrein), een hotel en ongeveer 50 woningen.
32	Transformatie Bedrijventerrein Nijverheidslaan Weesp	Op wat langere termijn zal dit verouderde bedrijventerrein getransformeerd worden tot een gebied voor wonen, kleinschalige bedrijvigheid en watergerelateerde activiteiten.
33	OV SAAL Weesp	Intensivering spoorgebruik met aanpassing spoorinfra, o.a. of verbreding spoorbrug of ondergronds.
34	Jachthaven Muiden	Betreft de realisering van een buitenhaven met 600 ligplaatsen. De jachthaven ligt binnen de schootscekel. Het project verkeert in fase van planvorming. B&W van Muiden moeten nog tot besluitvorming overgaan. Er is een vergunning nodig in kader van Natura

Nr	Project / ontwikkeling	Korte beschrijving
		2000 (aanleg op locatie en vaarbewegingen).
35	IJmeerlijn OV-Verbinding Amsterdam - Almere	Deze verbinding (ondergronds / brug) is in de ontwerp-Rijksstructuurvisie Amsterdam-Almere-Markerwaard opgevoerd als een 'stip op de horizon'. De verbinding loopt langs het forteiland Pampus. Het "go-nogo"- besluit ligt bij het moment als de woningbouw op Almere Pampus 25.000 woningen heeft bereikt.
36	N244 (Waterland)	In uitvoering. In het bijzonder de kruising N244 (inclusief nieuwe afslag) met de Purmerdijk wordt landschappelijke ingepast.
37	Bedrijventerrein Baanstee Noord (Purmerend)	In uitvoering. Ligt weliswaar aan de binnenzijde maar heeft visuele consequenties. Ook is hier een zonnepark voorzien.
38	Capaciteitsuitbreiding A7-A8	Het ministerie van Infrastructuur en Milieu onderzoekt in het kader van de verbetering van de bereikbaarheid in het noordelijk deel van de Randstad de mogelijkheden van capaciteitsuitbreiding van de A7 – A8.

Bijlage 9: Uitvoeringsprogramma 2014-2016 Stelling van Amsterdam,
provincie Noord-Holland

Bijlage 10: Actieplan Stelling van Amsterdam, provincie Utrecht

Actieplan Utrecht Stelling van Amsterdam (Activiteiten)	Jaar	Financiering	Dekking
1. Actueel houden Kwaliteitsgids Utrechtse Landschappen en bijbehorende handreiking voor gemeenten op onderdeel SvA	2015	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
2. Overleg tussen provincie Utrecht en De Ronde Venen over borging UUW SvA in nieuwe gemeentelijke structuurvisie	2014	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere Apparaatskosten
3. Vaststellen Ruimtelijke Agenda met borging SvA in relatie ruimtelijke ontwikkelopgave (afpraak provincie met De Ronde Venen)	2014-2015	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
4. I.s.m. gemeente De Ronde Venen stimuleren goed beheer van het werelderfgoed door lokale eigenaren van terreinen, objecten en forten	continue	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
5. Opnemen specifieke activiteiten SvA in uitvoeringsprogramma Utrecht West. Eventueel koppelen aan uitvoeringsprogramma NHW.	2014	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
6. Effectieve borging op goede bescherming UUW van de SvA in gemeentelijke bestemmingsplannen en omgevingsvergunningen	continue	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
7. Overleg tussen provincie Utrecht en Waterschappen over behoud en bescherming UUW in nieuwe waterbeheerplannen	2014-2015	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
8. Realiseren goede inbedding SvA in nominatiedossier NHW	2014-2017+	Geen additionele kosten	Dekking via financiering programmabureau NHW
9. Opstellen "waardemeter" gericht op de kansrijkheid de Utrechtse forten SvA her te ontwikkelen c.q. duurzaam te exploiteren i.c.m. behoud van UUW	2014-2015	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
10. Als katalysator optreden i.k.v. gebiedsontwikkeling 3.0 rond initiëren van ontwikkelingen gericht op langjarige exploitatie forten (onderhoud, behoud en beleefbaarheid)	2014-2015	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
11. Bijdragen met expertise en middelen aan ontwikkelen TOP en recreatieve verbinding tussen station en Fort Abcoude	2014-2015	€ 34.000	Subsidieaanvraag bij Provincie Utrecht
12. Ontsluiten kennis en informatie SvA via provinciale website i.s.m. CHS en via LEU	continue	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten en reguliere bijdrage LEU
13. Instellen bestuurlijk overleg tussen beide siteholders van de Stelling van Amsterdam	continue	Geen additionele kosten	Dekking uit reguliere apparaatskosten
14. Utrecht sluit aan op de monitoringsystematiek naar de bouwkundige staat van de stellingobjecten die Noord-Holland ontwikkeld (wordt doorontwikkeld bij Nieuwe Hollandse Waterlinie)	2015	Niet bekend	Dekking via financiering programmabureau NHW